

TARTU ÜLIKOOI AJALOO KÜSIMUSI I

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

TARTU ÜLIKOOLI AJALOO KÜSIMUSI

I

(TRÜ ajaloo komisjoni materjalid)

TARTU 1975

Toimetuskolleegium: K.Siilivask (vastutav toimetaja), E.Selli, O.Langsepp, P.Nurmekund.

Kaane kujundanud K. Põllu

Kinnitatud Ajalooteaduskonna nõukogus
26. dets. 1973.a.

S a a t e k s

Tartu Riiklikul Ülikoolil on seljataga kuulsusrikas, ent küllaltki keerukas ajalugu. Vastamata paljudele üld- ja üksikkäsitlustele puudub senini siiski kaasaja nõuetele vastav ülikooli teaduslik ajalugu. Selle koostamiseks on moodustatud Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo komisjon. 1973.a. märtsis toimus mainitud komisjoni laiendatud istungjärg, kus ülikooli ajalooga tegelevad õppejõud, aspirandid ja vilistlased esitasid arvukalt ettekandeid ülikooli ajaloo üksikutest etappidest, teadusalade arengust ja ka olulistest üksikprobleemidest. Kuna nendes sisaldus ülikooli ajaloo seisukohalt olulist materjali, mis pakub huvi ka paljudele teaduse ajalooga tegelevatele uurijatele väljaspool ülikooli, otsustas ülikooli ajaloo komisjon ettekanded kas täielikult või mõnevõrra lühendatud kujul avaldada. Käesolevas kogumikus "Tartu ülikooli ajaloo küsimusi" I on avaldatud sessioonil esitatud humanitaaralased ettekanded.

Vastutav toimetaja.

JESUIITIDE KOOLITEGEVUSEST TARTUS

J.Kivimäe

Jam Zapolskis 15. I 1582 Venemaa ja Poola vahel sõlmitud vaierahu põhjal läks kogu Liivimaa Poola võimu alla. Ühtlasi andis vaierahu lõpliku garantii enam-vähem täpsetele Liivimaa rekatoliseerimisplaanidele. Liivimaal vastureformatsiooni läbiviimise plaanist tunnistab tuntud poola jesuiidi Piotr Skarga kiri paavsti nuntsiusele Poolas, Caligarile, 5. juulist 1581.a. Skarga märgib, et kõneluses Poola kuninga Stefan Batoryga (kelle pihhiisa Skarga oli), avaldanud viimane kavatsuse asutada Liivimaale kolm jesuiitide kolleegiumi - Riiga, Tartu ja Narva.¹ Liivimaa vastureformatsiooni tegelikuks juhiks ja läbiviijaks sai aga jesuiitide ordu tolleaegne võimekaim diplomaat Antonio Possevino (1533 või 1534 Mantova - 26. II 1611 Ferrara). 1559.a. astus ta jesuiitide orduisse, kus sai suurepärase hariduse. 1560 - 1572 täitis ta ordu eriülesandeid Prantsusmaal (infensissimus defensor fidei catholicae contra albigenses et hugenotos in Gallia²). 1573.a. oli ta tolleaegse ordukindrali Mercuriani salasekretär ja määrati 1577.a. paavsti legaadiks Rootsi. Neist aastaist pärinevadki esimesed teated Liivimaa rekatoliseerimise kavatsuste kohta. Jutuaajamistes Rootsi kuninga Johan III rõhutas Possevino Põhjamaade ja Baltikumi rekatoli-

---

¹ N. Treumuth. Jooni Poola ajast Eestis. Koguteos "Poola", Tln. 1930, lk. 49.

² Latvijas vēstures avoti. III sejums: Latvijas vēstures avoti Jezuitu ordena archivos, 2.dala. Sakartojis J.Kleijntjenss. Riga, 1941, lpp. 16, joonealune märkus 37.

seerimise vajadust.³ Viibides pärast esimest Rootsi reisi Braunsbergis (Branievo) ja Olmützis (Olomouc), nõutas Possevinno, et sealsetesse jesuiitide koolidesse võetaks ka liivimaalasi, et neid hiljem kasutada misjonitööks Liivimaal. 1581/82.a. talvel võttis Possevinno paavst Gregorius XIII erisaadikuna osa Jam Zapolski rahuläbirääkimistest, mis jõudsid positiivselt lõpule just tänu Possevinno diplomaatilisele vahendamisele. Veel enne rahuläbirääkimiste algust oli ta Stefan Batoryga kokku leppinud, et kogu Liivimaa peab jääma Poolale, selle vastutasuks lubas kuningas omalt poolt kõigiti soodustada Liivimaa rekatoliseerimist, asutada siia katoliku piiskopkondi, rajada jesuiitide kolleegiume jne.⁴ Possevinole antud lubadustest Liivimaa rekatoliseerimise toetamiseks pidas Stefan Batory kinni. Kohe pärast rahu sõlmimist läkitas kuningas kirjad paavst Gregorius XIII ja ordukindral Claudio Aquavivale Liivimaal vastureformatsiooni teostamiseks vajalike inimeste leidmiseks.⁵ 1582.a. aprillis külastas Possevinno Riia, kus ta omakorda hakkas kibekiiresti organiseerima jesuiitide saatmist Liivimaale.⁶ Vastureformatsiooni esimest aastat (1582) Liivimaal on põhjalikumalt käsitlenud N.Treumuth-Loone oma artiklis⁷, 1582.a. sündmusi Tartus on aga käesoleva töö autor lähemalt vaadelnud oma diplomitöös⁸, mistõttu me ei pea vajalikuks neil küsimustel

---

³ L.Karttunen. Antonio Possevinno. Un diplomate pontifical au XVIe siècle. Lausanne, 1908, p. 131.

⁴ N.Treumuth. Antonio Possevinno ja Liivimaa. "Nool", 1930, nr. 37, lk. 4.

⁵ E.Kurtz. Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu über ihre Wirksamkeit in Riga und Dorpat 1583-1625. Riga, 1925, S. 5: "... donec litteris ad Generalem datis plures ad hanc vineam operas evocaret. Scripsit et ad Summum Pontificum postulans e Societate quam pluerimos".

⁶ L.Karttunen, p. 200.

⁷ N.Treumuth. Vastureformatsiooni esimene aasta Eestis (1582). - "Ajalooline Ajakiri", 1932, nr. 1, lk. 36-44.

⁸ J.Kivimäe. Tartu jesuiitide kolleegium 1583-1600. Trt., 1970. Käsikiri Tartu Riikliku Ülikooli üldajaloo kateedris.

pikemalt peatuda.

Vaatamata aktiivsele organiseerimisele jõudsid jesuiidid Liivimaale alles 1583.a. Paavst oli Stefan Batory soovidega nõustunud, andnud loa 12 jesuiidi värbamiseks ja Liivimaale saatmiseks. Saksamaalt aga ei õnnestunud värvata enam kui 6 paatrit 12 asemel; nende arvu pidi suurendatama Poola provintsi arvel. Seni teadaolevaks varaseimaks teateks jesuiitide saatmisest Tartu on Stefan Batory kiri Tartu raele ja kodanikkonnale 11.I 1583.a. Krakovist, milles kuningas teatab, et ta on lubanud jesuiitidel, keda ta väga kiidab, asuda Tartusse, kus aja jooksul kavatakse kolleegium rajada.⁹ Poola orduprovintsi laali Giovanni Paolo Campano juhtimisel jõudsid 19.III 1583.a. Tartusse 5 preestrit (Theodoricus ab Hawkesche, Thomas Busaeus, Valentinus Hungermannus, Johannes Ambrosius, Johannes Urbanus) ja 2 ilmikvenda (Johannes Strunchius ja Stephanus Braun).¹⁰

Jesuiitide saabumine Tartusse tekitas linnakodanike seas nähtavasti suurt vastukaja. Tartu jesuiitide 1583.a. aruanne toob ära huvitava kirjelduse, kuidas äsja Tartusse saabunud jesuiidid käisid kuulamas ühe luterliku pastori jutlust. Tasahilju end kuulajate sekka poetanud jesuiidid kuulnud pastori suust endi aadressil väga teravat iseloomustust: "... linnatulijad (s.t. jesuiidid - J.K.) on sohilapsed, hoorjäägrid, kes on väärt kõige alatumat kohtlemist, ja lõpuks inimesed, kes takistavad Jumala poolt seatud abielusid".¹¹ Campano viibis Tartus kuus päeva,¹² mille jooksul ta püüdis Tartusse jääjaid ordukaaslasel varustada kõige hädavajalikuga. Tartu ökonoomi loal valisid nad endale Püha Kata-

---

⁹ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (Eesti NSV RAKA), fond 995, nim. 2, s.-ü. a 10, l. 14. (koopia).

¹⁰ Latvijas vēstures avoti, III s., 2. d., lpp. 195, 198; Nende personaalid vt. J.Kivimäe, lk-d 51-57.

¹¹ E.Kurtz, S. 13.

¹² Latvijas vēstures avoti, III s., 2. d., lpp. 198.

riina kiriku, mis oli ühendatud endise tsistertslaste nunna-kloostriiga (see oli ainsana tervelt üle elanud tormilise reformatsioonistaasta Tartus). Kiriku olid aga hõivanud eestlased, kes seal maakeelseid jumalateenistusi pidasid. Asjaolu, et jesuiitide valik just Püha Katariina kirikule oli langenud, tekitas eestlastes viha ja nad esitasid raele protesti, mille raad aga tagasi lükkas. Oma ettekandes ordukindralile märgib Campano, et Tartusse asutatavate seminaride ja koolide jaoks on ta valinud kaks maja.¹³ Tõenäoliselt on allikas tegemist siiski eksitusega (või ka lihtsalt hooplemisega) ning teine maja võis olla mõeldud õpilaste internaadiks.

Jesuiitide vähesuse ja majandusliku baasi nõrkuse tõttu asutati Tartusse esialgu vaid domicilium (saksa k. der Wohnsitz), 1584.a. aruandes märgitakse seda aga juba residentsina¹⁴ (Torpatensis Residentia). Kuigi Campano soovis otsekohe kolleegiumi asutamist, ei realiseerunud see plaan veel niipea, arvatavasti just majanduslikel põhjustel (peamiseks sissetulekuks oli esimestel tegevusaastatel, kuninga 600-kuldnaline toetus).¹⁵ Kitsas majanduslik baas aga ei takistanud jesuiite kooli asutamast. Tartu jesuiitide gümnaasiumi arengu ja struktuuri kindlakstegemine on raskendatud allikate vähesuse tõttu. Tartu kolleegiumi aruanded gümnaasiumi tegevuse kohta pole ilmselt säilinud.¹⁶ Töötades jesuiitide ordu arhiivis Roomas (Archivum Romanum Societatis Jesu) õnnestus V.Helgil leida küllalt palju uudset materjali,¹⁷ mida ta kasutab Tartu jesuiitide kolleegiumi ajaloo koostamiseks. Uusi andmeid jesuiitide tegevusest Tartus on

---

¹³ Latvias vēstures avoti, III s., 2. d., lpp. 198:
 "... domisque praeterea duas pro seminario et scholis..."

¹⁴ Residentsi tähendusest vt. L.Koch. Jesuiten-Lexikon. Paderborn, 1934, S. 1524.

¹⁵ Latvias vēstures avoti, III s., 2. d., lpp. 198.

¹⁶ E.Tarvel. Gymnasium Derpatense 1583-1625. - "Keel ja Kirjandus", 1971, nr. 11, lk. 173, joonealune märkus 5.

¹⁷ V.Helk. Studier i jesuiterordenes hovedarkiv i Rom. Afhandling om arkiver ved Rigsarkivets 75-års jubilæum. København, 1964, s. 39.

V.Helk kasutanud kahes tõhusas artiklis.¹⁸ Poola RV arhiivides tehtud uurimistöö tulemusi kasutas E.Tarvel oma faktirikkas ja mõningase uudse allikainesega artiklis.

Vastavalt Ratio studiorum'ile, mis lõplikult kohandati küll alles 1599.a., jagunes jesuiitide õppesüsteem kolmeks astmeks: alamastmele (inferiora) vastas gümnaasiumikursus, keskastmele filosoofiakursus, ülemastmele teoloogiakursus.¹⁹ Tartu puhul on meil tegemist jesuiitide koolikorralduse alamastme - gümnaasiumiga. Gümnaasium jagunes omakorda kolmeks astmeks: grammatica, humaniora, rhetorica. Grammatica hõlmas koolikorralduses kolm klassi: kaheaastane alamklass (infima classis grammaticae ehk infima), üheaastane keskklass (media classis grammaticae ehk grammatica) ja üheaastane ülemklass (suprema classis grammaticae ehk syntaxis). Sellele järgnes kaheaastane humaniora-kursus ja viimasele omakorda gümnaasiumi kõrgeim klass - kaheaastane rhetorica-kursus.²⁰

Kui 1583.a. asutati Tartus jesuiitide gümnaasium, siis töötas ta esialgu vaid alamklassiga (infima). J.Wieżewicki andmeil olevat kool alustanud tegevust juba 18.aprillil.²¹ Ka 1583.a. aruanne kinnitab seda fakti, kuigi mitte kuupäevaliselt. Aruandes leidub järgmine lõik: "Mis gümnaasiumisse puutub, siis avati see siin just äsja; selles on aga 30 õpilast, kellest on vaid kolm sakslast, ülejäänud on aga poolakad".²² Sakslased, kes moodustasid ka poola ajal enamuse lin-

---

¹⁸ V.Helk. Die Jesuiten in Dorpat (1583-1625). - "Zeitschrift für Ostforschung" 1963, H. 4, S. 673-687.
¹⁹ V.Helk. Jesuitterne fra Dorpat i svensk fangenskap. - "Svicio-Retorica". Akadeemilise Rootsi-Besti Seltsi Toimetused, vol. XVIII, Lund, 1967, lk. 3-17.

¹⁹ Mõnedes käsitlustes on kaht viimast astet loetud ülemastmeks (superiora); vt. E.Tarvel, lk. 673.

²⁰ Latvijas vēstures avoti, III s., 2 d., lpp. 303, vrdl. E.Tarvel, lk. 673.

²¹ Historici diarii domus professae Societatis Jesu Cracoviensis annos viginti 1579-1599. Scriptores Rerum Polonicarum, tomus septimus. Cracoviae, 1881, p. 43.

²² E.Kurtz. S. 17.

na kodanikkonnast ja olid põhiliselt luterlased, ei soovinud alul oma lapsi jesuiitide kooli saata, kuigi jesuiidid neist äärmiselt huvitatud olid. Wielewicki lisab aga, et õpilastest olid algul osa poolakad, osa eestlased ja osa valgevenelased (Rutheni).²³ 1583.a. aruandes mainitakse, et mõned poolakatest õppurid on aadlisoost ja väga kõrgeist seisusest.²⁴

Ordukindral Claudio Aquaviva määras Antonio Possevino 1585.a. veebruaris Braunsbergi paavstliku seminar juurde, kus ta pidi tegelema õppeasutuste visiteerimisega.²⁵ Kuna orduprovintsi alal Campano oli seotud Transilvaania resident-side visiteerimisega, siis jättis ta Tartu kolleegiumi avamise ürituse Possevino korraldada. 1585.a. juuli lõpul jõudiski ta lõpuks Tartusse. Possevino huviobjektiks Tartus sai esmalt väike tõlkide seminar (seminarium interpretum), mille asutamisaajaks loeb Helk 1585.a. jaanuari.²⁶ Ka 1585.a. aruandes märgitakse, et sel aastal asutati tõlkide seminar, kus on juba inimesi, kes oskavad kõnelda läti, eesti, vene, ladina, saksa, leedu, rootsi ja poola keelt.²⁷ Enne Possevino tulekut õppis seal juba 7 õpilast. Possevino oli aga Vilniusest tulles võtnud sealsest seminarist kaasa mõned noored mehed, et nad jätkaksid õpinguid Tartus tõlkide seminaris.²⁸ Tõlkide seminar eesmärk oli esmalt praktiline - jesuiitide abistamine misjonitööl. Tartust Mantova hertsoginnale saadetud kirjas 1585.a. 9. augustil iseloomustas Possevino tõlkide tööd järgmiselt: "... alustasime nende väheste päevade sees Seminariga tõlkide jaoks, kus mõned noored, kes juba oskavad mitut nendest keeltest, võivad kordamööda käia saatmas

---

²³ Historici diarii, p. 43.

²⁴ E.Kurtz, S. 17.

²⁵ L.Karttunen, lk. 217 jj., E.Winter, Russland und Papstthum, Bd. I. Berlin, 1960, S. 245.

²⁶ V.Helk. Die Jesuiten in Dorpat, S. 677.

²⁷ E.Kurtz, S. 105 jj.

²⁸ V.Helk. Die Jesuiten in Dorpat, S. 677.

meie Isasid, keda aina küsitakse ja kes tõttavad mitmetesse paikadesse, kuna teised, kes üle jäävad, õpivad sel ajal nimetatud Seminaris ladina ja mõnda muud keelt paremini sellest, mida nad juba oskavad, üheskoos vagadusega, sest aja jooksul võivad nad saada kes preestriks, kes muusse seisusesse, ning Jumala asjale abiks olla." ²⁹ Õpitavate keelte arvukuse juures tuleb oletada, et seminari kasvandikel oli kasutada vähesel määral vastavates keeltes käsikirjalisi või trükitud raamatuid. Võimalik, et Völckeri poolt tõlgitud võimalikud tööd olid mõeldud tõlkide seminaris eesti keele õppimiseks. Veel enam tõenäoline on see eestikeelse "Catechismus Catholicorum'i" puhul. On teada, et just Possevino õhutusel on tõlkide seminari kasvandikele hakatud õpetama ka raamatute trükkimist, mis ilmselt kaasnes tõlketööga. Seminaris oli 1585.a. augustis 10 õpilast, neist 2 pärines Vilniusest, ülejäänud Eesti alalt. Neist oli 2 või 3 sakslast, ülejäänud aga ilmselt eestlased. ³⁰

1585.a. muudeti jesuiitide residents Tartus kuningliku asutamisürikuga 7. oktoobrist 1585.a. ³¹ kolleegiumiks. Kuna sellega kaasnes ka kolleegiumi sissetulekute suurenemine, saadi nüüd laiendada ka gümnaasiumi tegevust. Allikate vähesuse tõttu pole võimalik täpselt jälgida järgmiste klasside asutamist. Arvatavasti lisandusid grammatika keskklasse ning võib-olla ka ülemklass 1585.a., mil residentsile anti kolleegiumi õigused. S.Zaleski andmeil avati 1593.a. Tartu gümnaasiumis süntaksi ja poeetika (ehk humaniora) klass, ³² 1597.a. aruandes on märgitud, et Tartu kolleegium on sel aastal laienenud schola humanitatis'ega, milles õpib 8 noorukit. ³³ Schola humanitatis tähendaks nagu eri kooli, kuigi

---

²⁹ Antonio Possevino. Lettera alla Duchessa di Mantova. Roma, 1973, lk. 10-13 (itaalia- ja eestikeelne paralleeltekst).

³⁰ V.Helk. Die Jesuiten in Dorpat, S. 678.

³¹ V.Helgi andmeil andis Stefan Batory esimese asutamisüriku 7. X 1585, teise 5. I 1586. Vt. V.Helk. Die Jesuiten in Dorpat, S. 679 jj.

³² S.Zaleski. Jesuici w Polsce. I. IV, Dzieje 153 kolegiów i domów jezuitow w Polsce. Krakow, 1905, str. 274 jj.

³³ E.Kurtz, S. 108.

on tõenäolisem, et siin on tegemist gümnaasiumi keskastme humaniora'ga, millele viitab ka tema nimetamine stuudiumiks. 1598.a. aruanne lisab rea andmeid schola humanitatis'e kohta. Preestrite koguarv ulatus Tartu kolleegiumis sel aastal üheksani, kellest kaks olivat hoolitsenud schola humanitatis'e kahe ülemklassi eest.³⁴ Viimases teates viidatakse kindlalt humaniora-kursusele (classes humaniorum studiorum), kuid Ratio Studiorum'i lõpliku variandi järgi ei jagune kaheaastane humaniora-kursus omaette klassideks.³⁵ 1600.a. aruandes märgitakse kolme professorit, kes õpetavat humaniora studiat.³⁶ Peale nende nimetatakse 1598.a. aruandes kaht magistrit ja kaht skolastikut, kes juhivad alamklasse (inferiores).³⁷ Kuna sellele eelnes aruandes vahetult duas superiores classes humaniorum literarum, siis arvame, et schola humanitatis kujutas endast gümnaasiumi teist ehk keskmist astet. V.Helgi andmeil on Tartu gümnaasiumis olnud ka retoorikakursus (mida S.Zaleski küll eitab), mille ühe õppejõuna oli tegev rootslasest jesuiit Laurentius Boierus.³⁸ E.Tarvel märgib samuti, et Poola-Leedu orduprovintsi 1597.a. kaadriaruandest selgub, et terve rida teiste kolleegiumide (Jaroslavi, Polotski, Pultuski, Nesviži) õppejõude (Paulus Dulcius, Andreas Voluramus, Johannes Strubycz, Martinus Masoviensis, Albertus Joannis) on õppinud varematel aastatel Tartus retoorikat.³⁹ 1600.a. aruandes märgitakse näiteks üht jesuiiti, kes oli gümnaasiumi prefekt ja ühtlasi retoorika õppejõud.⁴⁰ Retoorikaklassi asutamisaaja kohta meil täpsemaid

---

³⁴ E.Kurtz, S. 111.

³⁵ Latviijas vēstures avoti, III s., 2. d., lpp. 303.

³⁶ E.Kurtz, S. 143.

³⁷ E.Kurtz, S. 111.

³⁸ V.Helk. Jesuitterne fra Dorpat i svensk fangenskab, s. 3.

³⁹ E.Tarvel, lk. 675.

⁴⁰ E.Kurtz, S. 146. E.Tarvel identifitseerib selle jesuiidi Martinus Costinensis'ega.

andmeid pole. E.Tarveli arvates on retoorikat saanud Tartus õppida juba 1594. ja 1595.a. (otsustades formuleeringu "studuit in Rhetorica Derpati" järgi), mistõttu on võimalik, et klass rajati 1593.a. paiku.⁴¹

Gümnaasiumi ja tõlkide seminari õpilaskonda peaks ootus-
pärastelt valgustama V.Helgi eelmainitud monograafia (kirjas
autorile väidab V.Helk olevat kogunud andmeid enam kui saja
õpilase kohta). Üldiselt on teada vaid kahest tõlkide semi-
nari kasvandikust: läti päritoluga Jacob Caulenelist⁴² ja
eestlasest Michael Sommerist. 1594.a. saadeti Sommer edasi
õppima Braunsbergi, kust ta kolm aastat hiljem naasis Tar-
tusse. Siin olevat ta suurt abi osutanud raamatute eesti
keelde tõlkimisel.⁴³

Samuti pole teada jesuiitide kasvandike õppekorralduse
üksikasju peale nende fragmentide, mis sisalduvad aastaaruan-
netes ning on seotud õpilaste osavõtuga pidulikest rongkäi-
kudest pühade puhul ja muudest avalikest üritustest. 1586.a.
aruandes kiidetakse kohalike retoorikaõpilaste harrastust
värsikunsti alal. Samas teatatakse ka dialoogide ettekan-
deist, mis olevat eriti õnnestunud seoses euharistia rong-
käiguga.⁴⁴ Jesuiitide õppekava eeldas Tartus, nagu mujalgi,
vaimulike näidendite õppimist ja esitamist.⁴⁵ Jan Okońi tea-
tel olevat 1. juunil 1600 Tartus esitatud draama "De Corpore
Christi".⁴⁶ G.Suitsu andmeil oli kolleegiumide vahelises
rongkäigus olnud ka "Dialogus angelorum".⁴⁷ Tuleb nõustuda

---

⁴¹ E.Tarvel, lk. 675.

⁴² L.Bērziņš. Das lettische Schriftum in fremder Pflege.
"Die Letten". Riga, 1930, S. 362.

⁴³ V.Helk. Die Jesuiten in Dorpat, S. 682.

⁴⁴ E.Kurtz, S. 56.

⁴⁵ Jesuiitide koolidramaatikast vt. Ad.Stender-Petersen.
Tragoediae Sacrae. Materialien und Beiträge zur Geschichte
der polnisch-lateinischen Jesuitendramatik der Frühzeit.
Tartu, 1931.

⁴⁶ J.Okoń. Dramat i teatr szkolny. Szeny jezuickie XVII
wieku. Wrocław-Warszawa-Krakow, 1970, str. 373.

⁴⁷ G.Suits. Poolaagestest kirjanduslikust viljelusest meie
maal. Koguteos "Poola". Tallinn, 1930, lk. 159.

prof. Suitsu arvamusega, et Tartu jesuiitide kasvandike avalikud esinemised pidasid silmas eelkõige mõju avaldamist linnakodanike haritud kihile. Nagu aastaaruannetest selgub, loodeti selle "söödaga" (esca) kergemini ketserlikke hingi katoliku kirikusse tagasi võita.⁴⁸

1600.a. puhkes Poola-Rootsi sõda. Detsembris jõudsid rootslased Tartu alla. Tartus elati juba mitu kuud sõjaohu kartuses, mis jättis pitseri ka kolleegiumi tegevusele. 24. oktoobril 1600.a. teatas Johannes Ambrosius Völcker ordukindralile, et kolleegiumi töö on juba soikunud.⁴⁹ Kool polnud veel suletud, kuid üheksast preestrist kuus, gümnaasiumi õppejõud ja kõik õpilased lahkusid Tartust ohutumatesse paikadesse, peamiselt Vilniusesse või Braunsbergi.⁵⁰ Linna jäanud jesuiidid vangistati rootslaste poolt.

Seega lõppes Tartu jesuiitide kolleegiumi viljakaim periood 1600.a. Tegelikult kolleegium alles hakkas jõudma oma tegevuse õitseajale, kuid Poola-Rootsi sõda tegi sellele ootamatu lõpu. Alles 1603.a., kui Tartu linn poolakate eduka vastupealetungi tagajärjel uuesti Poola võimu alla läks, naasisid linna ka jesuiidid, et alustada kõike algusest peale. Sõjaeelse tasemeni kolleegiumi tegevus enam ei küündinud, hooned olid purustatud ja rüüstatud, sissetulekud üsna kesised. Jesuiitide kool alustas tööd uuesti alles 1611. aastal, 20 õpilasega (enamus poola sõdurite lapsed).⁵¹ Inimeste vähesuse tõttu ei suudetud ka tõlkide seminari avada enne 1615. aastat.⁵² Kui tõlkide seminaris oli varem töötanud 4-5 õpetajat, siis nüüd tuli leppida vaid ühe-kahega.

Viimastel tegutsemisaastatel asusid Tartu jesuiidid inukalt vaimulikkude kirjanike eesti keelde tõlkima. Neil aastail etendab Tartu jesuiitide hulgas, ja eriti vaimuliku kir-

---

⁴⁸ E.Kurtz, S. 25.

⁴⁹ V.Helk. Jesuitterne fra Dorpat i svensk fangenskab, s. 7.

⁵⁰ E.Kurtz, S. 146.

⁵¹ E.Kurtz, S. 176.

⁵² V.Helk. Die Jesuiten in Dorpat, S. 684.

janduse tõlkimisel, tähtsat osa Wilhelm Bucciuse.⁵³ Ta oli sündinud 1585.a. Liivimaal, võimalik, et isegi Tartus. 1615.a. oli ta Tartus tõlkide seminari prefekt.⁵⁴ Bucciuse nimega on seotud lõuna-eestikeelne katoliiklik käsiraamat "Eestikeelsed õpetused" ("Istitutiones Esthonicae", vanemate allikate järgi ka "Handbuch in estnischer Sprache"). V. Helgi andmetel olevat eesti keel olnud Bucciuse emakeel.⁵⁵ Tartu jesuiitide tegevuse viimaste aastatega on kindlasti seotud ka vaimulikele määratud kirikutalituste käsiraamatu ehk "Agenda Parva" väljaandmine Braunsbergis 1622.a.⁵⁶ Teos sisaldab ladinakeelseid eeskirju preestritele, liturgilisi vormeleid ja palveid ladina keeles. Kohtades, kus ka lihtrahvas pidi jumalateenistusest aktiivselt osa võtma, ja kus vaimuliku küsimusest tuli aru saada, on tekst antud läti, poola, saksa ja eesti keeles. Eestikeelne tekst, mis on kirjutatud suhteliselt heas lõuna-eesti murdes, võimaldab oletada Tartu jesuiitide autorlust.

Tartu jesuiitide tegevust eesti kultuuriloo seisukohalt on praeguste uurimistulemuste valgusel veel üsna raske hinnata. Eestlaste osa gümnaasiumis ja tõlkide seminaris ei tahaks aga alahinnata. Tartu kolleegiumis olid tegevad senistel andmetel küll ainult kaks eestlast: ilmalikud koadjuutorid Johannes Esto, kes suri Rootsis vangipõlves 1603.a., ja Johannes Cimmerman, kes siirdus 1625.a. Polotskisse ja suri seal 1644.a.

Huvitavaks probleemiks on kahtlemata küsimus Tartu gümnaasiumi võimalikest seostest Academia Gustaviana'ga. J. Vassara arvates on Tartu ülikooli asutamismõtet mõningate reservatsioonidega võimalik tagasi viia juba Karl IX aega. Nii andis Karl IX 13. juulil 1602.a. Tartu stifti maapäeva-

---

⁵³ Vt. tema kohta: Eesti Biograafiline Leksikon. Tartu, 1926-1929, lk. 60.

⁵⁴ V. Helk. Die Jesuiten in Dorpat, S. 684.

⁵⁵ V. Helk. Die Jesuiten in Dorpat, S. 684.

⁵⁶ Agenda Parva Brunsbergae M.DC.XXII. Eestikeelseid tekste vastureformatsiooniaegsest katoliku preestrite käsiraamatust. Tartu, MCMXXXVIII.

le lubaduse asutada Tartusse kõrge kool (eine hohe Schule) ja määras selle ülalpidajaks Tartu endise nunnakloostri ühes sellele kuuluvate mõisate ning rendistega.⁵⁷ See kavatus aga ei realiseerunud. Alles pärast Tartu teistkordset vallutamist asutakse kõrgema kooli plaani ellu viima. 1630.a. asutati Tartusse gümnaasium, mis paigutati koos selle juurde kuuluva triviaalkooliga endise jesuiitide kolleegiumi hoonesse.⁵⁸ See on ainukeseks faktiliseks niidiks jesuiitide kolleegiumi ja rootsi gümnaasiumi vahel. Sisulised seosed pole aga võimalikud, sest esimene oli katoliiklik õppeasutus, teine aga luterlik. Arvesse võiks tulla küll mingi koolitraditsioon, sest miks langes rootslaste valik just Tartule, mitte aga Tallinnale, kus ju samuti gümnaasium avati.

Kokkuvõtteks tuleb märkida, et Tartu jesuiitide gümnaasiumi ei saa lugeda esimeseks kõrgemaks kooliks Eesti alal (Leedus oli kahtlemata Vilniuse jesuiitide akadeemia küll esimeseks kõrgemaks kooliks). Kuid see tõsiasi ei vähenda jesuiitide gümnaasiumi tähtsust. Võrreldes Tartu rootsiaegset ülikooli ja jesuiitide kolleegiumi, juhib V. Helk tähelepanu huvitavale faktile, et rootsiaegne ülikool tegutses Tartus vaid 33 aastat, samal ajal kui jesuiitide õppetegevus kestis Tartus kuni 40 aastat.⁵⁹ Õppetöö sisuline võrdlus aga kaldub kindlalt ülikooli kasuks.

---

⁵⁷ J. Vasar. Tartu Ülikooli ajaloo allikaid. I. Academia Gustaviana. a) Ürikuid ja dokumente. Tartu, 1932, XIX.

⁵⁸ C. Schirren. Verzeichnis livländischen Geschichtsquellen in schwedischen Archiven und Bibliotheken. Dorpat, 1861-1868. S. 198. Relation von Inauguration der Universität zu Dorpat, geschehen d. 15. Oct. im Jahr 1632. Dorpath.

⁵⁹ V. Helk. Die Jesuiten in Dorpat, S. 687 (joonealune märkus 73).

PROBLEEME ACADEMIA GUSTAVIANA AJALOOST

H. Piirimäe

Vaevalt on ükski ajajärk Tartu ülikooli ajaloo ajaloost saanud nii vastandlike hinnangute osaliseks kui Academia Gustaviana ja Gustavo-Carolina nime all tegutsenud Tartu ülikool XVII saj. Selle põhjuseks on olnud ühelt poolt ideoloogiline võitlus historiograafia eri suundade vahel, teiselt poolt aga asjaolu, et paljud probleemid on tegelikult piisavalt läbi uurimata ja meil ka marksistlikult hindamata. Kriit kehtib see Academia Gustaviana ajaloo kohta.¹ Seda arvestades on järgneva artikli ülesandeks seatud kontsentreerida tähelepanu selle õppeasutuse ajaloo mõningatele probleemidele. Artikli piiratud mahtu arvestades pole eesmärgiks mitte niivõrd uute uurimistulemuste esitamine, kui võrd uurimisprobleemide markeerimine.

Ka senises historiograafia käsitluses tuleb piirduda vaid põhisuundade äramärgimisega.²

Kõige varasem, balti-saksa historiograafia on andnud selle õppeasutuse ajaloo kohta üllatavalt vähe. Üldkäsitlusteks

---

¹ Academia Gustavo-Carolina ajaloo kohta on kõige mahukamaks uurimuseks: Georg v. Rauch, Die Universität Dorpat und das Eindringen der frühen Aufklärung in Livland 1690-1710. Essen, 1943. Marksistlik ülevaade on ilmunud L. Kringsoni sulest: Л. К. КРИНСОН. Из истории Академии Gustavo-Carolina (1690-1710). - Скандинавский сборник, VII, Таллин, 1963, стр. 184-218.

² TRÜ Teaduslikus Raamatukogus leiduvate tööde bibliograafia on esitatud töös: Academia Gustaviana 1632-1665. Academia Gustavo-Carolina 1690-1710. Näituse kataloog. Tartu, 1973 (käsikiri).

on H.L.Backmeisteri³ ja C.Schirreni⁴ poolt avaldatud lühikäsitlused Academia Gustaviana ja Gustavo-Carolina ajaloost, mille lisadena on publitseeritud ka rida dokumente. Ülikooli ajaloo kohta käivaid dokumente avaldasid ka A.Buchholtz ja Th.Beise, kellest esimene publitseeris rektorite, professorite ja ülikooli teenistuses olnud isikute nimekirjad,⁵ teine immatrikuleeritud ja depositsiooni läbi teinud üliõpilaste nimekirjad.⁶ Üldsuuna määras aga balti-saksa ajaloolaste eitav suhtumine Rootsi võimude tegevusse Baltimail.Kuidagi ei suudetud andestada Rootsi võimude poolt läbi viidud mõisate reduktsiooni, mida A. v. Transehe-Roseneck nimetab pretsedendituks vägistamiseks.⁷ Reaktsioonilist Balti aadli seisukohta XVII saj. ülikooli kohta väljendas tuntud ajaloolane C.Schirren, kes väitis, et haledalt oma eksisteerimise lõpetanud ülikool ei andnud midagi positiivset ja ei jätnud

---

³ H.L.Backmeister. Nachrichten von der ehemaligen Universitäten zu Dorpat und Pernau. - Sammlung der Russischen Geschichte, IX Bd. St. Petersburg, 1764, S. 92-262.

⁴ C.Schirren. Zur Geschichte der schwedischen Universität in Livland.- Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands, herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der russischen Ostsee-Provinzen, VII Band, Heft 1. Riga, 1853, S. 1-68. Eriti oluline on raamatukogu kataloog (lk. 47-62).

⁵ A.Buchholtz. Verzeichnis sämtlichen Professoren der ehemaligen Universitäten zu Dorpat und Pernau und der akademischen Beamten. - Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands, VII, Riga, 1854, S. 159-273.

⁶ Th.Beise. Beitrag zur Geschichte der ältesten Universität Dorpat. - Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands, VIII Band, Riga, 1855, S. 150-188; Th.Beise. Fortgesetzter Beitrag zur Geschichte der ältesten Universität Dorpat. - Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands, VIII Band. Riga, 1857, S. 513-550.

⁷ A. v. Transehe-Roseneck. Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18. Jahrhundert. Strassburg, 1890, S. 68.

endast mingeid jälgi.⁸

Eesti kodanlikud ajaloolased on avaldanud Academia Gustaviana kohta terve rea artikleid, eriti seoses selle asutamise 300.a. juubeli tähistamisega 1932.a. Üldtendentsiks oli selle õppeasutuse tegevuse positiivsete külgede rõhutamine ja kuningas Gustav II Adolphi ülistamine, mis eriti ilmes juubeli puhul avaldatud poliitilistes kirjutistes ja kõnedes. Näiteks kirjutas "Päevaleht" oma juhtkirjas "Tere tulemast, kõrge külaline!", mis avaldati Rootsi kroonprintsiga saabumise puhul: "Gustav Adolphi sõjaretked kaugest Põhjalast olid ussõja retked, valguse ja vaimu sõjaretked..."⁹. Vene- ja nõukogudevastast suunda püüdis ülikooli asutamislöö käsitluses propageerida H.Sepp, väites, et Academia Gustaviana rajamisega oli Tartu "... saanud Ida-Euroopas mingisuguseks pioneeriks ja seda pioneeriosa on ta lääne hariduse alal veel kaua pidanud täitma."¹⁰

Hinnatavaks tuleb sellest perioodist lugeda Academia Gustaviana allikate I köite publitseerimist.¹¹ Plaanitsetud teised köited jäidki aga ilmumata. Eesti kodanlikest ajaloolastest ei jõudnud keegi ka selle õppeasutuse monograafilise uurimiseni. Seni ainsaks monograafiliseks käsitluseks on endise Tartu ülikooli rootslasest professori J.Bergmani raamat¹², mis rootslaste vaatekohalt rõhutab Rootsi suurriigi kultuuripüüdlusi¹³. Kuna vaatluse alla on võetud nii Acade-

---

⁸ C.Schirren. Zur Geschichte der schwedischen Universität, S. 3-4.

⁹ "Päevaleht", nr. 174, 29. juuni 1932.

¹⁰ H.Sepp. Tartu Ülikool mineviku keerises. - "Postimees", nr. 151, 1. juuli 1932.

¹¹ Tartu ülikooli ajaloo allikaid, I. Academia Gustaviana, a) ürikuid ja dokumente. Tartu ülikooli ülesandel koostanud ja sissejuhatusega varustanud Juhan Vasar. Tartu, 1932.

¹² J.Bergman. Universitetet i Dorpat under svenska tiden. Gustav II Adolfs sista kulturskapelse. Ett bidrag till belysning av stormaktstidens kultursträvanden. Uppsala, 1932.

¹³ Sellest kõnelevad näiteks teose tiitellehel leiduvad alapealkirjad: "Gustav II Adolphi viimane kultuurilooming. Lisa suurriigiaegsete kultuuripüüdluste käsitlusele".

mia Gustaviana kui ka Academia Gustavo-Carolina, siis on käsitlus jäänud paratamatult ka liiga pealiskaudseks. Esituslaadilt on see teos mõeldud ilmselt laiemale lugejaskonnale, autor ei esita viiteid allikaile ja kirjandusele.

Üksikute probleemide alal tehtud uurimistööst pole täni ni oma väärtust kaotanud Fr.Puksovi uurimused ülikooli raamatukogu ja trükikoja ajaloost¹⁴ ning rootsi päritoluga kunstiajaloolase Sten Karlingi väga põhjalik ja ammendav käsitlus Academia Gustaviana ja Gustavo-Carolina hoonetest ja ehitusajaloost¹⁵.

Sõjajärgses eesti nõukogude historiograafias pääses mõneks ajaks maksvusele biokeemik Ed.Martinsoni poolt esitatud täiesti eitav hinnang Tartu ülikooli Rootsi võimu perioodil¹⁶.

Esimeseks tõsiselt arvestatavaks marksistlikuks kokkuvõtlikuks käsitluseks Academia Gustaviana tegevusest on R.Kenkmaa ja L.Eringsoni artikkel, mis avaldati erialases väljaandes selle õppeasutuse asutamise 325. aastapäeva puhul¹⁷. Selles artiklis on Academia Gustavianat jälle vaadeldud kui ülikooli, millel oli teatud tähtsus oma aja teaduses ja kultuuriloos. Seoses ülikooli ajaloo uurimise päevakorda töusmisega ilmus 1971. ja 1972.a. rida populaarteadus-

---

¹⁴ Fr.Puksov. Die Bibliothek der Universität Tartu und Tartu-Pärnu in der Schwedenzeit. - Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1931. Tartu, 1932, S. 251-282. Fr.Puksov. Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda. Tartu, 1932. Fr.Puksov. Raamatukauplemisest rootsi ajal Tartus ja Pärnus, eriti akadeemia raamatukauplejaist. - "Ajalooline Ajakiri", 1932, nr. 2, lk. 88-98.

¹⁵ Sten Karling. Tartu universitets byggnadshistoria under den svenska tiden. - "Svio-Estonica" 1934. Tartu, 1934, s. 29-66. Referaat: Tartu rootsiaegse ülikooli ehituslugu, lk. 66-67.

¹⁶ Э.Э.Мартинсон. История основания Тартуского (б.Дерптского-Юрьевского) университета. Ленинград, 1954, стр. 13-17.

¹⁷ Р.Кенкмаа, Л.Эрингсон. Из истории Academia Gustaviana в Тарту (1632-1656). - Скандинавский сборник. II, Таллин, 1957, стр. 137-175.

likke artikleid ka ülikooli ajalehes¹⁸ ja seoses 340 aasta möödumisega ülikooli asutamisest artikkel ajakirjas "Nõukogude Kool"¹⁹. Põhiline uurimistöö seisab küll alles ees, kuid lahendatuks võime senise töö tulemusena lugeda siiski üht olulist küsimust - mida endast kujutas see õppeasutus. Vist pole enam kellelgi kahtlust, et tegemist oli ülikooliga (loomulikult XVII saj. mõttes).

Noorte kolleegide Jüri Kivimäe ja Arvo Teringi artiklid käesolevas kogumikus vabastavad selle kirjutise autori vajadusest peatuda ülikoolile eelnenud õppeasutusel - jesuiitide kolleegiumil, ja allikatel, mida võiks kasutada Academia Gustaviana ajaloo täiendaval läbitöötamisel. Omaette uurimust vääriks 1630.a. Tartusse rajatud nn. akadeemiline gümnaasium.

Esimeseks suureks probleemiks Academia Gustaviana ajalooaga tutvumisel on Academia Gustaviana loomise ja tegutsemise ajalooline tagapõhi.

Selle tagapõhjana tuleks eeskätt arvestada tolle aja sõjalist, poliitilist ja ideoloogilist võitlust. Sõjalisel alal on tagapõhjaks kõigepealt Rootsi-Poola sõjad, mis algasid unioonivõitlustena juba XVI saj. lõpul ning kestsid väikeste vaheaegadega ka XVII saj. esimesel kolmel aastakümnel. Kui Liivimaa Altmarki vaherahuga 1629.a. Rootsi võimu alla läks, oli ta sõdadest laastatud ja välja kurnatud. Rootsi riigil oli probleemiks küsimus, kuidas oma võimu seni Poolale kuulunud provintsis kindlustada.

Peale Rootsi-Poola sõdade tuleb Academia Gustaviana asutamise ajaloolise tagapõhjana arvestada aga ka kogu Euroopat haaranud suurt heitlust Kolmekümne-aastase sõja näol (1618-

---

¹⁸ H. Piirimäe. Academia Gustaviana asutamise ajaloolisest tagapõhjast. "Tartu Riiklik Ülikool", nr. 37, 17. det. 1971; nr. 38, 24. det. 1971; H. Piirimäe. Academia Gustaviana rajamine. "Tartu Riiklik Ülikool", nr. 1, 14. jaan. 1972; L. Eringson. Academia Gustaviana üliõpilaskonnast. "Tartu Riiklik Ülikool", nr. 5-6, 25. veebr., 3. märts 1972; H. Piirimäe. Academia Gustaviana majanduslikust olukorrast. "Tartu Riiklik Ülikool", nr. 11-12, 7., 14. apr. 1972.

¹⁹ H. Piirimäe. Kui Tartust sai ülikoolilinn. - "Nõukogude Kool", 1973, nr. 1, lk. 76-80.

1638). Selles sõjas oli Euroopa reaktsiooniliste jõudude tugipunktiks Katoliiklik Liiga, kelle vastu võitlevate protestantlike riikide seas kujunes sõja teisel perioodil juhtivaks 1630.a. sõtta astunud Rootsi. Nii tõusid päevakorda usulised loosungid, mille varjus toimus terav poliitiline ja ideoloogiline võitlus. Rootsi, esinedes Saksa protestantide "vabastajana" keisri ja paavsti "tõranniast", pidas tõepoolest võitlust katoliku reaktsiooni vastu, leidis tõepoolest ka Saksamaal toetajaid. Kuid põhieesmärgiks oli siiski seatud Läänemere muutmine Rootsi sisemereks ja oma mõju kindlustamine Saksamaal.

Võitluseks katoliikluse, eriti aga selle eesliinil võitlevate osavate jesuiitide vastu oli ka vallutatud Liivimaa vaja vaimulikke ja ametnikke, kes on saanud hea protestantliku hariduse. Kui jesuiitidel oli Tartus olnud oma gümnaasium²⁰, siis tuli sellele ka midagi vastu seada, võimaluse korral aga jesuiite üle trumbata. Nii tekkis Liivimaa vajadus uue kõrgemat tüüpi kooli järele.

See vajadus langes aega, kui ka Rootsis on märgata kooliolude paranemist. Oma osa etendas siin asjaolu, et Euroopa suurriikide hulka rühkiv, tugevneva kuningavõimuga maa vajas senisest enam haritud mehi. Väga oluline oli aga ka humanismi ideede võidukäik. Astudes välja kirikumeeste kitsarinnalisuse ja vaimupimeduse vastu, rõhutasid humanistid teaduse ja hariduse tähtsust. Kui XVII saj. algul olid Rootsi kooliolud üpris halvad, siis 1620-ndail aastail parandati tunduvalt 1477.a. rajatud Uppsala ülikooli olukorda ning uut tüüpi koolidena asutati Rootsi riigis rida gümnaasiume: Västeråsis 1623, Strängnåsis 1626, Linköpingis 1627, Turus 1630 ning nendega samas reas Tartus 1630 ja Tallinnas 1631.

---

²⁰ vt. lähemalt J. Kivimäe. Tartu jesuiitide kolleegium aastail 1583-1600. Diplomitöö. Tartu, 1970 (Käsikiri TRÜ üldajaloo kateedris); E. Tarvel. Gymnasium Derpatense 1583-1625. - "Keel ja Kirjandus", nr. 1971, 11, lk. 673-677; J. Kivimäe. Liivimaa ja Tartu linn jesuiitide plaanides. "Tartu Riiklik Ülikool", nr. 33, 19. nov. 1971.

Olgu aga märgitud, et ka järgnev ülikooli rajamine Tartusse polnud tolle aja Rootsi riigis ainulaadne samm. 1640.a. rajati Turu ja 1668.a. Lundi ülikool. Tartu ülikool oli seega vaid esimene uute ülikoolide seas.

Omaette probleemistiku Academia Gustaviana rajamise ja tegevuse tagapõhja käsitlemisel moodustab terav sisepoliitiline võitlus Rootsis ja Baltimail, mida kodanlikud autorid ülikooli loomist käsitledes pole üldse arvesse võtnud. Rootsis oli selle võitluse peateljeks mitme sajandi vältel olnud kuningavõimu võitlus feodaalaristokraatia vastu. XVI saj. oli see aristokraatia kukutanud kuningas Erik XIV (1560-1568), kes taotles kuningavõimu tugevdamist. Avalikult aristokraatiavastast kurssi ajas Karl IX (1604-1611), kes toetus alamaadlile, linlastele ja ka talupoegade esindusele Riigipäeval. Gustav II Adolf (1611-1632) tegi aadlile suuri järeleandmisi ning eriti kasvas kõrgaadli osatähtsus. Selle esinajajaina muutusid väga mõjukaiks Oxenstiernad, De la Gardie'd ja teised kõrgaadli perekonnad. Samal ajal just Gustav II Adolphi valitsusajal algas hoogne manufaktuuride rajamine²¹. Absolutismile pürgiv kuningavõim vajas liitlast linna- ja kodanikkonna näol. Üha suuremat osa hakkas etendama ametkond, kelle seas tegid karjääri ka madalama päritoluga mehed.

Veel tugevamad olid vastuolud Liivimaal. Suhted kohaliku balti-saksa aadli ja Rootsi võimude vahel olid algusest peale pinevad. Rahulolematust tekitas maade jagamine rootsi aadlile²². Liivimaa kindralkuberner Johan Skytte poolt läbi-

---

²¹ Vt. lähemalt käesoleva töö autori käsitlust ilmumisel olevas "Очерки истории Швеции"; K.Kilbom. Vallonerna. Valloninvandringen, stromaktsväldet och den svenska järnhanderingen. Stockholm, 1958; P.Nyström. Stads industriens arbetare före 1800-talet. Stockholm, 1955; B.Boethius. Gruvornas hyttornas och hamrarnas folk. Stockholm, 1951.

²² 1638.a. revisjoni andmeil oli rootslaste käes juba üle poole mõisatest. Nimelt oli rootsi aristokraatia käes 47-75 ja rootsi päritolu uute aadlike käes 3,88% maafondist (J.Vasar. Die grosse livländische Güterreduktion. Die Entstehung des Konflikts zwischen Karl XI und der livländischen Ritter- und Landschaft 1678-1684. Tartu, 1931, S. 374-375).

viidud kohtureformiga loodi riiklikud kohtud, millega piirati mõisnike õigusi kohtumõistmise alal²³. Lahkhelisid kohalike mõisnike ja rootsi ametnike vahel tekkis ka sellel pinnal, et Rootsis polnud pärisorjust ja Rootsist tulnud mees-tele olid võõrad nn. Liivimaa kombed, mille all mõeldi mõisnike väga suurt võimu oma talupoegade üle. Liivimaa reaktsiooniliste aadliringkondade seas oli palju neid, kes olid ka lihtrahvale igasuguse hariduse andmise vastu ning kes suhtusid vaenulikult Tartu gümnaasiumi ja Academia Gustaviana'sse. Vaenlasi oli Academia Gustaviana'l aga ka linnakodanike mõningates ringkondades, kes nägid ülikooli privileegides oma eesõiguste piiramist. Meenutame, et kui ülikool 1656.a. kolis üle Tallinna, suhtus Tallinna raad sellesse vaenulikult²⁴. Selle asemel, et soodsat juhust kasutada ja Tallinnast teha ülikoolilinn, veeretati ülikooli teele mitmesuguseid takistusi, mis viisidki Academia Gustaviana kiratsemisele ja väljasuremisele.

Tülisid on olnud aga ka Tartu magistraadiga. Ilmselt tekkinud tüli lahendamiseks selgitab Johan Skytte oma avalikus kirjas 1.märtsist 1633 kõigile, eriti aga Tartu magistraadile, ülikooli privileege²⁵.

Kahjuks teame seni veel väga vähe sellest võitlusest, mis toimus Academia Gustaviana tegevuse ümber. Võitluse ägedusele viitab aga ka see asjaolu, et isegi Academia Gustaviana avamise puhul peetud pidukõnes ei saanud Johan Skytte jätta rääkimata halba soovivatest inimestest, kes oma "vihas-te südamete ja mürgiste keeltega" on nii kodus kui ka välismaal "laimavalt hävitanud ja vähendanud" 1630.a. rajatud gümnaasiumi²⁶, mis oli teatavasti baasiks ülikooli loomisele. Deklareerides, et ülikoolis peavad saama õppida mitte ainult aadlikud, vaid ka vaesed talupojad, vihjab ta lausa läbipaistvalt rüütelkonna vastuseisule²⁷.

---

²³ Lähemalt kohtureformist vt. R.Liljedahl. Svensk förvaltning: Livland 1617-1634. Uppsala, 1933, s. 281-324.

²⁴ R.Kenkmann. Academia Gustaviana Tallinnas. - "Päevaleht" nr. 179, 4. juuli 1932.

²⁵ Tartu ülikooli ajaloo allikaid, lk. 31-33.

²⁶ Samas, lk. 21.

²⁷ Samas, lk. 23.

Academia Gustaviana ümber toimunud võitluse lähem tundmaõppimine peaks olema üheks probleemiks XVII saj. ülikooli ajaloo uurimisel.

Mitmesuguste ringkondade juurest jõuame probleemi juurde, kes olid selle õppeasutuse rajajaks. 1932.a. tähistatud juubeli puhul ülistati sellena igati kuningas Gustav Adolfit²⁸. Tõepoolest, tema allkirja kannab ülikooli asutamisürik. Kuninga kasuks kõneleb ka see, et ta suhtus poolehoiduga hariduse levitamisse, et ta oli ka ise mitmekülgselt haritud ning mõistis riigi huvide seisukohalt ka vajadust reorganiseerida Tartu gümnaasium ülikooliks. Ülikooli rajamise mõtte autoriks oli aga ilmselt Johan Skytte. 30. juunil 1632.a. alla kirjutatud asutamisürikuks märgib kuningas otseselt, et ta teeb seda Skytte alandliku palve peale²⁹. Tuleb arvestada, et asutamisüriku koostamisele eelnes pikem eeltöö ning et ka pärast kuninga allkirja tuli veel palju ära teha enne, kui ülikool võis tegelikult tööle hakata. Ilmneb, et tegelikku organiseerimistööd juhtis Liivimaa kindralkuberner ja Academia Gustaviana esimene kantser Johan Skytte, kodanikuseisusest mees, kes lisaks õpingutele Rootsis oli 9 aastat õppinud Saksamaa ülikoolides (Wittenberg, Frankfurt, Marburg) ja kellest oli saanud oma aja üks haritumaid rootslasi. Ta oli teinud karjääri tol ajal veel kroonprintsiks olnud Gustav Adolphi kasvatajana. Tõstetuna aadliseisusesse oli ta olnud paljudes tähtsates riigiametites. Väga palju oli ta juba ära teinud ka Uppsala ülikooli kantserina. Tunnustusele riigimehe, diplomaadi ja tol ajal veel riigi ainukese ülikooli juhtijana lisandus rikkus ja 1624.a. ka vabahärra tiitel. Nagu nähtub tema mitmetest kõnedest³⁰, ei unustanud ta, juba peaaegu aristokraadiks tõusnud mees, siiski seda, et oma sei-

---

²⁸ Aktusekõnes ülikooli aulas ütles tolleaegne rektor Joh. Köpp: "Praegusel pühalikul hetkel tõuseb meie silme ette Rootsi kuninga Gustav Adolphi kõrgeauline kuju, kes oma andelise abimehe Joh. Skyttega lõi aluse Tartu teadusetalile..." ("Postimees", nr.151, 1. juuli 1932).

²⁹ Tartu ülikooli ajaloo allikaid, lk. 29.

³⁰ Vt. näiteks: Tartu ülikooli ajaloo allikaid, lk. 3.

susest väljatõusmise eest võlgneb ta tänu eeskätt haridusele. Selle mehe mitmekülgne tegevus ootab aga alles põhjalikumat marksistlikku käsitlust.

Omaette probleemiks on küsimus, millist kuupäeva lugeda Academia Gustaviana sünnipäevaks. Mitmetest kuupäevadest, mis märgivad selle õppeasutuse rajamisega seotud sündmusi, võime kõrvale jätta ettevalmistustöid tähistavad daatumid: kutse Andreas Virginiusele tulla Tartu ülikooli professoriks 21. juunil 1631.a.³¹, professorite esimene koosolek 6. apr. 1632.a.³², üliõpilaste immatrikuleerimise algus 20.apr.1632. aastal³³. 1932.a. tähistati juubelit, arvestades asutamis-üriku³⁴ allakirjutamist 30. juunil 1632.a. Selle kuupäeva ainuõigsuse teeb küsitavaks aga asjaolu, et kindralkuberner Johan Skytte patent (avalik kiri) teatas ülikooli asutamisest juba 1. aprillil 1632.a., kusjuures ära märgiti ka selle õppeasutuse põhilised privileegid³⁵. Kuningas tegelikult vaid konfirmeeris (kinnitas) oma varasema otsuse, mis pidi olema kindralkubernerite patendi aluseks. 30. juunist, mõnevõrra tähtsamana tundub 15. oktoober 1632.a. - piduliku avamise päev, mis oli juba tol ajal suursündmuseks mitte ainult Tartus, vaid ka kogu Liivi- ja Eestimaa. Ilmselt võib lugeda just seda kuupäeva ülikooli sünnipäevaks Tartus.

Probleemiks, mille senine käsitus osutus ekslikuks, on Academia Gustaviana majanduslik olukord. Kõik senised kirjutised, vaatamata suurtele erinevustele selle õppeasutuse tegevuse hindamisel, on olnud üpris üksmeelsed arvamuses, et

---

³¹ Tartu ülikooli ajaloo allikaid, lk. 17-18.

³² J.Vasar. Sissejuhatus. Tartu Academia Gustaviana kuni 1656.a. - Tartu ülikooli allikaid, lk. XXIV.

³³ Vt. matrikliraamat: TRÜ Teaduslik Raamatukogu. Käsikirjade osakond, Ms. 236. Publitseeritult: Th.Beise. Beitrag zur Geschichte..., S. 150.

³⁴ Tartu ülikooli ajaloo allikaid, lk. 28-30.

³⁵ Samas, lk. 27-28.

ülikooli majanduslik olukord oli halb³⁶. Erinevus on vaid selles, et ühed vaatlevad seda kahetsusväärse asjaoluna, mis takistas normaalset õppetööd, teised kasutavad seda ühe argumendina eitava hinnangu andmiseks.

Selle kontseptsiooni tekkimise aluseks on olnud näited Academia Gustaviana professorite kaebustest Rootsi võimudele. Eriti on armastatud tsiteerida kodanliku ajaloolase J. Vasara poolt kasutatud ja publitseeritud kaebust 2. juulist 1655. a., milles professorid kurdavad, et vaatamata korduvatele palvetele ei ole nad juba kolmveerand aastat palka saanud³⁷. Seetõttu olevat kaks professorit juba ära sõitnud ning teised olevat valmis seda tegema.

Kaebuste kui allikate liigi puuduseks on asjaolu, et neid esitati vaid siis, kui olukord oli halb. Kui palka maksti välja korralikult, ei jätnud seda liiki allikad ajalukku mingit jälge. Pealegi pole kaebe- ja palvekirjades igakord vajalikuks peetud tumedaid värve kokku hoida. Neid asjaolusid arvestades võttis käesoleva ettekande autor Academia Gustaviana majandusliku olukorra uurimisel aluseks vähem ereda, aga palju usaldusväärsema allikate liigi - Liivimaa kubermangu ja Academia Gustaviana arveraamatud (pearaamatud, žurnaalid ja kviitungid), mis on olemas osalt ENSV Riiklikus Ajaloo Keskarchiivis³⁸, osalt TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade osakonnas³⁹. Nende allikate väärtuseks on nende

---

³⁶ Е.В. Петухов. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет за сто лет его существования (1802-1902), Юрьев, 1902, стр. 56-58; J. Bergman. Universitetet i Dorpat..., s. 87-90; J. Vasar. Sissejuhatus. Tartu Academia Gustaviana kuni 1656. - Tartu ülikooli ajaloo allikaid, lk. XXXII-VL; Р. Кенкмаа, Л. Эрингсон. Из истории Academia Gustaviana, стр. 149-151, 170-171.

³⁷ Tartu ülikooli ajaloo allikaid, lk. 217; J. Vasar. Sissejuhatus. Tartu Academia Gustaviana kuni 1656. - Tartu ülikooli allikaid, lk. XLVII.

³⁸ Eesti NSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-1 - XXII-23, XXII-36 - XXII-60.

³⁹ TRÜ Teaduslik Raamatukogu. Käsikirjade osakond, Ms. cr. 227^S.

suur usaldusväärsus ja andmete massilisus, mis võimaldab loobuda tänapäeva ajalooteaduse jaoks iganenud näidete meetodist ja jälgida aasta-aastalt palkade väljamaksmist⁴⁰. Nende allikmaterjalide järgi tehtud arvutustest selgub⁴¹, et Academia Gustaviana tegevuses oli tööpoolest kaks majanduslikult rasket perioodi: 1) aastad 1635–1637 ja 2) lõpuperiood Tartus aastail 1654–1656. Nende vahele mahub aga ajavahemik 1638–1653.a., mil ülikool sai kätte talle eelarves **ettenähtud** summad ja üksikuil aastail isegi veidi rohkem, nii et see tegi võimalikuks normaalse õppe- ja teadusliku töö oma aja olusid ja mastaape arvestades.

Teiselt poolt tuleb hoiduda ülikooli olukorra idealisemisest. Võrreldes Rootsi riigi muude kulutustega oli Academia Gustavianale eelarves ette nähtud summa väga tagasihoidlik. See ei võimaldanud ülikooli koosseisu välja arendada asutamisel lubatud suuruses (17 korralist ja 2 erakorralist professorit)⁴², nii et ülikoolil oli tavaliselt 11 professorit. Raskused tekkisid ülikoolile vajalike hoonete ehitamisel, rohkem raha oleksid vajanud trükikoda ja raamatukogu.

Seoses professorite palkadega kerkib veel küsimus, kas need olid ülalpidamiseks küllaldased. Professorid ise on esitanud Rootsi võimudele korduvalt palvekirju, milles nad paluvad mitmesuguseid soodustusi oma majandusliku olukorra parandamiseks. Palutakse, et iga professor peale oma tavalise palga saaks ühe talupoja või midagi selle asemel, et neil lubataks pidada Enajõel oma kalureid, matustel tasuta kellasid helistataks⁴³, et professorite leskedele antaks eri pri-

---

⁴⁰ Allikate läbitöötamisel tuleb hoolikalt vahet teha, missugused arvud näitavad planeeritud, missugused aga tegelikult välja makstud summasid.

⁴¹ Uurimistulemuste üksikasjalikum kokkuvõte: H. Piirimäe. Tartu ülikooli finantsidest XVII saj. – Eesti NSV ajaloo küsimusi, VIII. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 340, Tartu, 1974.

⁴² Tartu ülikooli ajaloo allikaid, lk. 31.

⁴³ Samas, lk. 100, 90.

vileeg õlle pruulimiseks⁴⁴, et professorid vabastataks õlle pruulimisel nõutavast aktsiisist⁴⁵ või vähemalt nõutaks seda poole vähem⁴⁶. Ilmselt selliste palvete ja hädaldamiste mõjul on kirjanduses väidetud, et palk oli väga kasin⁴⁷.

Otsustamaks professorite palga suuruse üle tuleks meil võrrelda neid riigiametnike palkadega samal perioodil. Kõigepealt paistab kohe silma, et professorite palgad pole võrreldavad kõrgemate riigiametnike palkadega. Kui professori tavaline aastapalk oli 400 hõbetaalrit, siis kindralkuberner sai 3000 hõbetaalrit. Professoritest rohkem sai kindral, kubernanguvalitsusest veel 3 ametnikku (majandusasju juhtinud kammeriir ja kaks sekretäri). Väga kõrgepalgaline ametnik oli Tartus ka õuekohtu president (1500 hõbetaalrit aastas). Enamik riigiametnikke sai siiski vähem palka kui ülikooli professorid ja küllalt palju oli inimesi, kelle palk oli õige mitmekordselt väiksem. Riigi palgal olevatest koolmeistritest (õpetasid sõdurite lapsi) sai Pärnu koolmeister 54 hõbetaalrit, Tartu oma 50 hõbetaalrit. Kiriku kellamees sai vaid 18 hõbetaalrit.

Ainult uurimisülesandena on võimalik puudutada probleemi Academia Gustaviana osast oma aja teaduses ja meie kultuuriloos. Teadusemeestest on kahtlemata kõige rohkem tuntud Johannes Gezelius, kes oli Tartu ülikooli kasvandik ja siis professor, hiljem Turu piiskop ja Turu ülikooli prokantsler. Tema u. 150 teaduslikust tööst oli kõige tuntum Tartus kirjutatud ja siin esimese trükina ilmunud kreeka keele grammatika, mis oli Rootsi ja Soome koolides kasutusel veel XIX saj. algul. Püsiv koht Soome kultuuriloos on J. Gezeliusel koolide rajajana. Soome teadlase Matti A. Sainio töö kaudu on meil teada huvitav lehekülg humanist Petrus Ramuse (Pirre de la Ramée) ja Aristotelese filosoofia vahelisest võitlusest Aca-

---

⁴⁴ Tartu ülikooli ajaloo allikaid, lk. 122.

⁴⁵ Samas, lk. 124-125.

⁴⁶ Samas, lk. 138-140.

⁴⁷ Р.Кенкмаа, Л.Эрингсон. Из истории Academia Gustaviana, стр. 170.

demia Gustaviana⁴⁸. Selgub, et Petrus Ramuse suuna kaitsjaks võitluses Aristotelesele tugineva skolastika vastu oli peale Johan Skytte veel Academia Gustaviana esimene filosoofiaprofessor Michael Johannis Savonius.

Senise uurimistöö tulemusena on olemas üldülevaade XVII saj. Tartu ülikooli arstiteaduskonnast ja seal töötanud arstiteadlastest⁴⁹. Matemaatika ajaloo osas on kaasaegse erialase analüüsi osaliseks saanud Academia Gustaviana matemaatikaprofessori Joachim Scheleniuse (Scheleni) tegevus⁵⁰. Väga visandlik on ülevaade orientalistikast⁵¹. Uut kriitilist käsitlust filosoofia ja ideoloogilise võitluse seisukohalt vajab teoloogide tegevus, millest on kirjutanud kodanlik kirikuajaloolane O.Sild⁵². Hoopis vähe teame Academia Gustaviana's töötanud juristide teaduslikust tegevusest ja nende poolt läbi viidud õppetööst. Vaja oleks aga uurimusi kõigi teadusharude kaupa. Seni puudub ka analüüs selle kohta, mida kujutasid endast need u. 200 dissertatsioon, mis kirjutati Academia Gustaviana's aastail 1632-1656.

Academia Gustaviana osa kohta kohalike rahvaste kultuuriloos on seni suhteliselt rohkem teada läti keele ja kirjanduse osas. On teada, et Academia Gustaviana professor Georg

---

⁴⁸ Matti A.Sainio. Ramismen vid universitet i Dorpat. - *Historica I. Studia Historica Jyväskyläensia I.* Jyväskylä, 1962, s. 249-274.

⁴⁹ H.Norman. Märkusi rootsiaegsest Tartu ülikooli arstiteaduskonnast. - "Eesti Arst", 1926, nr. 7, lk. 241-247; С.Г.Магильницкий. Медики университетов в Тарту (Дерпте) и Пярну (Пярнуме) в XVII-XVIII вв. (1632-1710). Из истории медицины, Рига, 1967, № 7, стр. 179-188.

⁵⁰ U.Lumiste. Matemaatika Eestis XVII ja XVIII sajandil. - Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis, I. Kogumik. Tallinn, 1968, lk. 81-87.

⁵¹ A.Bulmering. Orientalistika õpingud Tartu rootsiaegses ülikoolis. - "Usuteaduslik Ajakiri", 1932, nr. 3, lisavihik, lk. 39-46.

⁵² O.Sild. Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli usuteaduskonna õppejõud ja nende elukäik ja tegevus. - "Usuteaduslik Ajakiri", 1932, nr. 3, lisavihik, lk. 46-78; O.Sild. Mis tähendus oli rootsiaegsel Tartu ülikooli usuteaduskonnal Eestimaa ja Liivimaa kirikule. - "Usuteaduslik Ajakiri", 1938, nr. 2, lk. 44-53 jt.

Mancelius (Manzel), kes hiljem tegutses vaimulikuna Kuramaa hertsogi õukonnas, koostas esimese läti keele sõnaraamatu ja andis läti keeles välja ka osa oma jutlustest⁵³. Ülikooli kasvandik, hiljem Kuramaal vaimulikuks olnud Christoph Fürecker koostas esimese läti keele grammatika. Läti keele kasutamise eest võitles ainuke seni teada olev läti päritolu Academia Gustaviana kasvandik Johann Reuter (Jānis Reiters), kes tegeles ka kirikukirjanduse läti keelde tõlkimisega.

Per Wieselgreni kaudu on teatavaks saanud, et Academia Gustaviana kasvandik, hilisem Põltsamaa pastor Ericus Schomerrus on koostanud u. 1640.a. eesti keele kohta käiva teose⁵⁴, kuid selle keeleõpetuse käsikiri on seni leidmata.

Huvi eesti rahvaluule ja kohaliku ajaloo vastu ilmutas Academia Gustaviana ajaloo professor Friedrich Menius, kes juba varem oli tegutsenud Liivimaal pastorina ja kes juba 1632.a. avaldas raamatu "Kogumik märkmeid liivimaalaste algupära kohta" (Syntagma de origine Livonorum). Selles toob ta andmeid eestlaste esiajaloolistest oludest ja esitab esimesena eesti rahvalaulu viisikatke⁵⁵. Ülikooli kasvandikuks on ka tuntud kroonikakirjutaja Thomas Hjärne (Hiärn), kes kirjutas mahuka kroonika pealkirja all "Eesti-, Liivi- ja Lätimaa ajalugu"⁵⁶. Huvist kohaliku rahva vastu kõnelevad rohked andmed eestlaste ja teiste soome sugu rahvaste elu-olu, usundi, tavade, kommete, keele jm. kohta⁵⁷.

Kõik need näited on esialgu siiski vaid pudemed. Kahjuks teame me XVII saj. eesti kultuuriloost siiski veel liiga vähe. Liiga vähe teame veel ka Academia Gustaviana ja selle

---

⁵³ История Латвийской ССР, т. I. Рига, 1952, стр. 388.

⁵⁴ P. Ariste. Uhest avastamist ootavast eesti keele õpikust. - "Edasi", nr. 184 (5344), 6. aug. 1967.

⁵⁵ Eesti kirjanduse ajalugu, I köide. Esimestest algtest XIX sajandi 40-ndate aastateni. Toimetanud A. Vinkel. Tallinn, 1965, lk. 138.

⁵⁶ Thomae Hiärn's Est-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte. - Monumenta Livoniae Antiquae, I-II. Riga-Leipzig-Dorpat 1835-1839.

⁵⁷ Eesti kirjanduse ajalugu, I, lk. 101.

kasvandike osast haridusesõbraliku atmosfääri loomises, mis oli eelduseks teatud edusammudele XVII saj. kultuurielus. Selgitamaks XVII saj. ülikooli osa Eesti- ja Liivimaa ajaloo, oleks vaja põhjalikku uurimust selle kasvandike päritolu ja edasise tegevuse kohta. Võimalusi selleks on veel mitmesuguseid. On küll vähe lootust, et õnnestuks paljudel juhtudel välja selgitada, kes olid need Baltimaalt pärinevad mitteaadlikest noormehed, kes on üliõpilaste nimekirja kantud vaid latiniseeritud eesnime ja päritolulinna järgi, aga mõnel juhul võiks see siiski õnnestuda.

* * *

Kokkuvõttena võib öelda, et Academia Gustaviana oli kahtlemata ülikool oma aja mõttes. Selle loomine polnud juhuslik nähtus, vaid oli tingitud tervest reast asjaoludest. Tema rajamise ja tegevuse ümber toimus terav võitlus mitmesuguste poliitiliste jõudude ja ideoloogiliste suundade vahel. Kõige suuremad teened Academia Gustaviana rajamisel on selle esimesel kantsleril Johan Skyttel. Kuigi üldiselt on selge, et Academia Gustaviana oli oluline osa Baltimaade teaduse ja kultuuri ajaloo, on tema ajaloo veel õige mitmeid uurimisprobleeme, mille lahendamine nõuab uute allikmaterjalide kasutusele võtmist ja paljude teadusharude esindajate ühisel jõupingutusi. Meie ülikooli ajaloo huvides oleks vaja juba teha ettevalmistusi selle õppeasutuse ajalugu käsitleva marksistliku monograafilise uurimuse koostamiseks autorite kollektiivi poolt.

ACADEMIA GUSTAVIANA JA ACADEMIA GUSTAVO-CAROLINA

KÄSIKIRJALISED ALLIKAD

TRÜ TEADUSLIKUS RAAMATUKOGUS

A.Tering

Ajaloolaste ja teaduse ajaloo uurijate tähelepanu Tartu ülikooli ajaloo vastu on paigalseisust üle saamas. Et aidata kaasa ülikooli ajaloo kitsa uurijaskonna ringi laienemisele, oleks hädavajalik tutvustada lähemalt arhiivimaterjale. Järgnevas artiklis antakse ülevaade TRÜ Teaduslikus Raamatukogus hoitavatest allikmaterjalidest, mis puudutavad ülikooli vanimat, rootsiaegset perioodi.

I. Materjalide tee TRÜ Teaduslikku Raamatukokku.

Kui Academia Gustaviana 1656.a. alanud Vene-Rootsi sõja tõttu Tallinna üle viidi, jäi ülikooli arhiiv koos raamatukoguga Tartusse Jaani kiriku pastori M.Jemerlingi valdusse. Pärast Tartu Rootsile tagasiminekut 1661.a. Kärde rahu alusel müüriti ülikooli varad Maarja kirikusse, kus need asusid kuni ülikooli taasavamiseni 1690.a.¹ Ka Academia Gustavo-Carolina sai tegutseda ainult ligi 20 aastat. 1709.a. suvel olid Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina arhiiv ja raamatukogu juba Stokholmis. 1717.a. ühendati need Rootsi Kuningliku Raamatukoguga.² Edaspidiseks omandas aga

---

¹ Fr.Puksov. Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda. Tartu, 1932, lk. 42-43.

² Fr.Puksov. Die Bibliothek der Universität Tartu und Tartu-Pärnu in der Schwedenzeit. - Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, 1931. Tartu, 1932, S. 164-165.

olulise tähenduse Uusikaupunki rahulepingusse sisse võetud punkt, mille alusel kõik Rootsi viidud arhiivimaterjalid, mis puudutavad Rootsilt Vene võimu alla läinud alasid, tuleb tagasi tuua.³

Tõsisemad ettevõtmised Rootsist arhiivimaterjalide tagasitoomiseks algasid 19. saj. alguses, kui eriti kiriku- ja kooliajalugu puudutavatest materjalidest oli huvitatud ettevõtlik ja ajaloo huviline Liivimaa kindralsuperintendent K.G.Sonntag. 1826.a. suvel tõi Stokholmi läkitatud saatkond Riiga ülikooli ja ülemkonsistooriumi materjalid⁴. Sellest kogust osa jäi Rootsi. 25 köitest ja vihikust koosnev kogu anti 1879.a. Kuninglikult Raamatukogult üle Rootsi Riigiarhiivile⁵, kus asub praegu "Tartu-Pärnu ülikooli arhiivi" fondina⁶. See sisaldab ülikooli asutamiskirju ning kõrgemate võimukandjate kirju ülikooli juhtkonnale, eriti 17. saj. lõpus ja 18. saj. algul. Umbes 100 kirjast on tehtud ära kirjad, mis asuvad TRÜ Teaduslikus Raamatukogus⁷.

Riiga veetud allikmaterjalidest toodi suurem osa küll Tartusse, kuid osa jäi siiski Riiga, kus nad sattusid 1834.a. loodud Ajaloo ja Muinsuste Seltsi raamatukokku⁸. II Maail-

---

³ Полное Собрание Законов, т. 6. СПб., 1830, стр. 424.

⁴ A.Feuereisen. Ein Notstand des baltischen Archivwesens. - Arbeiten der zweiten Baltischen Historikertages zu Reval 1912. Reval, 1932, S. 268.

C.Schirren. Verzeichniss livländischer Geschichtsquellen in Schwedischen Archiven und Bibliotheken. Dorpat, 1861, S. 195.

⁵ A.Feuereisen. Ein Notstand ..., S. 268.

⁶ C.Schirren. Verzeichniss ..., S. 210. O.Liivi andmeil oli Riigi Keskarhiivis (Praegune ENSV RAKA) olemas masinakirjaline koopia Tor Bergi 1922.a. koostatud nimistust "Förteckning öfver Dorpat-Pernau universitetsarkiv" (Vt. O.Liiv. Über die Archive und deren Benutzung in Estland zur schwedischen Zeit. - Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, 1929. Tartu, 1935, S. 145.)

⁷ TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade osakond, f.7, s.-ü. 40-41. (= TRÜ TR KO)

⁸ Vt. Г.Медлер. Рижское общество истории и древностей и его коллекция рукописей (краткий обзор). Рига, 1966, стр. 7 (Masinakirjaline käsikiri asub Läti NSV Riikliku Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas kohaviida all: PXA 52, nr. 13.

masõja ajal seltsi dokumentaalmaterjalid viidi Saksamaale. Pärast sõja lõppu osa materjale tagastati ja on praegu Läti NSV Ajaloo Keskarhiivis, kuid tagasi toomata allikmaterjalide saatus on teadmata⁹. Nende hulgas on ka osa Tartu rootsiaegse ülikooli allikatest. Kuuest säilitusühikust on Riias alles jäänud kaks, millest üks sisaldab Academia Gustaviana majandusmaterjale¹⁰ ja teine 19. või 20. sajandil tehtud koo-
piaid ülikooli põhikirjast¹¹.

Need materjalid, mis Sonntag Tartusse saatis, jõudsid ülikooli raamatukokku alles 1848.a. koos De la Gardie'de perekonnaarhiiviga¹². K.Morgensterni päevikus on märges, millest ilmneb, et Sonntag oli need materjalid saatnud Tartu ülikooli professoritele Fr.Buchile ja G.Bröckerile juba 1826. aasta sügisel¹³. Matrikliraamatud andis ülikooli raamatukogule 1858.a. üle pärast nende publitseerimist Th.Beise¹⁴.

Kas neist materjalidest, mis Tartu ülikooli raamatukokku jõudsid, tänini kõik alles on, pole selge. P.Wieselgreni andmeil on üks Tartu omaaegne raamatukogutöötaja mõningad rootsiaegse ülikooli käsikirjalised allikad kaasa viinud Kiievisse¹⁵. Tõenäoliselt on mõeldud Benjamin Cordti, kes töötas ÕES-i raamatukogus, 1893. aastast aga Kiievi ülikooli raamatukogus¹⁶.

---

⁹ Esialgu viisid sakslased seltsi käsikirjalised materjalid okupeeritud Tšehhoslovakkiasse (Opavasse), hiljem Poznani. (Vt. Г.Медлер, стр. 7)

¹⁰ Läti NSV RAKA, f. 4038, nim. 2, s.-ü. 987 (endine nr. 786).

¹¹ Läti NSV RAKA, f. 4038, nim. 2, s.-ü. 980 (endine nr. 779).

¹² A.Feuereisen. Ein Notstand ..., S. 268.

¹³ TRÜ TR KO, f. 3, Mrg. DCI. Meine Beschäftigungen, Bd. 16, S. 52.

¹⁴ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 1, s.-ü. 344. Accessions Schnurbuch der Universitätsbibliothek. Bd. 5. 1855-1861, 1. 165 p.

¹⁵ P.Wieselgren. Svensk kulturhistoria i baltiska arkiv - Historisk Tidskrift, 1945, s. 391.

¹⁶ Deutschbaltisches Biographisches Lexicon 1710-1960. Köln-Wien, 1970, S. 150.

II. Ülevaade TRÜ Teaduslikus Raamatukogus olevatest rootsiaegse ülikooli allikatest.

Meie ülikooli raamatukogus asuvad rootsiaegse ülikooli käsikirjalised allikad võib jaotada kahte suurde gruppi:

- 1) üliõpilaskonda ja professorikonda puudutavad allikad,
- 2) majanduselu käsitlevad materjalid.

Üliõpilaskonna kohta on **tähtsamaiks** allikaiks matrikliraamatud, mis on olemas nii Academia Gustaviana kui Academia Gustavo-Carolina perioodist. Lisaks neile on veel Academia Gustaviana's depositsiooni (tänapäeva mõttes tudengiksõlõmise) läbi teinud üliõpilaste nimedega nn. depositsioonimatrikel. Matrikliraamatusse on suurema osa ülikoolis õppinute nimed küll sisse kantud, kuid osa pole end ilmselt immatrikuleerida lasknud. Nii esineb depositsioonimatriklis neid nimesid, mis põhimatriklis puuduvad.

Kõik matrikliraamatud on publitseerinud balti-saksa ajaloolane Th.Beise¹⁷. Academia Gustaviana matrikliraamatu originaaliga võrdlemisel ilmses, et publikatsioon pole eriti usaldusväärne: kohati on nimed valesti välja loetud¹⁸ ning välja on jäänud kahe üliõpilase nimed: Smålandist pärit Jonas Jacobi Lannerus (immatrikuleeritud 26. 11. 1632) ja Tartu päritoluga Otto Wilhelm Dringenberg (immatrikuleeritud 11. 9. 1644)¹⁹.

---

¹⁷ Th.Beise. Beiträg zur Geschichte der ältesten Universität Dorpat. - Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands. Bd. 8, Riga, 1857, S. 150-188, 514-549; Beiträg zur Geschichte der zweiten schwedisch-livländischen Universität. - Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands. Bd. 12. Riga, 1880, S.309-332.

¹⁸ Vt. ka R.Seeberg-Elverfeldt. Die Einwohnerschaft von Tartu (Dorpat) zur II. Schwedenzeit (1625-1656) vornehmlich in ihren estnischen Bestandteilen.-Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1933. Tartu, 1935, S. 139-140.

¹⁹ Smålandist pärit üliõpilase publikatsioonist välja jätmine on hiljem edasi kandunud J.Bergmani töö lisasse, kus on päritolu järgi grupeeritud rootsi ja soome üliõpilased. (J.Bergman. Universitet i Dorpat under svenska tiden. Uppsala, 1932, s. 169). Sealt omakorda kandub see edasi P.Wilstadiuse uurimusse Smålandist pärit üliõpilaste kohta (P.Wilstadius. Studerande smålänningar vid svenska akademien i Dorpat-Pernau 1632-1710. - Natio Smolandica. Årskrift utgiven av Smalands nations kamratförening (Lund, 1957), s. 4.

Üliõpilaskonna, professorite, õppetegevuse ja elu-olustiku kohta sisaldavad rohkesti andmeid ülikooli konsistooriumi istungite protokollid. Academia Gustaviana perioodist on säilinud protokollide kontseptid aastatest 1632-1633, 1634 (osaliselt), 1637-1640, 1644-1655²⁰. Täielikult on säilinud Academia Gustavo-Carolina konsistooriumi istungite protokollid: 5 köidet aastatest 1690-1709²¹. Peale selle on veel filosoofiateaduskonna protokolliraamat kogu Academia Gustavo-Carolina tegutsemisperioodi kohta. Viimasest on olemas ka ära kiri²².

Olulist lisamaterjali professorite kohta võib saada Academia Gustavo-Carolina professori I.Brömsi koostatud töö "Historia Academiae Dorpatensis" ära kirjast²³. Originaal asub Uppsala ülikooli raamatukogus.

Väärtuslikku lisa pakub üliõpilase J.Gerngrosi mälestusalbum professorite ja üliõpilaste sissekannetega 1699. aastast, mil ülikool Tartust Pärnusse üle kolis²⁴.

Suure osa TRÜ Teaduslikus Raamatukogus hoitavaist rootsiaegse ülikooli materjalidest moodustavad majandusellu puutuvad allikad, kuid alles viimasel ajal on neid kasutama hakatud.²⁵ Academia Gustaviana kantseleidokumendid on allikaks nii ülikooli Ingerimaal asunud mõisate sissetulekute kui palkade, stipendiumide ja erakorraliste kulutuste näol tehtud väljaminekute uurimisel. Aastatest 1633-1636 ja 1650-1654 leiduvad stipendiaatide nimekirjad on allikaks ka üliõpilaskonna uurimisel²⁶. Academia Gustavo-Carolina majandus-

---

²⁰ TRÜ TR KO, f. 7. s.-ü. 3-23.

²¹ TRÜ TR KO, f. 7, s.-ü. 24-29.

²² TRÜ TR KO, f. 7, s.-ü. 30, 31.

²³ TRÜ TR KO, f. 7, s.-ü. 39.

²⁴ TRÜ TR KO, f. 7, s.-ü. 38. Vt. lähemalt W.Schlüter. Das Stammbuch des stud. theol. Gerngros. - Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1889. Jurjew (Dorpat), 1900, S. 113-136.

²⁵ Vt. H.Piirimäe. Tartu ülikooli finantsid 17.sajandil. (Ilmumisel TRÜ Toimetiste seerias: Eesti NSV ajaloo küsimusi VIII.)

²⁶ TRÜ TR KO, f. 7, s.-ü. 42, 45.

elu on jälgitav kõigi tegevusaastate ulatuses.²⁷ Ülikooli väliskontaktide ning postimajanduse uurimisel on võimalik kasutada postiarveid aastatest 1690-1699.²⁸

III. TRÜ Teaduslikus Raamatukogus asuvate rootsiaegse ülikooli allikate publitseerimine.

Seni on ülikooli raamatukogus olevaist allikmaterjalidest publitseeritud ainult tühine osa. Peale ülalpool mainitud matrikliraamatute²⁹ ning J.Vasara avaldatud ülikooli põhikirja ja kuue majandusdokumendi³⁰ on publitseeritud ainult mõned, G.Stiernhielmi tegevust puudutavad lõigud Academia Gustaviana konsistooriumi protokollides.³¹

J.Vasara oli kavas publitseerida tervikuna Academia Gustaviana konsistooriumi istungite protokollid. Pärast ülikooli 300. aastapäeva tähistamist ei toetanud kodanliku Eesti valitsus enam publitseerimist ning seetõttu jäi ettevõtmine seisma.³² Kuna ülikooli konsistooriumi protokollid esmajärgulise allikana kultuuri ja teaduse ajaloo uurimisel on väärt seda, et teha kättesaadavaks laiemale uurijaskonnale, püüab TRÜ Teaduslik Raamatukogu need järk-järgult publitseerida.

---

²⁷ TRÜ TR KO, f. 7, s.-ü. 68-95.

²⁸ TRÜ TR KO, f. 7, s.-ü. 95.

²⁹ Vt. lk. 4.

³⁰ J.Vasar. Tartu ülikooli ajaloo allikaid. I. Academia Gustaviana. a) Ürikuid ja dokumente. Tartu, 1932, allikad nr. 19, 52-57.

³¹ P.Wieselgren. Suecana i Tartu universitetsbibliotekets handskriftssamling. - "Svio-Estonica". Vol. 17. Lund, 1964, s. 166-167.

³² Samas, lk. 165.

IV. Tartu rootsiaegse ülikooli allikaid teistes raamatukogudes ja arhiivides.

Suurem osa rootsiaegse ülikooli kirjavahetusest asub Rootsi Riigiarhiivis ning Uppsala ülikooli raamatukogus³³. Ülikooli juhtkonna ja kindralkubernerite vaheline kirjavahetus kajastub ka Liivimaa rootsiaegse kindralkubernerite arhiivis, millest osa asub Tartus ja osa Riias. ENSV RAKA-s on materjal Academia Gustaviana tegevuse kohta.³⁴ Läti NSV RAKA-s on kirjad 1687-1704.a.³⁵ Ajaloo ja Muinsuste Seltsi fondis on kindralkubernerite välja saadetud kirjade missiivregistratuur aastatest 1651, 1650, 1689, 1695, 1709-1710.³⁶ Selles on hulgaliselt ka Tartu ülikooli juhtkonnale saadetud kirjade koopiasid.³⁷

Ülikooli majandusellu puutuvatest allikatest on olulised Liivimaa kubermangu arveraamatud, mida viimasel ajal on kasutama hakatud ülikooli finantside uurimisel.³⁸

18. saj. II poolel sai Rootsi saatkonna vahendusel Tartu ülikooli arhiivimaterjale koguteose "Sammlung Russischer Geschichte" väljaandja Fr.Müller.³⁹ Neil materjalidel põhineb Bacmeisteri töö "Teated endistest Tartu ja Pärnu ülikoolidest".⁴⁰ Kahjuks pole aga selge, kas need olid originaalid või ära kirjad. Kui osutub tõeks, et tegemist on originaalidega, võiks loota, et Tartu rootsiaegse ülikooli allikmaterjale on leida ka Leningradis või Moskvast.

---

³³ C.Schirren. Verzeichniss..., S. 231. J.Vasar. Tartu ülikooli ajaloo allikaid... (Vt. suurem osa publikatsioone).

³⁴ Eesti NSV RAKA, f. 278, nim. 2, s.-ü. 169-170.

³⁵ Läti NSV RAKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 216.

³⁶ Läti NSV RAKA, f. 4038, nim. 2, s.-ü. 1952, 1958, 1963, 1973.

³⁷ Vt. J.Vasar. Tartu ülikooli ajaloo allikaid. Allikad nr. 1, 2, 3, 5.

³⁸ Eesti NSV RAKA, f. 278, nim. 1, № XXII. Vt. H.Piirimäe. Tartu ülikooli finantsid 17. sajandil. (Ilumisel.)

³⁹ A.Feuereisen. Ein Notstand ..., S. 267.

⁴⁰ Vt. Bacmeister. Nachrichten von ehemaligen Universitäten zu Dorpat und Pernau. - Sammlung russischer Geschichte, Bd. 9. Petersburg, 1764.

Kokkuvõtteks. TRÜ Teaduslikus Raamatukogus on üksnes osa rootsiaegse ülikooli allikmaterjalidest, kuid ometi pole nende kasutamisvõimalused ammendatud üliõpilaskonna, ülikooli majanduselu ja teaduse ajaloo eriprobleemide uurimisel.

ACADEMIA GUSTAVIANA JA ACADEMIA GUSTAVO-CAROLINA
RAAMATUKOGUST

O.Langsepp

Käesolev lühiülevaade Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina raamatukogust põhineb Tartu ülikooli omaaegse juhataja Friedrich Puksov-Puksoo uurimusel "Die Bibliothek der Universität Tartu und Tartu-Pärnu in der Schwedenzeit" (Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, 1931. Tartu, 1932, S. 252-282). Peale selle on kasutatud sama autori teist teost "Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda" (Tartu, 1932), rootsi teadlase Isak Collijni "Den äldsta bokdonationen till Dorpats Universitetsbibliotek" (Uppsala, 1932) ning saksa teadlase Georg v. Rauchi "Die Universität Dorpat und das Eindringen der frühen Aufklärung in Livland 1690-1710" (Essen, 1943).

Tartu ülikooliga koos sündis ka tema raamatukogu.

Oma suuruselt oli Academia Gustaviana raamatukogu esimesel aastakümnel üsna väike - vaevalt mõnikümend teost. Ülikooli rajamise aastal oli tema eelarves raamatute soetamiseks ette nähtud 200 vasktaalrit, iga-aastane toetus - 150 hõbetaalrit - määrati raamatukogule alles 1638.aastal. Seda sai raamatukogu enam-vähem korralikult 1644. aastani, hiljem laekus tunduvalt vähem või üldse mitte. Märkimisväärne on 1648. aasta, mil kuninganna Kristiina määras erakorraliselt raamatute ostmiseks 200 riigitaalrit.

Vaatamata raamatukogu nappidele summadele ning nende ebaregulaarsele laekumisele, kasutati neidki suurelt osalt muuks otstarbeks või jäeti koguni kasutamata. Nii näiteks selgus raamatukogu 1651. aasta revisjonis, et kasutatud oli 63 taalrit, kassas aga seisis ligi 290 taalrit. Paar aastat hiljem olid vastavad arvud ca 30 ja 300.

Tunduvalt täienes Academia Gustaviana raamatukogu 1647. aastal Riia raehärra Ludwig Hintelmanni päranduse läbi. Pärandatud raamatukogu sisaldas 267 teost, suurelt osalt õigusteaduslikku kirjandust.

Ülikooli tegevuse katkedes Tartus 1656. aastal koosnes tema raamatukogu tõenäoliselt 300-400 teosest.

Vastavalt Uppsala ülikooli statuudile, see oli aluseks ka Academia Gustavianale, nähti ülikooli raamatukogu hooldajateks ette kaks raamatukoguinspektorit. Meie raamatukogu väiksuse tõttu polnud nendeks tarvidust.

Raamatukoguhoidja ametikoht seati Academia Gustavianas sisse alles 1649.a. Raamatukoguhoidjaks asus prof. Laurentius Ludenius. 1634. aastast oli ta siin olnud retoorika ja poeetika ning õigusteaduse professoriks. Selleks jäi ta ka pärast raamatukoguhoidjaks määramist. Seoses haigestumisega 1654. aastal valiti tema asendajaiks ülikooli statuudis ette nähtud raamatukoguinspektorid. Need olid professorid Andreas Virginus ja Olaus Vexionius, kellest esimest asendas peagi prof. Gabriel Elvering. Viimase määras kuningas pärast prof. Ludeniuse surma (1654) ülikooli raamatukoguhoidjaks.

Kui 1656. aastal Academia Gustaviana oma tegevuse Tartus lõpetas ning sõja eest Tallinna üle viidi, jäid tema raamatukogu ja trükikoda Tartusse. Puudus raha nende kolimiseks. Raamatukogu jäi Jaani kiriku pastori M. Jemerlingi hoolde, hiljem (1661) müüriti ta koos trükikojaga Maarja kiriku kooriruumi.

Academia Gustavo-Carolina nime all avati Tartu ülikool taas 1690. aastal, kuid juba varem tundis kuningas Karl XI huvi ülikooli raamatukogu vastu. Tema soovil koostati 1688. aastal nimestik Academia Gustaviana raamatukogust, mida ikka veel hoiti Maarja kirikus. "Catalogus librorum Bibliothecae Dorpatensis" sisaldas üle 200 teose.

Oma taasavamise aastal sai Tartu ülikool kuningsalt suurepärase kingituse - raamatukogu, milles oli 2701 teost. Raamatukogu oli kuulunud riiginõunik Nils Gyldenstolpele ning sisaldas toleaja parimaid teoseid kõigilt teadusaladelt. Riigikassale läks see maksma ligi 12800 vasktaalrit.

1692. aasta algul jõudsid kingitud raamatud Tartusse 14 kastis. Rektori, raamatukoguinspektorite ja raamatukogu-

hoidja poolt vaadati need üle. 2701 teosest olid 683 ajaloo- ja geograafiaalased, 501 kuulusid usuteaduse, 249 õigusteaduse, 241 filosoofia, 142 meditsiini ja 137 matemaatika valdkonda. Ülejäänud 748 teost olid mitmesuguse sisuga. Enamik raamatuid olid ladinakeelsed, järgnesid prantsus- (ca 450), itaalia- (120), hollandi- (ca 100), saksa- (ca 30) ja rootsikeelsed (15). Kogu sisaldas ka 2 käsikirja ja 2 inkunaablit. Saadud raamatute kohta koostati kataloog.

Samal aastal toodi Maarja kirikust välja siin üle 30 aasta seisnud Academia Gustaviana raamatukogu. See oli väga halvas seisundis. Pealegi polnud ta kaugeltki täielik - suur osa raamatuid oli jäänud laenajate kätte.

Algul polnud Academia Gustavo-Carolina raamatukogule mingit toetust ette nähtud. Seda hakati saama alles 1694.a., kui ülikooli surnud rentmeistri palgast pool (100 hõbetaalrit) määrati raamatukoguhoidja palgaks, teine pool raamatute ostuks. 1696. aastal saadi raamatute ostmiseks kõigest 50 hõbetaalrit, aga järgmisel aastal rentmeistri palka enam ei makstud.

1698. aastal määras kuningas raamatute ostusumma 200 hõbetaalrile aastas ning käskis ka eelmisel aastal saamata jäänud summa välja maksta. 1707. aastani sai ülikooli raamatukogu ettenähtud toetust regulaarselt. Raamatute tarvis kasutati ära ka vakantseteks jäänud professuuride palgafond. Näit. 1705. aastal palus ülikool pärast teoloogiaprofessori Olaus Mobergi surma määrata tolle palk teoloogiliste raamatute ostmiseks. Palvet põhjendati eriti sellega, et kuningas oli andnud korralduse tõlkida piibel eesti keelde, kuid puudusid vajalikud teosed tõlke "revideerimiseks ja tsenseerimiseks". Kuningas rahuldas ülikooli palve.

Raamatuid osteti algul Tallinnast raamatukaupmees J.Mehnerilt, hiljem Riistast G.M.Nöllerilt. Viimane avas 1702. aastal raamatukaupluse Pärnus ning temast sai ülikooli raamatukaupmees. Mehnerilt ja Nöllerilt osteti kokku ca 100 teost. Raamatuid osteti ka eraisikutelt, eelkõige ülikooli õppejõududelt. Rahapuudusel luhtusid kahjuks võimalused omandada terveid raamatukogusid.

Academia Gustavo-Carolina raamatukogu kasvas ka annetustega, peamiselt professoritelt, kuid ka üliõpilastelt.

1702. aastal muutus raamatukogu täiendamine annetustega ülikoolis koguni kohustuslikuks. Nimelt otsustas ülikooli konsistoorium, et iga õppejõud peab raamatukogule kinkima ühe teose. Välisannetajatest olid tähelepanuväärsed Stokholmi Muinsuskolleeegiumi assessor Elias Brenner, tema abikaasa, poetess Sophia Elisabeth ning tuntud filoloog, heebrea keele professor Utrechti ülikoolis Johannes Leusden, kes kinkisid oma teoseid.

Spetsiaalset raamatukoguhoidjat Academia Gustavo-Carolina personali koosseisus polnud. Selle ülesandeid täitis kogu Academia Gustavo-Carolina aja ülikooli sekretär Nicolaus Fundell 300 hõbetailri eest aastas (paar aastat sai ta lisaks veel poole rentmeistri palgast). Teda abistas üliõpilasest abiline. 1690. aastast oli selleks stud. Andreas Straethovius, 1692. aastast stud. Gillius Dreylich, 1699. aastast, pärast ülikooli üleviimist Pärnu, stud. Nicolaus Sandhal. Abiline sai stipendiumi, eritasu ainult lisatööde puhul (näit. Gyldenstolpe raamatukogu kataloogi koostamise eest).

Raamatukoguhoidja ja tema abilise ülesandeks oli: 1) hoolitseda raamatukogu täiendamise eest ning hoida korras kataloogid, 2) hoida raamatud ettenähtud süsteemis riulitel ning kaitsta neid tolmu eest, 3) koostada üldine ning samuti eri teaduskondade ja üksikute teadusalade kataloogid.

Raamatute süstemaatiline paigutus oli tõenäoliselt järgmine: 1) teoloogia, 2) juura, 3) meditsiin, 4) ajalugu ja geograafia, 5) matemaatika, 6) filosoofia ning 7) varia.

Kehtis Uppsala ülikooli raamatukogu kord. Avatud oli raamatukogu kaks korda nädalas (kolmapäeval ja laupäeval) kella ühest neljani. Raamatuid laenutas abiline. Kojulaenamise puhul pidi laenaja oma nime ja tagastusaja kirjutama laenutusraamatusse. Kui raamatut tähtajaks tagastada ei saanud, määras raamatukoguhoidja uue tähtaja, mille märkimiseks oli eriregister. Raamatu kahjustamisel või kaotamisel tuli laenajal see asendada uuega või tasuda raamatu topelthind.

Kuigi raamatukogu eeskirjade järgi üliõpilastele raamatuid välja ei tohtinud laenutada, kujunes tegelikkus teisiti. Üliõpilased hoidsid raamatuid enda käes üle tähtaja.

Ülikooli konsistooriumi nõudel seati sisse karmim kord: üliõpilastele laenutada ainult professori vastutusel või raamatukoguhoidja eriloal.

Üliõpilased võisid raamatuid enda käes hoida 14 päeva, professorid kauem, kuid olid seejuures kohustatud need esimesel võimalusel tagastama.

Ka tol ajal tuli ette, et laenatud raamatuid tagasi ei toodudki.

Kõige olulisemaks tööks raamatukogus oli kataloogide koostamine. Ühte neist soovitas rektor trükkida, kuid paraku otsustas konsistoorium seda teha edaspidi - siis, kui raamatukogu on kogukamaks muutunud.

Raamatukogu ruumid. Esimesel aastal raamatute paigutamiseks eraldi kohta polnud. Siis saadi nende jaoks lukustatav kapp, mis asetati suure auditooriumi ukse kõrvale. Pärast Gyldenstolpe raamatukogu saamist paigutati raamatukogu konsistooriumi kohal olevasse saali ja selle kõrvalruumi. Niiskuse vastu riputati ruumide seintele vaibad, lasti valmistada riulid.

Ka Pärnus paigutati raamatukogu omaette, konsistooriumi saali kõrval olevasse ruumi. Peagi saabus teade vaenlase pealetungist Riiale. Raamatud pakiti taas kastidesse ning viidi keldrisse, kus nad viibisid vähemalt 1700. aasta sügiseni.

Kui oht 1704. aastal Pärnut ähvardas, otsustati ülikooli raamatukogu Riiga üle viia. Seal vaadati talle juba kohtki lossikiriku käärkambris valmis. Siiski polnud üleviimine vajalik.

1709. aastal algasid ettevalmistused Pärnust lahkumiseks. Aasta lõpul oli raamatukogu pakitud ning 1710. aasta juulis koos Academia Gustavo-Carolina muu inventariga Stokholmi üle viidud.

1717. aastal ühendati Academia Gustavo-Carolina raamatukogu Stokholmi Kuningliku Raamatukoguga. Inventuur tehti 1692. aastal koostatud Gyldenstolpe raamatukogu kataloogi ja nimekirja alusel, millesse olid kantud hiljem ostu või annetuse teel saadud raamatud. Raamatukogu koosnes 3200-3300 teosest.

Praegu asub rootsiaegse Tartu ülikooli raamatukogu

Stokholmi Kuninglikus Raamatukogus. Kahjuks pole ta seal omaette kollektsioonina, vaid hajutatud vastavalt teoste süstemaatilisele paigutusele. Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus on vaid üks raamat meie ülikooli algperioodi raamatukogust - kirikuisa Aurelius Augustinuse teoste IX köide (trükitud Baselis 1592). Tiitellehel oleva sissekirjutuse järgi kinkinud selle Academia Gustaviana raamatukogule ülikooli rajaja ja esimene kantsler Johan Skytte aastal 1633. Raamatukokku sattus ta 1935. aastal Soome diplomaadi M.Ingmani annetusega.

Vaatamata F.Puksov-Puksoo ja I.Collijni tehtud suurele tööle Tartu ülikooli rootsiaegse raamatukogu ajaloo uurimisel pole antud teema veel kaugeltki ammendatud. Tolleaegsete ja ka hilisemate arhiivimaterjalide põhjaliku uurimise kõrval on meil üsna komplitseeritud ülesandeks Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina raamatukogusse kuulunud teoste ülesotsimine ning nende provenientsi ja ajaloo selgitamine. Põhjalikku analüüsi vajab raamatukogu sisuliselt - tema teaduslik väärtus ning osa ülikooli teaduslikus ja õppetöös. See tingib omakorda ülikooli enda väljaannete uurimist, mis kujutab endast omaette probleemistikku.

Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina trükikoja väljaandeid oli tõenäoliselt üle 1000. Suure osa neist moodustasid professorite ja üliõpilaste tööd - dissertatsioonid, disputatsioonid, kõned jm. Neid tol ajal raamatukogu koosseisu ei arvatud, tänapäeval on nad meie raamatukogu aareteks.

Praegustel andmetel on TRÜ Teaduslikus Raamatukogus rootsiaegse Tartu ülikooli trükiseid 47, Eesti NSV TA Teaduslikus Raamatukogus 106. Ülikooli raamatukogu ülesandeks on koguda täielik komplekt Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina trükikoja väljaandeid. Nende teaduslik läbitöötamine ning võrdlemine teiste tolelaegsete ülikoolide väljaannetega peaks andma palju uut meie ülikooli tolelaegse teadusliku taseme kohta.

Ent kõige selle endastmõistetavaks eeltingimuseks on omaaja rahvusvahelise teadusekeele - ladina keele laialdasem

oskus, eelkõige meie ajaloolaste ja teaduseajaloolaste hulgas. Ladina keele õpetamise tõhustamine on meie ülikoolis väga vajalik. Seda kohustab meie ülikooli minevik ja tulevik.

FRIEDRICH MAXIMILIAN KLINGER
TARTU ÜLIKOOLI KURAATOR 1803-1817

E.Kudu

Saksa "tormi ja tungi" silmapaistva esindaja Friedrich Maximilian Klinger kaudu on Tartu ülikooli ajalugu seotud selle saksa antifeodaalse kodanlik-demokraatliku liikumisega, mis Paul Reimani hinnangu järgi kaugelt ületas kirjandusliku koolkonna piirid.¹

F.M.Klinger leppimatult antifeodaalsed ja antiklerikaalsed vaated olid üldtuntud ja arvatavasti seepärast määraski Aleksander I pärast 1802.a. toimunud paleepööret Klinger koos teiste liberaalsete vaadete poolest tuntud meestega Koolide Peavalitsuse liikmeks, kelle ülesandeks oli läbi viia hariduse reform kogu Venemaal. "Ettenägelikult" aga seadis samal ajal Aleksander liberaalselt meelestatud Koolide Peavalitsuse üle rahvahariduse ministriks konservatiivi krahv P.Zavadovski. Klinger polnud sel ajal ainus, kes nägi Aleksander I Laharpe'i õpilast ja lootis liberaalseid reforme kogu riigis, eriti just hariduspoliitikas, millele Klinger prantsuse valgustajate, eriti J.J.Rousseau õpilasena ja pooldajana esmajärgulist tähtsust omistas. Kadettide korpuse direktorina ja paažide korpuse ülemana oli Klinger ülesandeks reformi läbiviimine esmajoones sõjaväelistes õppeasutustes², kuid Tartu ülikooli rektori (algselt prorektori)

---

¹ P.Reimann. Hauptströmungen der deutschen Literatur 1750-1848. Berlin, 1963, S. 116.

² Seda külge Klinger tegevuses on lähemalt analüüsitud Olga Smoljan (Samma) oma teoses "Friedrich Maximilian Klinger. Leben und Werk." Weimar, 1962.

G.F.Parrot' mõjul tõmmati ta kaasa rääkima hariduselu korraldamisesse laiemas mõttes. Kui silmas pidada, et Klinger oli ka lesk-keisrinna Maria Fjodorovnale allutatud tütarlaste instituutide (need õppeasutused ei allunud Koolide Peavalitsusele) inspektoriks, siis võime öelda, et Klinger oli XIX sajandi alguses üks mõjukamaid isiksusi kogu Venemaa hariduselu korraldamises.

Missugusel määral F.M.Klingeri filosoofilised ja poliitilised vaated mõjutasid tema tegevust Tartu ülikooli kuraatorina, missugused olid tema hariduspoliitilised püüdlused, mil määral õnnestus temal neid realiseerida, on küsimus, mida pole seni küllaldaselt uuritud. Seniilmunud F.M.Klingeri biograafiates on peaaegu asetatud tema eluloole ja tema teoste ning filosoofiliste vaadete analüüsile³, kuid tema tegevust Tartu ülikooli kuraatorina on neis vaid mööda minnes ja pealiskaudselt puudutatud.

Käesolevaga püütakse, tuginedes nii F.Klingeri publitseeritud kirjadele kui ka TRÜ Teaduslikus Raamatukogus säilitatavatele käsikirjalistele materjalidele, esitada mõningaid seisukohti Klingeri tegevuse kohta Tartu ülikooli ja Tartu õpperingkonna kuraatorina, kusjuures allakirjutanu rõhutab, et küsimus vajab palju põhjalikumat käsitlust ja sügavamat analüüsi kui antud ruum seda võimaldab.

F.M.Klinger tutvus G.F.Parrot'ga 1802.a. oktoobris, siis kui viimane oli saabunud Peterburisse, et saavutada vastava-

---

³ M.Rieger. Friedrich Maximilian Klinger. Sein Leben und Werke. I-II nebst Briefbuch. Darmstadt, 1880-1896.

Olga Smoljan (Samma). Friedrich Maximilian Klinger. Leben und Werk. Weimar, 1962.

Chr.Hering. Friedrich Maximilian Klinger. Der Weltmann als Dichter. Berlin, 1966.

Eesti keeles on F.M.Klingeri kohta ilmunud vaid mõned artiklid:

Olga Samma. Friedrich Maximilian Klinger. - "Looming", 1972, nr. 7, lk. 1560-1570.

E.Kudu. Friedrich Maximilian Klinger. - "Edasi", 1971, 9. mai, nr. 108. Samas ka näiteid tema "Tähelepanekuist ja mõtteist".

E.Kudu. Tartu ülikooli esimene kuraator Friedrich Maximilian Klinger. - "Tartu Riiklik Ülikool", 1970, 26. mai, nr. 18; 2. juuni, nr. 19; 30. juuni, nr. 21.

tud Tartu ülikooli üleviimine balti rüütelkondade kuratooriumi alluvusest äsjaloodud Rahvahariduse Ministeeriumi alluvusse. Oma eesmärgi saavutamiseks püüdis Parrot leida toetust Koolide Peavalitsuse liikmete hulgas. Peagi muutus F.M.Klinger üheks Parrot' kindlamaks toetajaks Tartu ülikooli asutamisakti väljatöötamisel ja selles esitatud põhimõtete kaitsmisel. Tartu ülikooli asutamisakt kindlustas ülikooli majanduslikult ja vabastas ta rüütelkondade kuratooriumi hoolduse alt. Asutamisakt - mille väljatöötamisel peeti silmas, et see oleks eeskujuks ka teiste ülikoolide vastavatele dokumentidele - andis ülikoolile laialdase autonoomia - õiguse ise valida õppejõude ja ametnikke, ülikooli vabastamise igasugusest aruandlusest kohaliku võimu esindajaile (oma tegevusest andis ülikool aru ainult Rahvahariduse Ministeeriumile Koolide Peavalitsuse liikmete hulgast määratud kuraatori kaudu); isegi vaidlusküsimustes ülikooli ja ülikoolile alluvate isikute ja teiste asutuste ning isikute vahel arutas neid esmajärjekorras ülikooli kohus, kelle otsuse peale võis edasi kaevata ainult senatile. P.Zavadovski ei viivitanud juba asutamisakti juures avaldamast oma pidurdavat mõju. Kuigi asutamisakt oli läbi arutatud Koolide Peavalitsuses ja ka keisri enda poolt heaks kiidetud, keeldus ta sellele alla kirjutamast. Läks vaja Parrot' otsest pöördumist keisri poole, et saavutada ministri allkiri.⁴

Asutamisakti järgi pidi ülikooli elu juhtima korralistest professoritest koosnev nõukogu (conseil) igal aastal uuesti valitava rektori eesistumisel. Seega polnud kindlustatud teatud vaadete järjepidevus ülikoolielu korraldamises rektori poolt.* Palju suuremat mõju ülikooli üldsuunale võis avaldada kuraator, keda keiser määras pikemaks ajaks Koolide

---

⁴ F.Bienemann. Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Alexander I. Reval, 1902, S. 163.

* Parrot' l ei õnnestunudki saada oma järeltulijaks kindlat mõttekaaslast K.Morgensterni. Üldse pole ükski Klinger kuraatorluse ajal valitud rektoreist vajutanud ülikooli elule oma pitserit, v.a. Parrot, kes tegi seda tänu oma tugevale isiksusele ja suhetele Aleksander I.

Peavalitsuse liikmete hulgast. Seepärast ei saanud Parrot'1 olla ka ükskõik, kelle keiser Tartu ülikooli kuraatoriks määrab. Kahtlematult oli Parrot'1 eelnevalt Klingereri nõusolek olemas, kui ta 12. detsembril 1802.a., Aleksander I asutamiskti vastu võttes, palus erilise armuna määrata Tartu ülikooli kuraatoriks Friedrich Maximilian Klinger⁵. Klingereri määramisel ülikooli kuraatoriks oli otsustav tähtsus, sest sellega anti Tartu ülikoolile kindel valgustuslik ja üldriiklikke huvisid silmas pidav suund. See tingis pideva kriitika ja vastutöötamise ülikoolile nii kohalike kui ka Peterburi konservatiivide ja reaktionääride poolt, mis iseloomustab kogu ülikooli ajalugu Klingereri kuraatorluse vältel, ja mis vaibus vaid Klingereri eemaldamise järel kuraatori kohalt.

Et Parrot' rutt Klingereri määramisel kuraatoriks oli igati põhjendatud, näitas lähem tulevik. Rüütelkondade poolt määratud kuraator krahv A. Mannteuffel tegi veel viimase katse saada ka uues olukorras ülikool kohaliku mõisnikkonna mõjuvõimu alla. Tal õnnestus lasta end määrata Koolide Peavalitsuse liikmeks ilmse kavatsusega saada sel teel Tartu ülikooli kuraatoriks. Kuid Klingeril õnnestus see hädaoht ülikoolist kõrvale juhtida.⁶

Klingereri vaadetest ülikooli eesmärkidesse ja ülesandesse ja sellest, missugusel viisil ta püüdis neid läbi viia ja teostada, annavad ilmeka pildi tema kirjad G.F. Parrot'le ja K. Morgensternile.⁷

Pikaajalise teenistuse vältel tsaaririigis oli Klinger välja kujundanud endale kindla käitumisjoone, mis tagas talte suhtelise iseseisvuse. Mitte avalikult sekkuda valitsevasse poliitikasse, kindel seaduslikkus ja aruandlus oma tegevuses, hoidumine igasugustest protektsioonidest. Oma koge-

---

⁵ F. Bienemann, tsit. teos, lk. 168.

⁶ M. Rieger. Briefbuch zu Friedrich Maximilian Klinger. Sein Leben und Werke II. Darmstadt, 1896, S. 232.

⁷ Need kirjad on publitseeritud M. Riegeri poolt ülalnimetatud teoses.

musi püüdis ta rakendada ka Tartu ülikooli suunamisel. Esi-
mesel võitlusaastal oli talle kindlaks liitlaseks Parrot,
kuid varsti ilmnese erinevused nende taktikas - Parrot loo-
tis liiga palju Aleksander I isiklikule toetusele, seksus
pidevalt mitmesugustesse ülikooliga vähe seotud küsimustes-
se, soetas oma ägeda ja sageli mõtlematu käitumisega asja-
tult vaenlasi, kes "üldiselt head asja kahjustasid" (näit.
vürst Golitsõn jt.). Üldse sobis Parrot oma iseloomult vähe
suunatavaks ja juhitavaks, ta püüdis pigem ise juhtida ja
suunata. Suunatavaks vahendajaks kuraatori ja ülikooli nõu-
kogu vahel sobis palju paremini K.Morgenstern, pealegi sidu-
sid teda Klingeriga ühised kirjanduslikud huvid. Seepärast
kujuneski aegamööda Morgenstern vahendajaks ülikooli ja ku-
raatori vahel.

Ülikool leidis Klingeris oma huvide innustatud ja kindla
kaitsja. Kuid samasuguse kindlusega nõudis Klinger ka üli-
koolilt, et see oma õigusi sihipäraselt kasutaks. Ta nõu-
dis täpset aruandlust majanduslikes küsimustes, et hoida ära
võimalusi laimujuttude tekkimiseks ülikooli asjaajamise koh-
ta, pealegi oli nõutav aruandevorm kehtiv kogu vene riigis⁸.
Et üheks rünnakuobjektiks ülikooli vastu oli õigus ise vali-
da õppejõude, siis jälgis Klinger valvsalt, et valitavad õp-
pejõud vastaksid nõuetavale kvalifikatsioonile. Selletõttu
tekkis Klingeril korduvalt vastuolusid ülikooli nõukoguga.
Näit. keeldus Klinger korduvalt kinnitamiseks esitamast prof.
Rambachi, kuna polnud veendunud viimase sobivuses kameraal-
teaduste, finantside ja kaubanduse professori kohale (hiljem
ilmneski, et professorina F.E.Rambachil erilisi teeneid pol-
nud. Küll aga tuleb hinnata ta tegevust koolikomisjoni liik-
mena). Samuti ei kinnitanud Klinger kirurgia professori koha-
le ülikooli end. kasvandikku L.Jochmanni, kuna sellel polnud
väitekirja veel kaitstud. Teravam konflikt tekkis Klingeril
ülikooli nõukoguga siis, kui viimane valis vabanenud ajaloo

---

⁸ Briefbuch, S. 235.

professori kohale kohaliku gümnaasiumi õpetaja filoloog Struve. Klinger keeldus viimase esitamisest haridusministri-le kinnitamiseks, kuna oli arvamisel, et ajalugu pole aine, mida saab õpetada ise õppides.⁹ Tähelepanuväärt on Klingeritegevustaktika Struve valimise küsimuses. Selle asemel, et lihtsalt edasi anda taotlus viimase kinnitamiseks haridusmini-strile koos omapoolse märkusega – tema kui kuraator vali-mist ei toeta, püüdis Klinger saavutada, et ülikool ise sobi-matust valikust loobuks. Klingerite nõudlikkuse tõttu ajaloo-professori valikusse jäigi see koht pikemaks ajaks täitma-ta, kuid see lõi traditsiooni, et edaspidi ülikool oma va-likusse rangelt suhtus. Professorite määramisel ületas Klin-ger vaid kord oma võimupiirid – nimelt vene keele ja kirjan-duse prof. Glinka määramisel korraliseks professoriks (üli-kool oli G.A.Glinka valinud erakorraliseks professoriks) kõigi sellest tulenevate õigustega.¹⁰ Professorite juures hindas Klinger esmajoonel head õpetamisoskust. Üliõpilastel olevat vähe kasu suurtest teadlastest, kes oma teadmisi ei oska edasi anda, kirjutas ta 17. aprillil 1804 Morgensterni-le.¹¹

Erilist tähelepanu pühendas Klinger ka koolielu korral-damisse oma õpperingkonnas. Ta nõudis koolide tingimatut al-lutamist ülikoolile. 12. mail 1803 kirjutas ta Parrot'le: "Pidage tõsiselt kinni kõigist ülikooli privileegidest allu-tatud koolide suhtes..."¹². Tema ettepanekul kutsuti ülikoo-lis ellu koolikomisjon, kuhu vaheldumisi kõik õppejõud kuu-luma pidid.¹³ Nii see, et õpetus keskastme koolides (kreis-koolid, gümnaasiumid) allutati ülikooli kontrollile, kui ka koolide majandusliku baasi tugevdamine, millega kaasnes kõr-gema haridusega õpetajate : arvu tõus keskkoolides, tingis neis õp-

---

⁹ M.Rieger. Friedrich Maximilian Klinger. II Darmstadt, 1896, S. 601-603.

¹⁰ Briefbuch, S. 241.

¹¹ Briefbuch, S. 71.

¹² Briefbuch, S. 258.

¹³ Samas, S. 239.

petöö paranemise. "Kahtlemata tuleb seda pedagoogilise tase-
me tõusu suurel määral kirjutada Tartu ülikooli arvele", kir-
jutas Peeter Põld oma "Eesti kooli ajaloo" ^{13a}.

Juba ülikooli põhimääruse väljatöötamisel juhtis Klinger tähelepanu sellele, et seal peab leiduma lõik, mille kohaselt ülikool on kohaliku hariduselu keskuseks. Klinger arvates aitaks see, kui põhimäärus on Koolide Peavalitsusest läbi läinud, edaspidi. ¹⁴ Niisugune seaduslik vormistamine "Edaspidiseks" oli Klingeril kahtlemata vajalik ajaks, kui arutu-
se alla tulevad talurahvakoolid. Kui keskastme koolide allu-
tamine ülikoolile läks mõningale vastuseisule vaatamata siis-
ki üsna libedalt, siis talurahvakoolide küsimuses ei õnnes-
tunud Klingeril ja Parrot'l, kes siin jällegi täielikus
kooskõlas tegutsesid, soovitud tulemusi saavutada, sest
siin sel puhul jäi Parrot Aleksandri toetusest ilma. Nii õn-
nestuski krahv Zavadovskil talurahvakoolide küsimus lõputu-
tesse komisjonidesse matta. Parrot püüdis küsimust lahendada
kaudsel teel, soovitades Aleksandrile 1805.a. määrata Zava-
dovski surma tõttu haridusministriks F.M.Klinger ¹⁵. Vaevalt
oleks Parrot julgenud sellist ettepanekut eelneva Klinger
nõusolekuta teha. Eesmärk oli siin ilmne - lahendada sel
teel talurahvakoolide küsimus soovitud vaimus, olid ju tei-
sed põhimõttelised hariduselu küsimused, mille läbiviimiseks
Klinger toetust vaja oleks olnud, juba lahendatud. Talurah-
vakooli aga pidasid nii Parrot kui ka Klinger valgustajatena
talupoegade järkjärgulisel vabastamisel pärisorjusest es-
mase tähtsusega eelduseks. Parrot' ja Klinger poolt posi-
tiivse näitena toodud esimese talupojaseisusest üliõpilase
Karl Williamsi hea õppeedukus, tublidus ja teiste üliõpilas-
te poolt temale osutatud hea suhtumine võis keisrile tundu-
da pigem hoiatava kui julgustava näitena. Aleksander polnud
sugugi huvitatud talupoegadele haridustee avamisest. Nii
jäidki talurahvakoolid ülikoolile allutamata.

---

^{13a} P.Põld. Eesti kooli ajalugu. Tartu, 1933, lk. 64.

¹⁴ Briefbuch, S. 245.

¹⁵ F.Bienemann, tsit. teos, lk. 235.

Väärrib tähelepanu F.M.Klingeri nõudlik suhtumine vene keele õpetamisesse. Ajal, kui kogu Venemaal hariduse peamiseks tunnuseks peeti laitmatut prantsuse keele valdamist ja kogu õpetamissüsteem oli sellele rajatud, püüdis Klinger pidevalt tõsta, tõsi küll, väheste tagajärgedega, vene keele õpetamise taset talle allutatud õpperingkonnas. Korduvalt rõhutas ta, et pole võimalik Vene riigis edukalt töötada vene keelt valdamata. Kuid ta saavutas vaid, et vene keele eksami sooritamist nõuti ainult neilt ülikooli lõpetajailt, kes ka vatsesid hiljem asuda tööle väljaspoolle Balti kubermange.¹⁶ Tuleb arvestada sel ajal Venemaal valitsevaid objektiivseid asjaolusid, mis ei ergutanud vene keele omandamist.

Palju tähelepanu pühendas Klinger ka rahvakoolide õpiku koostamisele ülikooli õppejõudude poolt. Ta pidas selleks loodusteaduste ja meditsiiniliste ainete õpetajaid kõige sobivamateks ja imestas, kui usuteaduskonna prof. Böhlendorff talle teatas, et on asunud rahvakoolide õpiku koostamisele.¹⁷

Omaette peatüki moodustab Klingeri vahekord üliõpilastega, õigemini küll tema suhtumine üliõpilastesse. Klingerile oli igasugune "tõelise bursikoosuse" avaldumine üliõpilaste hulgas vastumeelt juba oma üliõpilaspõlvest alates. Pidevalt püüdis ta ka selgitada vahetegemise vajadust saksa ülikoolide üliõpilaste ja vene ülikoolide üliõpilaste vahel. Kui esimestes antakse üliõpilastele ainult võimalus soovi korral õppida (või ka mitte õppida), sest enamus üliõpilastest tuleb väljaspoolt ja valitsusel pole mingit huvi, mis neist hiljem saab, siis vene ülikoolides õpivad oma riigi kodanikud ja riik on ülimal määral huvitatud, et üliõpilased ka seal pakutud teadmised omandavad, ja et neist saaksid hiljem tublid kodanikud, teadlased, koolimehed ja riigimehed.¹⁸

---

¹⁶ Е.В.Петухов. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет за 100 лет его существования (1802-1902). Юрьев, 1902, стр. 237-238.

¹⁷ Briefbuch, S. 244, 247 ja 252.

¹⁸ M.Rieger, tsit. teos, lk. 592-593.

Ülikooli vaenlased püüdsid ülemäära suureks paisutada igat väiksematki ülemeelikuse avaldust üliõpilaste seas. Tõsi küll, üliõpilased korraldasid Tartu linnas nii mõnigi kord küllaltki suuri skandaale ja kaklusi¹⁹. See kõik kirjutati Klingerit üldtuntud vabameelsuse arvele. Kui ta aga püüdis üliõpilaste hulgas korda luua, heideti talle ette, et ta tahtvat Tartu üliõpilaste hulgas samasugust kasarmukorda kehtestada nagu tema alluvuses olevas kadettidekorpuses. Ei tohi aga unustada ka seda, et igasugused skandaalid, uljad ülesastumised üliõpilaste poolt äratasid laiemas üldsuses hulgas palju rohkem tähelepanu kui auditooriumide ja laboratooriumide vaikusel tehtav tõsine teaduslik töö. Ometi võrsusid juba ülikooli algaastate üliõpilaste hulgast tulevased ülikoolide õppejõud (Chr.Moier, J.F.Eschscholz, W.Struve jt.), akadeemikud (K.E.v.Baer, Chr.H.Pander, A.Kupfer jt.), tuntud balti kultuuriloolased (E.Napiersky) ning eesti ja läti kultuuritegelased.

Klingerit kuraatorluse ajal valitses Tartu ülikooli teoloogiateaduskonnas nn. vulgaarne ratsionalism, mis nägi religioonis esmajoonel moraaliõpetust ja kirikuõpetaja ülesandena oma elu õigesti korraldamise õpetamist. Klingerit aegsest teoloogiateaduskonnast võrsusid mitmed tuntud eesti ning läti kultuuri- ja koolitegelased (J.H.Rosenplänter, H.G.v.Jannau, J.G.Schwarz, C.Chr.Ulmann jt.).

E.Petuhhov, kes oma Tartu ülikooli ajaloos pühendab küllaltki palju ruumi distsipliinirikikumistele ja huligaaniteismistele üliõpilaste seas, nendib siiski, et kõigil üliõpilaste korrarikikumistel antud perioodil /s.t. Klingerit kuraatorluse ajal - E.K./, puudus poliitiline element, mis oli orgaaniliselt seotud ülikoolieluga järgmisel perioodil /Lie-

---

¹⁹ E.Kudu. Tartu üliõpilastest XIX sajandi esimesel veerandil. Kogumikus "Mõnda mineviku Tartust". Tallinn, 1972, lk. 83-97.

veni kuraatorlus - E.K./.^{19a}

Kui lugeda poliitilise mõtte avaldumiseks ainult protes-
tiavaldamist ja salaseltside olemasolu, siis on Petuhhovil
õigus. Tuleb aga silmas pidada seda, et Tartu ülikoolis 19.
sajandi alguses valitsenud üldine liberaalne suund ei kutsu-
nud üliõpilaskonnas välja protestimeeleolu, vaid poolehoiu-
avaldusi (näit. K.Williamsi valimine üliõpilaskonna esinda-
jaks peahoone nurgakivi panekul Klingerit enese juuresolekul).
Klingerit rohked etteheited üliõpilaste korrarikkumiste üle
tulenesid eranditult sellest, et ta pidas vajalikuks võidelda
joomise ja huligaanitsemise, mitte aga liberaalsete idee-
de vastu. Klinger arvas, et on iseenesestmõistetav, et ei
tohi piirata ega segada selliseid üliõpilaste kokkutulekuid,
mis on mõeldud teaduslike ja moraalsete põhimõtete ja küsi-
muste arutamiseks, ja nõudis alles siis vaheleastumist, kui
selgub, et ilmselt on üliõpilaste kokkutulekud organiseeri-
tud joomingute korraldamiseks.^{19b}

Kui Klingerit kuraatorluse esimest poolt võib hinnata ül-
diselt edukana, siis varjutab selle teist poolt pealetungiv
reaktsioon ja majanduslikud raskused. Sellevõrra, kuidas
Aleksander I üha enam ja enam taganes oma esialgsetest libe-
raalsetest reformidest, tungis peale ka reaktsioon. Välispo-
liitiline seisukord juhtis riigi üha enam ja enam majandus-
likesse raskustesse. Koos bankorubla väärtuse langemisega
langes ka ülikooli professorite reaalpalk ning muutus üha
raskemaks ülikooli eelarvet tasakaalu viia. Klinger püüdis
ka muutunud olukorras ülikooli eest võidelda. Siin oleks üli-
kool pidanud teda toetama sellega, et Tartus kõik kõige ees-
kujulikumaks korras oleks olnud. Asjatult püüdis Klinger seda
küll Morgensterni kaudu, küll kirjades ülikooli nõukogule
selgeks teha. Üha suurenevas üliõpilaste hulgas läks ikka
raskemaks korda pidada, seda enam, et üliõpilastel puudusid
igasugused võimalused mõistlikuks vaba aja veetmiseks, nagu
seda rõhutab K.E.v.Baer oma mälestustes. Ka õppejõudude hul-

---

^{19a} E.Petuhhov, tsit. teos, lk. 256-257.

^{19b} Briefbuch, S. 288-289.

gas puudus endine üksmeel. Kui ühised "vaenlased"-rüütelkonnad ja Tartu magistrat-olid näiliselt võidetud, puhkesid õppejõudude vahel omavahelised intriigid ja pisitülid, mida Klinger oma Tartus viibimistel pidi lahendama. Professorid elasid veel ikka Aleksander I valitsemise esimeste aastate liberaalsete reformide vaimustuses ega mõistnud uut olukorda ja sellest tingitud vajalikkust senisest veelgi ettevaatlikumalt käituda. Aeg, mil noort keisrit võis vaimustada suurte sõnadega suurtest eesmärkidest, oli möödunud. Klinger oli ainukene, kes olukorda tõeliselt mõistis, ja seepärast jäi ta ka oma võitluses üksinda. Esimene suurem rünnak ülikoolile algas prof. Hezeli poolt avaldatud vulgaar-ratsionalistliku piiblitõlke, õigemini parafraasi ilmunisega. Ülikooli vana vaenlane, võõraste konfessioonide peavalitsuse ülem vürst Golitsõn tõstis seoses selle tõlke ilmunisega üles küsimuse ülikoolis valitsevast vaimust. See polnud sugugi Klingeripoolne liialdus, kui ta prof. Morgensternile kirjutas, et nimetatud tõlke küsimus on üks tõsisemaid, mis tal ülikooli ajaloos lahendada on tulnud²⁰. Klinger saavutas Morgensterni kaudu, et ülikooli nõukogu prof. Hezeli tõlke hukka mõistis ja temal teoloogiliste ainete õpetamise ülikoolis keelas, jättes talle vaid idamaade keelte õpetamise. Prof. Hezeli ohvriks toomine oli antud olukorras paratamatu ja Klinger ei teinud seda kindlasti mitte kerge südamega. Kuid sellega juhitigi kõrvale rünnak ülikooli kui niisuguse vastu üldse.

Valitsuse soov Klingerist kui uuele suunale sobimatust isikust vabaneda ilmnes üha enam ja enam. Kõik tema ettepanekud ülikooli majanduslike raskuste lahendamiseks lükati tagasi või maeti kalevi alla. Samuti maeti kalevi alla kõik tema esildised autasude andmiseks ülikooli õppejõududele. Klinger pidi märkama, et igasugused võimalused ülikooli majandusliku olukorra parandamiseks olid just tema isikust tingituna teostamatud. Eriti selgeks sai see, kui haridusministeerium ühendati kultuste ministeeriumiga tuntud müstiku vürst Golitsõniga eesotsas. Klingeris küpses otsus astuda

---

²⁰ Briefbuch, S. 156.

tagasi ametist, mille täitmisele ta kunagi lootusrikka võitlusvalmidusega oli asunud. Viimase tõuke tema otsusele andis skandaal õigusteaduskonnas ebaseaduslikult läbiviidud doktoripromotsioonide pärast.²¹ Huvitav on jälgida Klingerit selle küsimuse lahendamisel. Et vältida vööraste ametiasutuste sekkumist ülikooli asjadesse, püüdis ta järjekindlalt ja visalt ülikooli nõukogu veenda, et see mõistaks ise hukka õigusteaduskonna tegevuse ning tühistaks omalt poolt ebaseaduslikult antud doktorikraadid.²² Niipea kui see küsimus oli Klingeril poolt soovitud vaimus lahendatud, esitas ta oma lahkumispalve, mis ka kiiresti vastu võeti.²³

Klingeril kuraatorluse viimased ebaedukad aastad on mõjustanud ka üldhinnangu andmist kogu tema tegevusele Tartu õperingkonna kuraatorina. Seda enam, et koos uue kuraatori, balti-sakslasest krahv (hiljem vürst) Karl von Lieveni määramisega algas ülikoolis uus majanduslik ja ka teadusliku töö tõus. Kuid eriti viimasele oli Klinger oma nõudlikkusega tugeva aluse pannud.

---

²¹ Sellest pikemalt E. Petuhhov, tsit. teos, lk. 271-275.

²² Briefbuch, S. 182-195, 186-192, 291-294.

²³ Samas, lk. 192-193.

Tartu ülikooli osa eesti kultuuriarengus on vaieldamatu. Kuid teatriolude arengule avaldas ta pidurdavat mõju. Määravat osa etendas siin ülikooli kuraator F.M.Klinger, silmapaistev saksa kirjanik ja paljude näidendite autor, kes noores eas isegi ühe rändtrupi dramaturgina töötas. Järgnevate ridade ülesandeks on valgustada Klingerit ja ülikooli tegevust Tartu teatri kujunemisel XIX saj. esimesel poolel.¹

Tartu oli ülikooli taasisutamise ja avamise ajal väike

¹ Selle ülevaate aluseks on järgmised materjalid:

E.Bernet. Bausteine zur Geschichte der Dorpater deutschen Theaterwesens. Dorpat, 1931. (Sonderabdruck aus der Dorpater Zeitung Nr. 203-206, 1931.)

A.Martin. Ellugu. - "Edasi", 1970, nr. 145.

U.Hermann. Kui teatrietendused olid Tartus keelatud. - "Edasi", 1970, nr. 219.

Е.В.Перухов. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет 38-го лет его существования (1802-1902). Т. I. Юрьев, 1902, с. 282-286.

H.-G.Sturm. Geschichte des deutschen Theaters in Dorpat (1594-1870). 1938, 2. Bd. Magistriväitekiri Tartu ülikooli raamatukogus, signatuur nr. 277467.

Arhivaalid: Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarchiiv (RAKA) Tartus. Acta des Conseils der Kais. Universität zu Dorpat betreffend theatralische Vorstellungen. Vol. I. 1803-1842. F. 402 /4/ 103; Acte betreffend die Veranstaltung von theatralischen Vorstellungen und die Errichtung eines Liebhabertheaters in Dorpat. F. 995 /1/ 1808; Acte betreffend die Einrichtung eines Theaters in Dorpat. F. 296 /35/ 420.

NSV Liidu Riiklik Ajaloo Keskarchiiv Leningradis.

Дела о запрещении по "высочайшему повелению" открытия в городе Дерпте театра и устройства в нем театральных представлений, из опасения вредного влияния их на учащихся. Ф. 733/56/43.

kreisilinn, mispärast polnud võimalik alalist elukutselist teatrit rajada. Linna teatrihuviliste nõudeid rahuldasiid rändteatrid, kes kuni ülikooli avamiseni 1802.a. võisid Tartus igal aastajal etendusi anda, saanud selleks loa Liivimaa kubermangu valitsuselt, kus selleks takistusi ei tehtud. Peamiseks tingimuseks oli, et iga kuu antaks üks uus etendus keiserliku kasvatusmaja heaks. Tartus gastroleerivatest truppidest oli silmapaistvamaid Carl Rundthaleri trupp, kes siin korduvalt esines. Aga kui C.Rundthaleri trupp 1800. aastal sai loa Tartus etenduste korraldamiseks, teatas kuberner Richter 3. jaan. 1800.a. Tartu raele, et see kuulutaks C.Rundthalerile: temale on nüüd küll lubatud Tartus teatrietendusi anda, kuid ainult kuni ülikooli avamiseni, sest Paul I ukaas ei luba ülikoolilinnades teatreid rajada.

Tartu ülikooli nõukogul tuli esimest korda teatri küsimusega kokku puutuda 11. märtsil 1803, kui arutusele tuli teatridirektori Antoni avaldus etenduste korraldamiseks Tartus. Nõukogu asus palve suhtes eitavale seisukohale, põhjendades oma otsust Paul I ukaasiga, mille järgi teatri rajamine ülikoolilinnades on keelatud.

Kui ülikooli nõukogus 11. mail 1804 tuli arutusele C.Rundthaleri avaldus nõusoleku saamiseks Tartus mõne kuu vältel etendusi anda, leidis nõukogu jällegi, et Paul I ukaas ei luba teatri asutamist ülikoolilinnades, mispärast nõukogu ei saa nõusolekut etenduste korraldamiseks anda.

Selleaegne rektor D.G.Balk, patoloogia, semiootika ja teraapia professor, kes ise oli suur teatriharrastaja, teatas aga kirjaga 19. mail 1804 Tartu magistraadile, et tema poolt ei ole takistusi mõne näitetrupi viibimiseks (!) Tartus ülikooli õppetöö vaheaegadel juulis ja jaanuaris, kuid see luba ei laiene mingil juhul loengute ajale, sest teatrietendused võivad häirida üliõpilaste aja otstarbekat kasutamist ja põhjustada teadusliku töö hooletusse jätmist. Nii muutis rektor ettevaatlikult ja osavalt nõukogu otsust ning leidis kompromissi, mis võimaldas siiski Tartus teatrietendusi korraldada, kuigi ajaliselt väga piiratud ulatuses.

Saanud ülikooli rektorilt nõusoleku etenduste korraldamiseks, laskis C.Rundthaler trükkida teated, kus ühel oli

märgitud, et etendus toimub Tartu ülikooli ja tsiviilülemuse loal, teisel aga, et näidend tuleb lavale tsiviilülemuse loal. Põhjendades erinevusi nõudis G.F.Parrot ülikooli nõukogu kokkukutsumist, et rektorilt saada seletust selles küsimuses, kuna kartis ülikooli õiguste rikkumist või kahjustamist.

Rektor Balk kutsus 11. juunil 1804 ülikooli nõukogu kokku ja esines istungil pikema seletusega, kus põhjendas ja õigustas oma seisukohta. Ta mõõnis, et keisri ukaasiga, mis nõukogule aga in specie tundmata, on teater Tartus keelatud, kuid ei või ju midagi olla selle vastu, kui etendusi korraldatakse õppetöö vaheaegadel jaanuaris ja juulis; etendused väljaspool neid kuid jäägu keelatuks, **sest nad mõjuvad halvasti üliõpilaste hoolsusele.** Pärast rektori selgitava ülevaate ärakuulamist otsustas nõukogu, et sellest tuleb kuraatorit informeerida ja esitada otsustamiseks: a) kas ülikool üldse peab sekkuma asjaajamise, **kui taotletakse teatrietendusteks** loa saamist, ja kui neid lubatakse, kas b) ülikooli kohustuseks on tsenseerida lavastatavaid käsikirjalisi või trükitud näidendeid, sest lavastatud näidendid avaldavad kaugelt suuremat mõju kui trükitud raamatu lugemine.

Saanud Tartu ülikooli esilduse, milles märgiti, et ülikooli statuudis ei ole mingeid ettekirjutusi teatri suhtes ja sellepärast võiks lubada teatrietendusi korraldada ülikooli õppetöö vaheaegadel, tegi kuraator Klinger 18. juunil 1804 rahvahariduse ministrile P.Zavadovskile ettepaneku, et Tartus iialgi ei rajataks teatrit, sest selle mõju õppivasse noorsoosse ülikooli aastais, ja säärases väikelinnas nagu Tartu, võib olla suur: teater võib põhjustada halbu tulemusi õppimises ja tekitada tülisid ning riidu üliõpilaste vahel. P.Zavadovski esines sel puhul ettekandega keisri ees ja, põhjendades sellega, et teatrietendused võivad üliõpilastesse halba mõju avaldada, sai keisrilt käsu pöörduda siseministri poole Tartus teatri tegelikuks keelamiseks. Otsus teatati ülikooli kuraatorile 6. juulil 1804 seesmise asjaajamise korras; kuraator tegi selle omakorda ülikoolile teatavaks.

Motiivid, millel Klinger taotles teatri keeldu Tartus ja selle ka saavutas, on nüüdsele uurijale vähekaaluvad ja vaevalt piisavad keeluotsuse langetamiseks. Paul I keeld, mis

Tartus tähtsat osa etendas ja millest rektor Balk teatas, et see on nõukogule in specie tundmata, Klingerit motivatsioonis ei esine.² Kuid Klingerit põhjenduse taga peituvad varjatud motiivid, mis on palju kaaluvamad kui seni esitatud. Ta kartis üldse üliõpilaste kogunemist, sest kogunemisel võis kergesti tekkida ekstsess, mille suhtes Klinger oli väga tundlik. Valmistas ju üliõpilaste käitumine talle kogu aeg meelehärma. Siitki võib teha veel sammu edasi teatri keelu motiivide selgitamisel. Selleaegses kirjanduses esines kaks vastandlikku seisukohta teatri suhtes, mida Klinger väga hästi teadis. Ühte esindas Schiller, teist aga Rousseau.

Schilleri "Röövlid" ilmusid 1781.a. ja lavastati järgmisel aastal Mannheimi teatris. Etenduse mõju oli erakordselt tugev, see kujunes suurimaks sündmuseks selleaegses teatrielus. Saksimaal tekkisid Karl Moorit järeleaimamisena röövlisalgad ja peaaegu kõik saksa riigid keelasid selle näidendi ettekandmise. Veel 1811 võidi seda ainult vähestes saksa riikides mängida, ta tuli isegi 1816 Münchenis politsei nõudel lavalt ära võtta. Teatri ülesanded esitas Schiller 1784.a. peetud ettekandes "Näitelava kui moraalne asutis" ("Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet"), mis on noorusliku hooga kirjutatud ülemlaul teatri ülistamiseks. Teater võimaldab küll kõrbelist haridust ja valgustab mõistust, aga palju tugevamad on tema kui kohtuniku funktsioonid: kuriteod ja pahed, mis pääsevad seaduse ja kohtu käest, tuuakse aga teatri kohtu ette, kus nende üle karm, kuid õiglane otsus langetatakse. Teades neid teatri funktsioone ja

---

² Ka ülikooli esilduses ei mainita Paul I ukaasi või nimelist käsku. Tõllal jäid kõik püüded saada selle ukaasi või nimelise käsu täpne tekst tulemusteta. Vaatamata kõikidele otsingutele Tartu, Riia ja Leningradi arhiivides, kus säilitatakse kasutatud materjalid, ei ole ka nüüd õnnestunud seda teksti leida. Sisuliselt oli selline keeld Paul I poolt võimalik ja arvatavasti tehti see suuliselt Tartu ülikooli asutamise arutusel. On märkimisväärne, et Klingerit avaldatud kirjavahetuses K. Morgensterniga pole puudutatud teatri küsimusi. Pole andmeid selle kohta, kas Klinger teadis Paul I korraldusest teatri keelu kohta Tartus. Võib aga arvata, et ta seda teadis.

tundes nende jõudu, ei usaldanud Klinger selle mõju noorsoole. Klinger ise käis küll meelsasti teatris ja avaldas headele näitlejatele tunnustust.

Hoopis vastupidisel seisukohal teatri kasvatava mõju suhtes asus Rousseau oma pikas kirjas D'Alembert'ile³, mis on kirjutatud vastuseks D'Alembert'i entsüklopeedia artiklile, kus soovitatakse Genfis teater rajada. Rousseau on kategooriliselt sellise ürituse vastu, sest teater avaldavat eluviisidele ja kommetele halba mõju. Nii ülistatavat draamades reeglina kõikvõimalikke pahesid, kuid vóorus jääb varju. Ta rõhutab, et prantsuse tragöödiates on kõige aktiivsemad roimarid, komöödiates aga petised. Brandiks ei ole ka Molière, kes koomiliste situatsioonide saavutamiseks toob lavale igasuguseid kelme. Peale selle viib teater Rousseau arvates eemale kasulikust tööst ja toomata mingit kasu, sisendab jõudeelu vaimu, tegevusetust, avaldab kahjulikku mõju tervetesse elukommetesse. Etades kategooriliselt teatrit, soovitas Rousseau korraldada pidustusi vabas õhus, kus esitatakse spordi- ja sõjaväelisi mänge, mis soodustavad heade töömeeste ja kodumaa kaitsjate ettevalmistamist ning rahva moraalset liitumist. Klinger võttis omaks Rousseau teatrikriitika ja pooldas teatri keeldu Tartus.

II

Keisri otsusega oli seega teater Tartus keelatud. Vaatamata sellele esitasid maakohtunik parun Mengden ja kammerhärra v. Schilling 29. sept. 1804 Liivimaa kubermangu valitsusele palve, et neil lubataks Tartus asutada asjaarmastajate teater, mida nad nimetasid Seltskondlikuks Teatriks (Gesellschaftliches Theater). Palves töötati teatrist saadud

---

³ J.J.Rousseau, citoyen de Genève, à M.D'Alembert, sur son article GENEVE, dans le VIIe volume de l'Encyclopedie, et particulièrement sur le projet d'etablir un théâtre de comédie en cette ville. A Montmorency, le 20 mars 1758.

tuluga vaestemajade ja vaeste olukorda parandada, koolide vaesemaid õpilasi toetada ja koolidele õppevahendeid töö näitlikustamise jaoks muretseda. Tõotati üliõpilasi etendustele mitte lubada, etendusi korraldada ainult pühapäevadel, kroonupühadel, jaanuaris ja juulis, nii et need ei häiriks üliõpilaste õpinguid. Teatri ülalpidajaks kavatseti asutada aktsiaselts, juhtivaks organiks - kolmeliikmeline direktorium.

Järgnes muidugi ka järelepärimine ülikooli nõukogult. Vastuses 26. nov. 1804 saadeti nõukogu seisukoht, milles ka-
heldi, kas teatri asutamine on parim abinõu vaestemajade olukorra parandamiseks, ja juhtiti tähelepanu sellele, et teatri asutamine pole kooskõlas teatri keeluga Tartus, sest teater võib üliõpilastele halba mõju avaldada. Samal päeval informeeris rektor **Gaspar ka kuraatorit selles küsimuses.**

Kuraator Klinger tegi selles asjas esilduse rahvahariduse ministrile P.Zavadovskile. Meenutades keisri tahet teatri keelamise kohta Tartus, lisas ta juurde, et kui pole võimalik ära hoida teatri avamist Tartus, tuleb Tartu ülikoolile ette kirjutada, et ükski ülikooli teenistuses olev isik ega üliõpilane ei võtaks mingil kombel osa näidendite ettekandmisest teatris ega külastaks etendusi, sest see viiks üliõpilaste tähelepanu eemale oma otsestest ülesannetest ja põhjustaks kergemeelset eluviisi ning tekitaks riidu ning tülisid. Minister P.Zavadovski teatas 16. dets. 1804, et keisri otsusega on Tartus keelatud teatri asutamine ja kõik uued katsed sel alal jäävad tagajärgedeta.

Arhivaalidest ei nähtu, et Seltskondliku Teatri asutajad oleksid selge eitava või jaatava vastuse saanud. On aga siiski andmeid, mis näitavad, et teater, vaatamata keisri keelule, siiski mõnda aega tegutses, kuigi lähemad andmed selle kohta puuduvad.

Vaatamata kuraatori keelule võtsid mõned üliõpilased ja prof. Balk aktiivselt osa Seltskondliku Teatri tegevusest, esinedes osatäitjatena näidendites. Selle ilmsikstulekul üliõpilased loobusid esinemisest, Balk aga ei teinud seda. Ta ei soovinud rektorile seletust oma teguviisi kohta anda, vaid viis asja akadeemilisse kohtusse. Akadeemiline kohus leidis prof. Balgi insubordinatsioonis ja rektori järelepärimise

ignoreerimises süüdi olevat ning avaldas talle tõsise kohtuliku noomituse, Nõuti kategooriliselt, et prof. Balk loobuks tulevikus aktiivsest osavõtust teatri etendustel, ähvardades teda vastasel korral ametist vabastada. Otsus kuulutati 3. sept. 1809 ja samal päeval tehti teatavaks ülikooli nõukogule. Nõukogus seletas prof. C.F.Meyer, et prof. Balk on küll süüdi ametlike korralduste mittetäitmisel, kuid antud juhul ülikooli kohus ületas oma võimupiirid, sest tal ei ole õigust karistuseks professorit ametist vabastada.

Täpsema ülevaate andmise mõttes tuleb märkida, et itaallane Pucci ei saanud 1804.a. Tartus opera buffa ettekandmise luba, aga C.Rundthaleril lubati 1807. a. õppetöö vaheaegadel Tartus teatrietendusi anda.

III

Nii jätkasid rändtrupid tartlaste teatrihuvide rahuldamist: 1810 viibis siin Heintze trupp, 1811 ja 1812 C.Lesmanni ja Gappmayeri trupp, kusjuures neil lubati etendusi anda ülikooli õppetöö vaheaegadel. Seega teatrikeelust ei peetud järjekindlalt kinni.

Tormiliseks ja Tartu teatrielule saatuslikuks kujunes C.Lesmanni trupi viimane etendus 25. aug. 1812. Nagu rektor G.F.Parrot kuraator Klingerile teatas, hoiatanud teda politsei, et üliõpilased sel etendusel halvasti käituvad. Rektor nõustunud teatri etenduste korraldamisega loengute alustamise ajal ja saatnud teatrisse kaks pedelli, et vajaduse puhul korda luua ja sündmuste kohta täpset ülevaadet saada. Etenduse algul kutsunud kreisifiskaal ja ülemauditor G.Petersen välja rektori, deklareerides, et üliõpilased mürgeldavad ja korra jaluleseadmiseks on tulnud välja kutsuda sõjaväe vahtkond. Kuid kohale jõudmisel ei märganud rektor mingit mürgeldamist, seda kinnitasid ka pedellid, politseimeister ja ohvitserid - üliõpilased olid käitunud korrektselt ja rahulikult. Veerand tunni pärast kutsunud G. Petersen rektori uuesti teatrisse, kus ta teatas, et üliõpilased olevat teda sõimanud, mispärast ta sõjaväe vahtkonna teatri õuest

tänavale toonud. Rektori kohalejõudmisel aga selgus, et üliõpilaste süüdistamine oli alusetu. Ülikooli nõukogu, kartes tõsisemate ekstsesside tekkimist, asus seisukohale, et etendusi võiks anda ainult jaanipäevast kuni 31. augustini ja 25. detsembrist kuni 31. jaanuarini, siis kui ülikoolis õppetööd ei toimu.

Esitatud ülevaate põhjal tegi Klinger rahvahariduse minister Razumovskile ettepaneku astuda vajalikke samme, et teater Tartus ära keelataks, sest see võib soodustada korratuste tekkimist üliõpilaste hulgas. Pealegi ei vasta teater moraali ja hoolsuse suhtes ülikooli eesmärkidele ning soodustab pillamist, kerget eluviisi. Teatri sulgemine aga soodustab korratuste lakkamist üliõpilaste hulgas.

Pooldades Klingerit esitatud motiive tegi rahvahariduse minister Razumovski kohe politseiministrile kindral Vjazminitinovile esilduse, et arvestades teatri kahjulikku mõju üliõpilastele, korrataks varemkehtestatud keisri keeldu teatri asutamise kohta Tartus. Kindral Vjazminitinov tegi omakorda samasisulise esilduse keisrile, kes 10. okt. 1812 otsustas teatri Tartus ära keelata. Otsusest teatati viivitamatult Liivimaa tsiviilkubernerile; samuti informeeriti kuraatorit, kes otsuse ülikoolile teatavaks tegi.

Tartu jäi keelu tagajärjel täiesti ilma teatrit. Ka rändtruppidele ei antud enam luba Tartus etendusi korraldada. C. Morgenstern arvanud, et sellega on kaotatud vähe, sest Tartus pole head teatrihoonet ja head näitlejad on siin esinenud väga harva.

IV

1817.a. lahkus Klinger ametist, tema asemele tuli K. Lieven. Kuraatorite vahetus teatrikeelusse muutusi ei toonud. Kui 1823.a. kavatseti heategevaks otstarbeks näitemängu korraldada ja selleks üliõpilaste kaasabi paluti, arvas selleaegne rektor, et seda võiks lubada. Nõukogu ühines selle seisukohaga, ka kuraator Lieven arvas, et pole põhjust keelata üliõpilastele teatrietenduse korraldamist. Kuid minister

A.Šiškov ei saanud keisrilt luba üliõpilaste osavõtuks etendusest.

Teatri asutamise üritused Tartus ei lakanud. Nii esitasid mõned linnakodanikud Liivimaa kubermangu valitsusele palve, et neil lubataks eraseltsides korraldada teatrietendusi, milledest võtaksid osa ka üliõpilased. Vastavale järelepärimisele teatas rektor 28. apr. 1827 nõukogu seisukoha, mille järgi üliõpilaste suhtlemine alamasse klassi kuuluvate isikutega ei ole soovitatav. Kui mainitud isikutel lubatakse teatrietendusi korraldada, siis ei või üliõpilastel lubada neid külastada. Pealegi viib teater üliõpilased eemale nende otsestest ülesannetest. Sellepärast tuleb teatrietendused keelata ka eraseltsides. Rahvahariduse ministri ettepanekul arutati seda küsimust koolide peavalitsuses ja leiti, et koolide peavalitsusel pole õigust keelata eraseltside teatrietendusi, küll aga võib keelata üliõpilastel osa võtta kinnistest kodustest teatrietendustest, nagu on keelatud osavõtt avalikest teatrietendustest.

Koolide peavalitsuse seisukohaga ühines ka rahvahariduse minister A.Šiškov ja teatas sellest kuraatorile vastavate korralduste tegemiseks. 16. dets. 1827 järgnes rektori teadaanne üliõpilastele, et neil on keelatud ka eraseltsides korraldatud teatrietendustest osa võtta.

Möödus 9 aastat ja Tartu elanikud pöördusid uuesti kuraator G.Craffströmi poole teatri asutamise asjus. Kuraator tegi 12. dets. 1836 rahvahariduse minister S.Uvarovile ettepaneku nende soovidele vastu tulla, sest pole karta etenduste kahjulikku mõju, küll aga võivad etendused pakkuda meeldivat vaba aja veetmist ja puhkust, hoides eemale lubamatust lõbustustest. Minister ühines nende motiividega ja tegi vastava ettepaneku siseministrile, kes küsimuse ministrite komiteesse viis, kus aga küsimus eitavalt otsustati. Komitee otsuse kinnitas Nikolai I.

Üliõpilastel oli seega keelatud avalikest ja kinnistest teatrietendustest osa võtta. Kuid alates 1834.a. lubati Akademische Musse's ette kanda väikseid näidendeid eeldusel, et need on kõlbelise sisuga ja taotlevad kasvatuslikke eesmär-

ke.⁴ Kogu talve jooksul võib korraldada mitte rohkem kui 8 etendust. Naiste osavõtt etendustest oli keelatud. Nähtavasti tegutses Akademische Musse teatri alal üsna edukalt, etendustele on tulnud külastajaid kõikidest seistustest, s.o. ka väljaspoolt ülikooli ringkondi. Et teatri keeld pole kaotatud, tegi Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner parun von der Pahlen 23. okt. 1837 korralduse etendused peatada kuni saadakse luba kõrgemalt poolt.

Vaatamata korduvatele keeldudele leidis siiski Tartus teatriharrastajaid, kes ei loobunud teatri asutamise mõttest. Nagu selgub kindralkuberner vürst Suvorovi kirjast 29. apr. 1851 Liivimaa tsiviilkubernerile, pööratakse tema poole saagi teatri asutamise loa saamiseks Tartus, mispärast palub teatada kubermangu ülema seisukohta selles asjas. Järgnesid järelepärimised Tartu politseivalitsuselt, Tartu raele ja õpperingkonna kuraatorile. Kaks esimest pooldasid teatri asutamist Tartus, kuraator aga loobus oma seisukoha avaldamisest.

Rahvahariduse minister vürst Širinski-Šihmatov aga leidis, et teatri asutamine Tartus ei tööta üliõpilaste suhtes mingeid häid tulemusi, sellepärast tuleks teatri keeld Tartus ka tulevikus kehtima jätta. Sellekohasele ettekandele järgnes 14. aug. 1851 keisri otsus: mitte anda nõusolekut teatri asutamiseks Tartus.

Et teatri asutamine Tartus keelati, leiti väljapääs tekkinud olukorrast sel teel, et Nielitz hakkas oma näitetruppiga etendusi andma väljaspool linna piire Riia maanteel, umbes ühe km kaugusel linnast Valge Hobuse kõrtsis (Zum weissen Ross). Üritus oli edukas ja rahuldas mõnel määral tartlaste teatrihuve. Üliõpilastel nähtavasti polnud keelatud siin korraldatud teatrietendustest osa võtta.

---

⁴ Vorschriften für Studirenden der Kaiserlichen Universität Dorpat. Dorpat, 1834, § 72. On märkimisväärt, et eeskirjades üliõpilaste käitumise kohta on üksikasjalikult loendatud, mis neile on keelatud, kuid teatris käimise keeld ei ole mainitud. Teatrietenduste külastamise keeld üliõpilaste suhtes kehtis nähtavasti küll ainult Tartus, mitte aga väljaspool linna piire, kuigi seda ei ole korralduses sõnaselgelt öeldud.

Teatri asutamise ja teatrietenduste korraldamise keeldu Tartus ei ole eales tühistatud vormiliselt, kuid hiljem ei pööratud sellele enam tähelepanu ja uues ajaloolises olukorras, 1860-ndail aastail, ta aegus kui anakronism.

TARTU ÜLIKOOLI KUNSTIVARADE AJALOOST

Õ.Utter

Tartu ülikooli pika ajaloo vältel on paljud kunstivarad seotud tema nimega. 1802.a. alates kogunes ülikooli valdusse nii kultuuri- kui ka kunstiväärtusega esemeid, mis oma arvukuselt ja väärtuselt väärivad kollektsiooni nimetust. Nende ajalugu võiks tegelikult jagada nelja perioodi:

1. 1802 - 1858
2. 1858 - 1919
3. 1919 - 1940
4. 1940 - k.a.

Periodiseering on tinglik ja ei püüa lähtuda niivõrd üldisest olukorrast, kuivõrd kunstivarade endiga seotud sündmustest ja probleemidest.

Esimese perioodi alguseks on aasta 1802, sest ülikooli tööle hakkamisel Tartus algasid ka ettevalmistused tema kunstimuuseumi loomiseks. 2. sept. 1803.a. avaldati trükist Tartu ülikooli põhikiri, mis kinnitas kunstimuuseumi loomise ja määras tema haldamise ja eelarve.¹ Niisuguse muuseumi loomine ülikooli juurde oli tingitud humanitaarteaduste (eriti antiik-) suurest osatähtsusest tolleaegses haridussüsteemis. Selles faktis peegeldus ka Lääne-Euroopa kunstikogude olukord, sest XIX saj. hakul kaotasid oma tähtsuse vürstide kunsti- ja rariteetide kabinetid ning hakati asutama avalikke muuseume. Sellest arengusuunast ei jäänud kõrvale ka Tartu. Ja lõpuks, ülikooli kunstimuuseumi loomisel etendas tea-

---

¹ Устав Императорского Дерптского университета. Спб., 1803, §§ II8, II9 и 287.

tavat osa kindlasti ka professor Karl Morgensterni isiksus.

Ülikooli kunstimuseumi direktoriks oli põhikirja kohaselt klassikalise filoloogia, esteetika ja kunstiajaloo professor.² Selle õppetooli täitjaks sai 1802.a. alates Karl Morgenstern. XIX saj. esimesel poolel oli tema põhiliseks ülikooli kunstivarade komplekteerijaks. Kunstiajaloo, esteetika ja arheoloogia õpetamiseks vajati näitlikku õppe-materjali. Selleks otstarbeks sai kasutada ainult originaalteoseid (maal, joonistus, gravüür) või üksikuist teostest valmistatud koopiaid. 1804.a. lõpuks oli muuseumis juba seitsmet liiki varasid, neist arvuliselt ülekaalus gravüürid, joonistused ja maalid.

Muuseumi kogud kasvasid jõudsasti. Kui 1837.a. juunis prof. Morgenstern siirdus pensionile, võis ta oma järglasele üle anda 14033 eset. Ka pensionil olles huvitus Morgenstern muuseumi edasisest käekäigust. 1852.a. pärast ta suurema osa oma isiklikest kunstivaradest ülikoolile. 1853.a. ja 1856.a. anti ülikooli kunstimuseumile üle tema endise direktori gravüürid, joonistused, mündid, medalid ja gemmide koopiad.³

XIX saj. teisel veerandil oli märgata mõningat huvide ja-henemist kunstiküsimuste vastu.

Kunstimuseumi kogude ümberpaigutamisel peahoone vanast osast uutesse ruumidesse äsjaavalminud tiibhoones tekkis vajadus varade kriitiliseks hindamiseks. Kuraator G.G. von Bradke algatusel moodustati selleks komisjon. Selle-ga lõpeb esimene periood, mida iseloomustab laiahaardeline, aga süsteemitu varade kokkuost. Esemeid oli palju, kuid va-lik, sõltuvalt majanduslikest tegureist, juhuslik.

Teine periood algab katsega olemasolevaid varasid süs-tematiseerida ja kogude edasist kujunemist suunitleda. 1858.a. kutsuti kokku komisjon, kuhu kuulusid: L.Mercklin, K.E.v.Liphart, A.Tobien, F.Neue ja C.Rathlef. Komis-

---

² Täpne nimetus oli: elokventsi ja klassikalise filoloogia, esteetika ja kirjandus- ning kunstiajaloo professor.

³ Besti NSV RAKA f. 402, n. 3, s.-ü. 1160, l. 381, 393.

joni otsuse kohaselt jaotati senised kunstivarad vastavalt õppetöö profiilile. Kunstimuuseumi jäi esmajoones antiikkunst, kuna muuseum kuulus klassikalise filoloogia õppetooli juurde. Gravüüride, joonistuste ja maalide kogu suunati joonistuskoolile. 17. jaan. 1868.a. korralduse põhjal anti ära gravüürid ja joonistused.⁴ Maalid läksid joonistuskooli käsutusse alles 1872.a.⁵ Kunstimuuseumi kõrval sai nüüd teiseks kunstikogude hoidjaks joonistuskool.

Sisuliselt ei ole kunstiteostel enam sellist osatähtsust õppetöös kui sajandi esimesel poolel. Näitlikustamiseks vajalikku reprodutseerivat materjali oli nüüd võimalik saada fotograafia abil.

Kunstimuuseumi kogud täienesid sajandi teisel poolel peamiselt antiikkeraamika ja kipskoopiatega. Ülikool sai ka kaks kingitust: Julie von Mannteuffeli maalikogu ja M.Rossbergi graafikakogu.

1893.a lõpetas joonistuskool oma tegevuse ja tema kunstikogud anti hoiule raamatukogule. Niisiis uue sajandi alguseks kujuneb kaks kunstihooldlat: esiteks ülikooli raamatukogu joonistuskooli varadega ja mõningate kinkevaradega ning kunstimuuseum oma pidevalt täienevate antiigikogudega.

Peaaegu saja-aastase ajaloo vältel olid ülikooli omanduseks saanud arvukas ja väärtuslik egiptuse, kreeka ja rooma muististe kogu, hulgaliselt koopiaid antiikskulptuuridest ja gemmidest, graafika-, joonistuste ning maalide kogu. Algas varade teaduslik läbitöötamine. Suuremast osast materjalist ilmusid erikäsitlused või põgusad ülevaated. See töö jäi kahjuks pooleli, sest 1914.a. puhkes I Maailmasõda. Rinde lähenemisel Tartule tekkis küsimus ülikooli evakueerimisest. 16. juulil 1915.a. tuli selleks korraldus.

---

⁴ Verzeichnis des Museums der Kunst der Kaiserlichen Universität zu Dorpat angefertigt von dessen ersten Samler und Direktor Karl Morgenstern, III Bd. 1808-1837, S. 1.

⁵ Шнуровая книга, III т., 1872, стр. I-2.

22. augustil moodustati evakueerimiskomisjon, kuhu kuulus ka kunstimuuseumi direktor.⁶ 22. sept. 1915.a. saadeti Tartust välja esimene ešelon varasid (13 vagunit). Selle ešeloniga läksid teele Nižni-Novgorodi peaaegu kõik originaalkunstiteosed, s.o. egiptuse, kreeka ja rooma muistised, maalid, gravüürid ja joonistused.⁷ 1916.a. veebruaris ja märtsis evakueeriti veel kaks ešeloni varasid. Nende hulgas saadeti ära arheoloogia kabineti varad, sealhulgas vanade kunstipäraste relvade kogu.⁸ Seekordne saadeti viidi Permi. Sellega lõppes teine periood ülikooli kunstivarade ajaloos.

Seda perioodi iseloomustab varade süstematiseerimine ja sihikindel ostmine. Algas ülikooli kunstivarade uurimine ja publitseerimine.

Kolmas periood algab kodanliku ülikooli tööle asumisega 1919.a. 2. veebr. 1920.a. sõlmitud Vene-Eesti rahulepingu kohaselt kuulusid kõik Tartu ülikooli varad reevakueerimisele. Tagasi tuli raamatukogu ja valdav osa graafikat ning joonistusi. Maali- ja antiikkunstikogusid ei reevakueeritud.

Ülikooli kunstikogud täienesid käsitletaval perioodil, s.o. 1919-1940, peamiselt kingituste teel. I Maailmasõja olukorras ja pärast Eesti Tööraha Kommuuni kehtestamist sõitsid paljud mõisnikud välismaale. Kui kodanlus tuli võimaluse, hakkasid nad taotlema luba oma varasid, sealhulgas kunstikogusid, Eestist välja viia. Sellise taotluse esitas ka Raadimõisa omanik R. von Liphart. Seoses kogude välja viimisega pakkus ta ülikoolile kingiks osa oma kunstiteoste kogust.⁹ 3. juunil 1920.a. teatas Eesti Vabariigi Asjadevalitseja, et R. von Lipharti king Tartu ülikoolile on

---

⁶ Tookord nimetati ülikooli kunstimuuseumi juba Klassikalise Muinasteaduse Muuseumiks.

⁷ L. Eringson. Tartu ülikooli varade evakueerimine, lk. 290-291. TRÜ Toimetised nr. 19 ja ENSV RAKA f. 402, n. 5, s.-ü. 1962, l. 550-559, 607-615.

⁸ Vt. samas, lk. 293.

⁹ Eesti NSV RAKA f. 1163, n. 1, s.-ü. 157, l. 5.

otsustatud vastu võtta.¹⁰ Kink koosnes Raadimõisa hoone-
test koos lossiga, mõisasüdamiku maadest, majandusinven-
tarist ja kunstikogust, mis sisaldas maale, skulptuuri,
graafikat, joonistusi, portselani ja kunstipärast mööblit,
kokku üle 1500 eseme. Sellele lisandus mitmetuhandekõiteli-
ne raamatukogu. 7. juunil 1920.a. võttis ülikooli nimel
kingi vastu Peeter Põld.¹¹

Kinkija oli avaldanud soovi, et nende varade baasil,
koos teiste ülikooli kunstivaradega, loodaks Raadimõisa pea-
hoonesse ülikooli vana kunsti muuseum. 11. märtsil 1921.a.
toimus kunstiühingus "Pallas" eelnõupidamine, kus otsusta-
ti ülikooli vana kunsti muuseumi mõtet toetada ja luua see
koos kunsti ajaloo raamatukoguga. Koosolekul rõhutati, et
nii saaks ülikool hea baasi kunsti ajaloo õpetamiseks ja
tekiks ka avalik kultuuriasutus. Selle otsuse kinnitas üli-
kooli nõukogu 21. apr. 1921.a. Praktilist tööjuhendit ei suu-
detud siiski välja töötada. Tunda andsid ka sisemised vastu-
olud. Klassikalise Muinasteaduse Muuseumi direktor esitas
selles küsimuses oma kirjaliku arvamuse, kus ta väidab,
et üks muuseum juba on olemas ning kahte on majanduslikult
raske ülal pidada.¹² Esemete hoiuküsimus oli aga tarvis
lahendada ja 1922.a. mais ning oktoobris deponeeriti kõik
kingiks saadud kunstivarad Eesti Rahva Muuseumile.¹³ Nei-
le üüris ülikool ka suurema osa mõisa hoonest.¹⁴

1921.a. täideti kunsti ajaloo professor. Seda ala
hakkas Tartu ülikoolis õpetama Helge Kjellin.¹⁵ Valik oli
kõigiti õnnestunud, sest ülikooli õppejõudude pere täienes
tema näol laialdaste ja sügavate teadmistega õpetlasega.
Õppetöö kõrval alustas ta kohe õppebaasi korraldamist.
Oma kirjas ülikooli valitsusele 23. jaan. 1922.a. märkis ta,

---

¹⁰ Eesti NSV RAKA f. 2100, n. 6, s.-ü. 246, l. 121.

¹¹ Eesti NSV RAKA f. 2100, n. 4, s.-ü. 464, l. 26.

¹² Eesti NSV RAKA f. 2100, n. 4, s.-ü. 419, l. 9.

¹³ Eesti NSV RAKA f. 2100 n. 6, s.-ü. 246, l. 23 ja 119.

¹⁴ Eesti NSV RAKA f. 2100, n. 6, s.-ü. 246, l. 14.

¹⁵ Eesti NSV RAKA f. 2100, n. 4, s.-ü. 5, l. 175.

et kogus Lundi ülikoolile graafikakogu ja soovib luua ka Tartu ülikoolile kunstiteoste kogu.¹⁶

1922.a. lõpul sai teoks esimene ost, nimelt kunstiühingu "Pallas" kogud. See materjal oli R.von Lipharti kingitus kunstiühingule, mille ühing nüüd soliidse summa eest ülikoolile edasi müüs. Ost koosnes umb. 2000 raamatust ja rohkem kui 15000 fotost, reproduktsioonist ja graviürist.¹⁷

1923.a. osteti kolleksionäär Ernst Jürgenson-Vaxeli käest joonistuste ja eksliibriste kogu.¹⁸ Vaatamata mõningaile ostudele ei näi ülikooli valitsus huvi tundvat Kjellini püüdluste vastu. Administratsioon ei avalda talle vajalikku toetust ega omapoolset initsiatiivi. 1925.a. H.Kjellin lahkus Tartust.¹⁹

1940-nda aastaga lõpeb kodanliku ülikooli periood. Kunstivarade ajaloos oli see (1919-1940.a.) sündmusterohke aeg. Sõja tõttu kaotas ülikool oma väärtusliku antiikkunsti kogu ja maalide kogu, uusi esemeid osteti küll juurde ja võeti vastu ka kingitud kogusid, kuid neile ei suudetud luua sobivaid tingimusi ja varad deponeeriti teistele asutustele.

Neljas periood on seotud nõukogude ülikooliga. Rahuliku töö aeg oli kahjuks lühike. 1941.a. tungis fašistlik Saksamaa kallale Nõukogude Liidule. Algas Suur Isamaasõda. Eesti langes peagi Saksa okupatsiooni alla. 1942.a. augustis algas uuesti kirjavahetus Tartu ülikooli kunstivarade reevakueerimise küsimuses.²⁰ 27. mail 1943.a. teatasid Saksa okupatsioonivõimud Tartu ülikooli rektorile, et varade tagasi andmiseks on nad ära toodud Voronežist ning viidud Berliini, kus 15. apr. 1943.a. pidi toimuma sümboolne tagasiandmise aktus. Millistest varadest täpsemalt oli juttu, ei ole selge. 30. juulil 1943.a. anti Klassikalise Muu-

---

¹⁶ Eesti NSV RAKA f. 2100, n. 6, s.-ü. 361, l. 1.

¹⁷ Eesti NSV RAKA f. 2100, n. 6, s.-ü. 361, l. 5.

¹⁸ Eesti NSV RAKA f. 2100, n. 6, s.-ü. 361, l. 12.

¹⁹ Eesti NSV RAKA f. 2100, n. 5, s.-ü. 287, l. 11.

²⁰ Eesti NSV RAKA, l. 45.

nasteaduse Instituudile üle ainult 2 kasti raamatuid.²¹

Pärast II Maailmasõja lõppu on selgunud arvukatest dokumentidest, et Hitler ei plaanitsenud mitte ainult ulatuslikku maadevallutamist, vaid himustas ka teiste rahvaste kunstivarasid. Ajaloos on see tuntuks saanud "Führerauftrag Linz" nimetuse all. Ida-alade kunstiküsimuste alal oli erivolinik dr. K.Mühlmann.²² On täiesti võimalik, et dr. Esser, kes Tartu ülikooli kunstivarade küsimusega tegeles, oli Mühlmanni staabi liige.²³

25. aug. 1944.a. vabastas Nõukogude Armees Tartu ja juba sama aasta hilissügisel algas ülikoolis õppetöö. Ülikoolis alles jäänud varade arvelevõtmine toimus 1945.a. Kõik ülikooli ruumides leiduvad kunstivarad hinnati ja anti vastava allasutuse hoiule. Deponeeritud kunstivarade küsimuse juurde tuldi 1957/58. aastal, mil ülikoolil tekkis vajadus tagasi võtta osa tarbekunstikogust.²⁴ Asjaajamise käigus selgus, et vahepeal olid toimunud muudatused, millest ülikooli administratsiooni ei informeeritud. Eesti NSV TA presidendi korraldusega 15. jaan. 1951.a. ja TA Presiidiumi otsusega 23. veebr. 1951.a. likvideeriti Etnograafiamuuseumi kultuurilooline osakond ja selle materjalid, kokku ligi 2000 eset, anti üle Tallinna Riiklikule Kunstimuuseumile.²⁵ Valdavas osas oli tegemist ülikoolist deponeeritud kogudega.

Käesoleval perioodil pööratakse peamist tähelepanu olemasolevate varade hoiutingimuste parandamisele, nende eksponeerimisele ja trüki avaldamisele. 1964.a. alates on väärtuslikum osa ülikooli kunstivaradest riikliku kaitse all.²⁶ Peamisteks kultuuri- ja kunstivarade valdajaks on

---

²¹ Eesti NSV RAKA f. 2100, n. 6, s.-ü. 360, l. 46-66.

²² Ruth ja Max Seydewitz. Daam hermeliiniga. Tln., 1970, lk. 33.

²³ Eesti NSV RAKA f. 2100, n. 6, s.-ü. 330, l. 66.

²⁴ Vt. TRÜ kirjavahetus selles küsimuses Etnograafiamuuseumi ja Riikliku Ajaloo Keskarihiiviga 1957-1958.

²⁵ Etnograafiamuuseumi arhiiv. Etnograafiamuuseumi akt 9. juulist 1952.a. Tallinna Kunstimuuseumile.

²⁶ Kultuurimälestiste kaitse korraldamise kohta ENSV-s. Eesti NSV Ministrite Nõukogu määruste ja korralduste kogu, nr. 51 (250), 1964 ja ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja, nr. 1 (423), 1974.

praegu ülikoolis Klassikalise Muinasteaduse Muuseum ja Teaduslik Raamatukogu. Muuseumi põhifondi kuulub üle 27000 eseme ja raamatukogule üle 5000 kunstieseme. Need varad on eriti viimasel ajal muutunud populaarseks nii õppetöös kui kunstiavalikkuses.

Ülikooli kunstivaradel on pikk ja huvitav ajalugu. Käesolevas artiklis oli võimalus esmakordselt tõstatada küsimus kõikidest Tartu ülikoolile kuulunud kunstivaradest ja anda esialgne periodiseering. Senini oli materjali käsitletud ainult osaliselt (muuseumi ajaloo vanem osa ja K. Morgensterniga seotud küsimused). Ka antud artikli piiratud ruum ei võimalda kõikide andmete esitamist ega üleskerkinud küsimuste lahendamist. Edaspidiseks peab jääma üksikute kunstiiliikide, s.t. maalide, skulptuuride, antiikvaaside, gravüüride, joonistuste ja muude kunstiesemete saatuse jälgimine kuni käesoleva ajani, samuti sisulise väärtuse määramine.

VANA ÜLIKOO LIMAJA SUURTURU ÄÄRES

Niina Raid

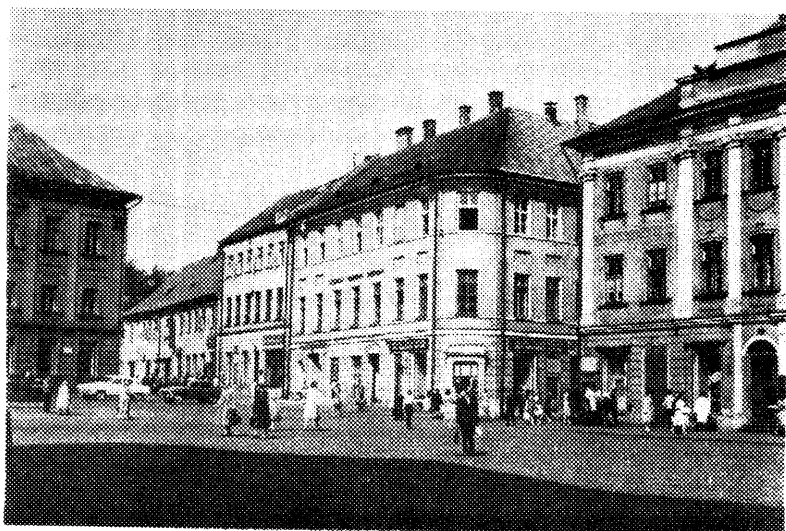
Ülikooli käsitlevas kirjanduses esinevad 1802. aastal taasalustatud suurkooliga seoses kaks Tartu linna maja: von Bocki oma ja Ungern-Sternbergi oma. Neist esimene on tuttavam, sest omanik oli maja ülemise korruse loovutanud ülikoolile tasuta kasutamiseks viieks aastaks. See filantroopiline fakt on mitmes põhilises teoses leidnud märkimist. Pealegi väljus sellest von Bocki majast (praegune Ülikooli t. 16) 21. aprillil 1802.a. kell 10 ülikooli avamistseremoonia rongkäik pidulikule jumalateenistusele Jaani kirikusse. Seal andis kogu ülikooli personal ametivande. Avakõned toimusid von Bocki maja akadeemilises kuuldesaalis, lõunasöök ülikooli kuraatori krahv von Mannteuffeli juures ning avaballi korraldas linna raad. Loengud algasid 1. mail.¹

Ungern-Sternbergi maja osteti ülikoolile 1802.a. septembrikuus. Kuigi ta oli suurkooliga seotud 135 aastat, pole ta seni leidnud küllaldast tähelepanu. Üldiselt tuntud nimeetus "vana ülikoolimaja Suurturu ääres" on tänapäeval üsna vöõras ja väheütleav, kuigi hoone ise asub silmapaistval kohal: Nöukogude väljaku ja 21. Juuni tänava nurgal, aadressiga Nöukogude väljak nr. 6 (foto leheküljel 80).

---

¹ Die Kaiserliche Universität zu Dorpat. Dorpat, 1852. S. 24-27; 49. Е.В.Петухов. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет за сто лет его существования (1802-1902). Т. I. Юрьев, 1902. See maja osteti ülikoolile 1839. RAKA f. 402, nim. 4, s.-ü. 712, l. 27.

Nõukogude väljak 6.

Et astuda tagasi eelnenud **sajandeisse**, avada selle maa-
valduse ja sellel asunud ehitiste kunagist sisu, tuli uuri-
mistööks kasutada Riikliku Ajaloo Keskarchiivi käsikirjalisi
allikaid: Tartu ülikooli (f. 402), Tartu magistraadi (f. 995),
Jaani kiriku (f. 1253), Tartu kinnistusameti (f. 2381) ja
Tartu linnavalitsuse (f. 2623) fonde ning mitmeid trükiseid.

Veel praegugi kõlab rahvasuus Nõukogude väljaku nimetu-
sena "raekoja plats". Ning õigusega, sest raehoone on linna-
südame imposantsemaid ehitisi ning sellisena sajandeid va-
litsenud ümbritsevat vaba platsiala. Hoone ise hõlmas möödu-
nud aegadel rae ametiruumi ja suurt esinduslikku koosoleku-
tesaali, kuid ühtlasi ka keldrikorruse võlvitud vangikonge
ja alumise korruse poe- ning laoruumi. Raekoda ümbritsev ala
oli eelkõige turuplatsiks, linna kaubitsemise tuiksooneks.
Turu tähtsust rõhutasid seal kitsaste esikülgedega majade
ette ehitatud poed. Peale nende püstitati turuplatsile veel
ajutisi poode, et neid välja üürida aastalaada ajaks - kol-
meks nädalaks jaanuarikuul - võorsilt saabunud kaupmeestele.

18. sajandi raekoja platsi vasemal poolel, kujutleme end seismas seljaga tähetorni poole, asus Väikese Vaekoja tänav (praeguste väljakuäärsete majade ja endiste kaubapoodide rea vahel). 21. Juuni tänava algus kuni esimese põiktänavani kandis tollal Suure Vaekoja tänava nime. Raekoja platsi aga nimetati paralleelselt ka Turuks ehk Suurturuks.

Esimesi andmeid hilisema vana ülikoolimaja krundi kohta saame ca 1650. aasta Tartu linna plaanist, mida arvatavasti täiendati pärast linna laastanud 1667.a. 22. mai tulekahju. Kavatseti õgvendada Tartu kitsalt kõverdaid tänavaid ning projektina olidki plaanile kantud nõörsirged uued teed. (Kuid olgu kohe lisatud, et paralleelsed sirged ei saanud määravaks linnapildi korrastamisel ning alles pärast 1775.a. hiid-tulekahju reguleeriti Tartu tänavad.) Mainitud plaanil on vana ülikoolimaja krunt üks suuremaid nelja tänava poolt piiratud kvartali alal. Lihtsuse mõttes kasutan selle ala kohta edaspidi krundinumbrit 14, mis kehtis ametlikult 1786. kuni 1940. aastani. Enne 1786.a. tähistati krundi asupaika käsikirjalistes ürikutes mitmeti: pärast Põhjasõda naabreid loetelles, hiljem revisjoniraamatuis ajutiselt kehtinud erinevate krundinumbritega.

Niisiis asus krunt 14 17. sajandil oma pikiküljega Suure Vaekoja tänava ääres ja kitsasküljega Turu (resp. Suurturu) nurgal, õigemini küll Väikese Vaekoja tänaval, moodustades kujult sirgepiirilise püstküliku. Selle naaberkrundid olid märksa väiksemad ja ulatusid korrapäratult kvartali südamesse. Krunti 14 võiks oma pindalalt pidada linnapildis samaväärseks Laia ja Jakobi (I. Mitsurini ja V. Kingissepa) tänavate ääres asunud "presidendimaja" maa-alaga või kindral Taube esinduskrundiga Munga (H. Abovjani) tänaval Rüütli ja Jaani (21. Juuni ja Ülikooli) tänavate vahel.² Vanalinna kaubanduskeskuses paiknevana oli krundi 14 asukoht neist siiski tähtsam.

Järgmised andmed krundi kohta pärinevad 18. sajandi esimese veerandi lõpust. Ränk Põhjasõda oli linnaelanikud laia-

---

² Eesti NSV RAKA f. 2623, nim. 1, s.-ü. 2050 l. 52.

li pillutanud ning paljudel neist tuli naasmisel esitada raele tõendeid ja maaomandikirju endiste õiguste taastamiseks. Nii saamegi 1735.a. koostatud revisjoniprotokolliramatust teada, et vaadeldava krundi suhteliselt suur pindala oli tekkinud mitme väiksema omandi liitmise teel juba 17. sajandi I poolel. Nimelt oli Hans Reder ostnud 1640.a. krundi Hermann Herbersilt, 1643.a. Jacob Murelt. Reder pärandas need ühendatud krundid tütre Mariale, see omakorda oma pojale, raeliikmele Singelmannile.³

Neid andmeid tõestab 1728.a. Tartu majade loetelu.⁴ Selles on linnaelamud jagatud preestri-, aadli-, magistraadining Suurde ja Väiksesse Gildi kuuluvate kodanike majadeks. Magistraadiliikmete kinnisvarade hulgas on märkimist leidnud ka raehärira Singelmanni kivimaja, milles ta elas. Selles oli 2 tuba ja üks külm kamber. Kui teada, et laastava sõja lõpetanud rahulepingust oli möödunud vaevalt 7 aastat ja kogu Tartu linnas oli sama palju kivimaju kui ühel käel sõrmi, siis mõistame, et raehärira pärijate kivimaja nurgakrundi hoonena tähendas erakordset jõukust. Nimelt just sel ajal oli ühes linna elumajas - Ickeli omas Lutsu tänaval - 2 kambrit välja üüritud rae istungite pidamiseks.⁵

1735.a. revisjon vaatles tänaväärseid krunte pooltekau-pa. Näit. "Die Waage Strasse hinter dem Rathhause oder Waage zur linken" - Vaekoja tänav raekoja või vaekoja taga vasemal.⁶ Uurijal võiks sel puhul küsimus tekkida suuna määramisel - kummast tänavaoitsast alates on arvestatud vasem ja parem pool. (Suure) Vaekoja tänava puhul õnneks seda probleemi ei teki, sest sinna pööratakse sisse ikkagi ainult turuplatsilt. 1735.a. oli leskproua Singelmanni krunt selle ääres

---

³ Eesti NSV RAKA f. 995 nim. 1 s.-ü. 21842 l. 32 p. Nr.1.

⁴ Eesti NSV RAKA f. 995 nim. 1 s.-ü. 24741.

⁵ Eesti NSV RAKA f. 995 nim. 1 s.-ü. 24741 l. 2 p.; l. 3 "Die zwo Cämer werden zum Rathhause gebraucht."

⁶ Eesti NSV RAKA f. 995 nim. 1 s.-ü. 21842 l. 32 p., 33. Samas lehekülgedel (osalt paberist väljalangenud) pealkiri: "Waage Strasse zur linken Hand, wenn man in die Ritter Strasse gehen will."

esimene.⁷

Olgu mainitud, et umbes 1740.a. paiku oli kesklinnas, eeslinna arvestamata, vaid 112 elumaja.⁸

1758.a. Tartu linnas toimepandud krundirevisjon piiritles Vaekoja tänava ulatust täpsemalt: tänav algas linna vaekoja ehk kaalukoja tagant tolleaegsete kruntide nr. 18 ja nr. 19 vahelt ja suundus kuni Kүүtri (V.Kingissepa) tänavani.⁹

Tartu 18. sajandi suurima tulekahju ajal 1775.a. suvel hävis valdav osa kesklinna hoonestusest, sellega koos raekoja kõrval asuv kvartal ja vaadeldud kivimaja.

Edaspidi vahelduvad krundi 14 omanikud kiiresti: 80-ndatel aastatel oli krunt maanõunik Magnus Johann von Booki oma¹⁰, 1787. aastal ostis selle kaupmees Hermann Friedrich Ercke¹¹ ja tõenäoliselt 1792.a. Ulila mõisa parun von Ungern-Sternberg. Viimane lasi ehitada sinna suure kivimaja, mis valmis 1798.a. Tolleaegse hindamise andmeil oli maja kahekorruseline, keldrikorrusega, traditsiooniliste kõrvalhoonetega (tall, tõllakuur ja ait). Kogu valdust ümbritses ringmüür, milles oli värav.¹² Elamu tolleaegne välisilme on suurtes joontes säilinud praeguseni.

Maamarssal von Ungern-Sternberg oli maja algul üürinud ülikoolile.¹³ Pärast tema surma osteti see enampakkumisel 21100 rubla eest päriseks ja anti 10. septembril 1802 ülikooli kuraatorile C.G. von Baranoffile üle.¹⁴ Selsamal 1802. aastal oli Tartu linnas 96 kivi- ja 454 puumaja ning 3534 elanikku.

1826.a. oli linn, tänu ülikooli tegevusele, tublisti kasvanud: 127 kivi- ja 697 puumajas elas tollal juba 8590 inimest, s.o. 374 maja ja 5056 elaniku võrra suurem kui 1802. aastal.¹⁵

---

⁷ Eesti NSV RAKA f.995, nim.1, s.-ü. 21842, l.32 p. ja s.-ü. 21867 l. 7-12.

⁸ Eesti NSV RAKA f. 995, nim. 1, s.-ü. 24741, l. 11-12.

⁹ Eesti NSV RAKA f. 995, nim. 1, s.-ü. 21867, l. 7-12.

¹⁰ Eesti NSV RAKA f. 995, nim. 1, s.-ü. 1418, p. 10.

¹¹ Eesti NSV RAKA f. 2381, nim. 2, s.-ü. 690, l. 3.

¹² Eesti NSV RAKA f.2381, nim.2, s.-ü. 690, l. 12,20-21.

¹³ Die Kaiserliche Universität zu Dorpat... Dorpat, 1827, s. 38.

¹⁴ Eesti NSV RAKA f.2381, nim.2, s.-ü. 690, l. 29-73.

¹⁵ Op. cit. lk. 2 jj.

Ungern-Sternbergi maja asukoht Suurturu ja Rüütli t. nurgal, küllaltki kõrarikas kohas, tegi küsitavaks sinna auditooriumide paigutamise. Aktusesaali jaoks polnud majas küllalt lahedust. Selleks otstarbeks kasutati enne peahoone valmimist (a. 1807-1809) raamatukogu alumist korrust.¹⁶

Suurturu-äärses majas oli kolmel korrusel kokku 25 (hiljem kuni 38) elutuba. Seal peeti algul professorite ametlike koosolekuid, sellesse mahutati eri alade esemete kogud ja 3 auditooriumi, joonistusõpetuse ruumid, ülikooli töötajate kaks korterit. Ülejäänud ruumid üüriti välja, et saada sissetulekut.¹⁷ Maja allkorrusel asus kaks kuni kolm kauplust.¹⁸ Teisel korrusel oli prof. Karl Morgensterni üürikorter, milles ta elas kuni 1830. aastani - kokku tervelt 27 aastat järjest. Tema korteri suurus vaheldus aastati mõne toa võrra, aga näiteks 1814.a. oli tema kasutada 10 tuba, 2 keldrit ja tollakuur üüriga 450 assignaatrubla aastas.¹⁹ Ülikooli algaastail olid prof. Morgensterni poolt kunstimuseumile vasthangitud esemed tema enda korteris. 1804.a. nõustus ta nende jaoks välja üürima oma korteri saali. Järgmisel aastal olid esemed juba kolmes toas ning professor esitas neid näitliku materjalina oma esteetika- ja arheoloogialoengutel. Alles 1810.a. veebruarikuul viidi kunstimuseum vanast ülikoolimajast üle praeguse peahoone teisele korrusele, aula kõrvale Jakobi tänava poole.²⁰ Pärast uue peahoone valmimist jaotati ruumid ümber ka Suurturu-äärses ülikoolimajas, mis alles siis sai oma eraldusnime "vana". Professoritest koosnev komisjon (Müthel, Styx, Parrot) teatas, et keskmisel

---

¹⁶ Е.В.Летухов. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет за сто лет его существования (1802-1902). Т. I. Юрьев, 1902, стр. 214-215.

¹⁷ Die Kaiserliche Universität zu Dorpat. Dorpat, 1827, S. 38. IV.

¹⁸ Eesti NSV RAKA f. 995, nim. 1, s.-ü. 1418, p. 302.

¹⁹ Eesti NSV RAKA f. 402, nim. 5, s.-ü. 55, l. 107.

²⁰ N.Raid. K.Morgensterni tegevus Tartus kunstiteoste kogujana ja kunsti mõistmise levitajana. K.Morgenstern 200, TRÜ Toimetised, v. 262. TRÜ TR töid. Tartu, 1970, lk. 65 jj.

korrusel oli kuraatori enda poolt määratud prof. Krausele ja joonistusõpetaja K.Senffile kasutamiseks neli tuba. Nimelt oli Senff 1809.a. teatanud, et ta vajab ruume tingimata aastast pärast, mil pidid saabuma Saksamaalt tellitud kipsesemed. Selle ajani lubas ta endiselt joonistamisõpetust anda o m a m a j a ühes toas.²¹ Vanas ülikoolihoones 1810.a. saadud toad polnud ka eriti sobivad, sest seal oli kitsavõitu ja vähe aknaid. Maja kolmandal korrusel olid auditooriumid meditsiini ja teoloogia õpetamiseks. Samas asus ülikooli pedelli (teenri) Kleini korter, millega olid ühenduses kaks kartsaruumi. Needki pidid edaspidi samasse jääma, sest kuigi uues peahoones oli kaks ülemist kartsa raskeid süütegusid teinutele ja kaks alumist (kesktrepi kummalgi poolel) eeluuritavate jaoks, ei pidanud ülikooli kohus neid ruume veel küllaldaseks.

Vana maja alumisel korrusel asus kolm väljaüüritavat poe ruumi Suurturu poolel, kusjuures keskmine oli endises võlvitud kassaruumis ja nurgapoe üks oli Rüütli tänavasse pöörava kaarja seiniosa keskel (praegune ajalehekiosk). Muide - kogu suures majas oli ainult üks (ühis)köök allkorrusel. Kõetavat katusekambrit polnud tuleohu kartusel võimalik kasutada, sest see asus pimedas pööninguruumi lõpus. 1810.a. sai ülikool Suurturu-majast üüritulu 1235 rubla.²²

1818.a. majutati ülikooli kuraator akadeemilisse hoonesse ja tema korteriks kohandati juristide auditoorium, kaks joonistuskooli tuba ja nende kõrval asuv ümmargune nurgasaal. Joonistusklassid ja auditoorium viidi kolmandale korrusele.²³ 1823.a. majaplaanil²⁴ on märgitud joonistuskooli neli tuba vaatega Suurturu poole. Üle koridori õue poolel oli kaks kahe aknaga auditooriumi, mille ees oli esileulatava katusega galerii. Rüütli tänava poolses tiivas - Thörneri apteegi

---

²¹ Eesti NSV RAKA f. 402, nim. 5, s.-ü. 55, l. 72.

²² Eesti NSV RAKA f. 402, nim. 5, s.-ü. 55, l. 86 p.

²³ Eesti NSV RAKA f. 402, nim. 6, s.-ü. 466, l. 40-41.

²⁴ Eesti NSV RAKA f. 402, nim. 5, s.-ü. 55, l. 141.

vastas - oli matemaatika kabinet ja 5-toaline korter.²⁵

Kui 1830.a. prof. **Morgenstern** kolis Vanale tänavale prof. Krauselt ostetud majja,²⁶ määrati tema korteri ruumid vanas ülikoolimajas arhitektuurimudelite ja rakendusmatemaatika kogude jaoks.

1840. aastaks oli eriti Rüütli (samal ajal ka nimetusega "Posti", nüüd "21. Juuni") tänava äärses majatiivas ilmnenud vajumisi ja soojapidamatust.²⁷ Hoone ümberehituse lõpetas 1842.a. ülikooli ehitustööde juhataja F.A.Königsmann "hoolega ja rahuldavalt" ("mit Umsicht und zur Zufriedenheit")²⁸. Edaspidi tehti majas puutrepi asemele kivitrepp ja lammutati hoovipoolne lagunenu puugalerii. 1849.-51.a. ümberehitused andsid majale "selle väarikusele vastava välimuse" ja otsarbeka sisejaotuse²⁹, kuid 1854.a. muudeti jällegi siseruume kuraatori ametikorteri huvides. Esimesele ja kolmandale korrusele ehitati uusi vaheseinu, küttekoldeid, trepp. Treppi käsipuu jaoks tegi treialmeister Schleendorf 75 tulbandit.³⁰

1866.a. majaraamat märgib vana ülikoolihoone elanikena krahv Keyserlingi, õppekonna kuraatorit, tema naist ja kaht last ning 13 teenijat, kellest 9 olid eestlased.³¹ (Joonis lk. 87.)

1869.a. sai ühe ruumi majast Loodusuurijate Selts (Naturforscher-Gesellschaft). 1870.a. kolis kaheksasse tuppa farmaatsiainstituut (Das Pharmazeutische Institut). 1884.a. laiendati selle ruume arhitekt Reinhold Guleke projekteeritud juurdeehitusega.³² (Praegune RAKA hoone on samuti tema ehitatud.)

---

²⁵ Eesti NSV RAKA f. 1253, nim. 3, s.-ü. 4, p. 562 ja f. 402, n. 5, s.-ü. 55, l. 139 jj.

²⁶ N.Raid, op. cit., lk. 62.

²⁷ Eesti NSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 348, l. 3.

²⁸ Eesti NSV RAKA f. 402, n. 5, s.-ü. 348, l. 15, 37.

²⁹ Die Kaiserliche Universität Dorpats. Dorpat, 1853, S. 159.

³⁰ Eesti NSV RAKA f. 402, nim. 10, s.-ü. 346, l. 7, 10, 16 jj.

³¹ Eesti NSV RAKA f. 995, nim. 1, s.-ü. 1427, l. I.

³² H.Salasoo. Farmaatsia instituutidele uus hoone. - "Eesti Rohuteadlane", 1938, lk. 383.

Iseseisev farmaatsiainstituut asutati aga juba 1843.a. See asus apteeker Köhleri majas Suurturul - praeguse Kivisilla apteegi majas. 1864.a. oli instituudi areng seotud kogu maailmas tuntud prof. Georg Dragendorffi (1836-1898) nimiga, kes oli selle juhatajaks kuni 1894.a. Tema tegevus vanas ülikoolimajas kestis veerandsada aastat. 1918.a. evakueeriti suurem osa farmaatsiainstituudi varasid Voroneži³³ nagu teistegi Tartu ülikooli asutuste omi. Nende baasil loodi hiljem Voroneži Riiklik Ülikool.

Veel 1892.a. oli Suurturu-majas üürikortereid ülikooli teenistujale.³⁴ 1909.a. asusid seal Õpetatud Eesti Seltsi kogud.^{34a}

1921. aastast on säilinud Rüütli t. 2 aadressi kandva Tartu ülikooli rohuteaduseinstituudi fotosid - raamatukoguruum, farmakognostiline muuseum ja laboratooriumid alumisel korrusel.³⁵ Sissekäik oli Rüütli (21. Juuni) tänava poolel. Tsementpõrandatega laboratooriumid asusid praeguse gastroonoomiakaupluse ruumides. Majas leidsid peavarju ka orgaanilise keemia osakond, kaubateaduse kateeder ja teised ülikooli kabinetid.³⁶ Rohuteaduseinstituut asus vanas ülikoolimajas üldse 69 aastat - kuni 1939.a. augustikuuni, mil ta kolis uude kohta - instituutidehoonesse (praegune keemiahoone).

8. IX 1937.a. oli Tartu linnapank vana ülikoolimaja endale ostnud 140000 krooni eest. Üleandmisel (15. VI 1938) sedastati, et kivihoone oli osalt kahe-, osalt kolmekorruseline. Selle juures oli veel ühekorruseline kivist elamu ja puidust puukuur.³⁷ Panga käsutuses olid ruumid kuni 1947.

---

³³ J. Schindelmeiser, Das Pharmaceutische Institut der Dorpater Universität.-"Pharmacia", 1921, Nr. 2, S. 18.

³⁴ A.W. Kröger, Livländisches Verkehrs- u. Adressbuch f. 1892/93. T. II, Riga, 1892, S. 130, 132, 138.

^{34a} Baltisches Adressbuch 1. Livland, 1909. S. 44, 65.

³⁵ J. Stamm, Das neue pharmazeutische Hochschulprogramm und die Durchführung desselben am Pharmazeutischen Institut der Universität Dorpat.-"Pharmacia", 1921, Nr. 1, S. 25.

³⁶ Riiklik Aadress-raamat 1925. Lk. 27 jj. ja dots. B. Luige suulised andmed, 1973.

³⁷ Eesti NSV RAKA f. 2381 nim. 2, s.-ü. 690, l. 73, 75, 79.

aastani, mil Eesti NSV Kommunaalpanga Tartu osakond andis maja üle Tartumaa TSN Täitevkomiteele. Majas oli 1234,42 m² elamispinda, 310 m² õuemaad ja 2 kuuri (60 m²). Alumisel korrusel asusid juuksur, fotograaf, Ajakirjanduse Liidu kiosk, juveliirtorg ja Tartu Kaubastu kauplus. Tartu linna TSN TK bilanssi läks maja üle 1955.a. ja selle II ning III korrus kuulub Tartu Linna Stomatoloogia Poliklinikule alates 1962. aastast.³⁸

Läinud sajandi ümberehitustele lisandusid käesoleva sajandi omad aastal 1913³⁹ ja Linnapanga jaoks ruumide kohandamine 30-ndate aastate lõpul.⁴⁰ 1950.a. toimusid muudatused II ja III korrusel, 1963/64.a. oli majas kapitaalremont. 1965.a. tehti kauplusele "Kesklinna" kaks kahekorruselist juurdeehitust, pandi keskküte (keldrisse laoruumid ja keskküttesõlm)³⁸. Maja sisemuses pole säilinud midagi kunagisest uhkest aadlielamust. Ümber on ehitatud ümmargune nurgasaal selle ees asuva rõduga, hävinud stiilsed valged klassitsistlikud ahjud. Kuid hoone imposantne fassaad väljakul, selle ülesehituse selgus ja lihtsus ning horisontaaljoonte rõhutamise osutavad klassitsistlikele mõjudele. Hoone nurga sujuv ümarmäär polnud omal ajal üksik nähtus Tartus. Ajastule iseloomulikud on Suurturu poolel olevate ruumide (keldri ja I korruse) võlvlaed. Maja tervikuna on Nõukogude väljaku ja 21. Juuni tänava ristumiskohal linnakeskuse oluliseks arhitektuuriliseks komponendiks.

Maja seos meie kultuurilooga, mitmesuguste teaduseharudega ning tuntud isiksustega õigustab ka praegust hoone tundmist ning hindamist.

---

³⁸ Tartu Linna Inventariseerimisbüroo toimik nr. 2425.

³⁹ Eesti NSV RAKA f. 2623, nim. 1, s.-ü. 712, l. 67.

⁴⁰ Tartu Linnavalitsuse toimik.

TARTU ÜLIKOOI JOONISTUSKOOI AASTAI 1803-1891

T.Nurk

Tartu ülikooli töölerakendamine 1802.a. oli tähtis sündmus Tartu kultuurielus. Siit peale kujunes väike tähtsusetu provintsilinn ka küllaltki elavaks kunsti ja kunstipedagoogika keskuseks.

Teadusliku ettevalmistuse kõrval, mida andsid Tartu ülikooli neli teaduskonda, võisid üliõpilased vastavate õpetajate juhtimisel harrastada ka nn. kauneid kunste - ratsutamist, vehklemist, ujumist, muusikat ja joonistamist. Nende alade omandamist vähemal või suuremal määral peeti tol ajal vajalikuks igale hästikasvatatud inimesele.

Kuigi joonistusõpetaja koht loodi ülikooli juurde kohe alguses, saadi kunstiõpetamisega alustada 1803.a. sügisel. Joonistuskool töötas kuni 1891. aasta lõpuni. Selle pika aja vältel jagasid kunstiõpetust kolm õppejõudu: K.A.Senff, A.Hagen ja W.Krüger.

1802.a. sügisel tegi Tartu ülikooli kuratoorium Dresdenis elavale Karl August Senffile (1770-1838)¹ tema õemehe E.C.F.Knorre vahendusel, kes töötas Tartu ülikoolis, et tepaneku tulla ülikooli joonistusõpetajaks. K.A.Senff nõustus sellega. Ta saabus Tartusse järgmise aasta hilissügisel ja töötas ülikooli joonistusõpetajana ligi kolmkümmend viis aastat. 1838.a. jaanuaris jäi K.A.Senffi surma tõttu joonistusõpetaja koht vakantseks. Aprillis valiti uueks joonistusõpetajaks August Hagen (1794-1878)², kes oli ol-

---

¹ T.Nurk. Karl August Senff. Tartu Kunstimuseumi almanahh. 1. Tartu, 1964, lk. 52-62.

² V.Hinnov. August Hagen. Tartu Kunstimuseumi almanahh. 2. Tartu, 1967, lk. 70-80.

nud Senffi õpilane ja töötas joonistusõpetajana Tartus. Halva tervise tõttu siirdus Hagen 1851.a. pensionile. Seejärel korraldati konkurss joonistusõpetaja koha täitmiseks, kuid see ei selgitanud välja ülikoolile sobivat kandidaati. Koht jäi täitmata ja koolile määrati hooldaja. 1854.a. kuulutati välja uus konkurss ja järgmise aasta aprillis valiti joonistuskooli õppejõuks Woldemar Krüger (1807-1893)³, kuid mitmesuguste formaalsuste tõttu tuli tal 3 aastat töötada tunnitasu alusel. Täisõiguslikuks joonistusõpetajaks kinnitati W.Krüger alles 1858.a. juulis. 1891.a. lõpul loobus ta õppetööst kõrge vanuse tõttu.

Joonistuskoolile anti kasutada nn. vana ülikoolihoone (praegune Nõukogude väljak 6) teisel korrusel kaks tuba, kus toimus õppetöö ja paiknesid ka kogud. 1818.a. viidi joonistuskool korruse võrra kõrgemale kolme tuppa. Seal töötati kõik järgnevad aastad. Joonistuskooli ruumid olid asjahuvilistele, vastavalt kokkuleppele õppejõuga, päev läbi avatud.

Joonistusõpetaja ametikoht Tartu ülikooli juures nõudis esmajoones joonistamise ja maalimise õpetamist. Joonistamise algtoedega tutvumiseks olid aga ülikooli õppima asunud noortel väga erinevad põhjused. Osa üliõpilasi, nagu arstid, anatoomid ja botaanikud, pidi joonistamisoskuse omandama selleks, et fikseerida oma vaatluste tulemusi. Üliõpilased, kes valmistusid kooliõpetaja kutseks, pidid oskama joonistada, sest sageli tuli asuda tööle koduõpetajana. Ei puudunud ka noored, kellel oli eeldusi asuda loovalt kunstipöllumele ja kes püüdsid joonistuskoolis algteadmisi koguda, et hiljem kunstiõppeasutuses edasi õppida.

Joonistuskooli tööriistade kujunes välja K.A.Senffi tegevusaastatel. Tema järglased ei toonud sellesse märkimisväärseid muudatusi, Joonistuskooli õppejõud oli kohustatud andma nädalas kaks tundi, need toimusid laupäeviti pärastlõunal. Selle kõrval võis tal olla eratunde. Vastavalt tolleaegsele

---

³ E.Ratnik. Woldemar Krüger. Tartu Kunstimuseumi almanahh. 3. Tartu, 1972, lk. 120-132.

joonistusõpetuse metoodikale toimus õppeprotsess põhiliselt näidislehtede ja kipsornamentide järgi. Ka käisid üliõpilased ülikooli muuseumis kipskujude järgi joonistamas.

K.A.Senff koostas ise rea näidislehtede sarju, mis olid mõeldud abiks üldhariduslike koolide joonistusõpetajaile. Ilmselt rakendas ta neid lehti ka ülikooli joonistuskoolis. K.A.Senffi näidislehed ja joonistuskooli kogud vihjavad sellele, et õppeprotsess viidi kuni kipsfiguuri joonistamiseni, mis vastas kunstiakadeemia ettevalmistusklassi tasemele, rahuldades seega tavalise joonistamise harrastaja vajadused ja lõi eeldused edasiõppimiseks kunstiõppeasutuses. A.Hageni ja W.Krügeri metoodilise töö kohta puuduvad andmed, ilmselt aga jätkasid nad õpetamist väljakujunenud viisil. Võib oletada, et nad lasksid vahelduseks eeskujude järgi joonistamisele töötada ka maastiku ja portree alal, kuna need olid olulisel kohal nende endi loomingus.

Algaastail oli joonistuskooli kavas ka ofordi, akvatinta ja vaselõikega tutvumine. Need graafikatehnikad olid sel ajal olulisel kohal reprodutseerimisel ja raamatute illustreerimisel, sest XIX saj. I poolel neid alasid vallutanud puugravüür ja litograafia polnud Baltikumis veel võidukäiku alustanud. Graafika õpetamise ulatuse ja tehnilise varustuse kohta puuduvad üksikasjalikud andmed. Trükkimiseks oli joonistuskoolil oma press. K.A.Senffi õpilastest viljelesid hiljem tulemusrikkalt graafikat A.Hagen, A.Clara, L.Maydell, W.Krüger jt. Tema juures tutvus graveerimisega ka vene luuletaja V.A.Žukovski, kes aastail 1815–1818 viibis väga sageli Tartus.

K.A.Senffi järglaste ajal graafiliste tehnikate õpetamise osatähtsus langes, sest Baltimaale jõudsid reprodutseerimiseks laialt rakendatavad litograafia ja ksülograafia. 1832.a. avas Fr.Schlater Tartus litograafiatöökoja, millele kolm aastat hiljem lisandus W.Krügeri oma. 1835.a. asutas L.v.Maydell puugravüüri töökoja. A.Hagen õpetas siiski veel mõnevõrra paljundusvõtteid. W.Krügeri õppejõuks oleku ajal algas aga fotograafia intensiivne rakendamine, mis surus kõrvale litograafia ja ksülograafia. Fotograafia kiire arengu tõttu polnud graafiliste tehnikate omandamisel enam mõtet

ja ülikooli "joonistamise ja vaselõikekunsti" õpetajat hakati sel ajal nimetama ainult joonistusõpetajaks.

Joonistuskooli õpilaste arvu pole õnnestunud välja selgitada. Huvi äratav arveraamatu lakooniline rida 1822.a. detsembrist: "Tellitud 13 joonistuslauda". Ilmselt töötas pidevalt kümnekond õpilast. Nende kohta, kes õppisid joonistamist ainult kui abivahendit tulevases kutsetöös, puuduvad andmed täiesti. W.Neumanni "Balti kunstnike leksikon" annab ligi 30 balti kunstnikku ja joonistusõpetajat, kes said algteadmised K.A.Senffilt. Jälgides nende biograafiat, selgub, et nad tulid ülikooli, õppisid 2-3 aastat, olid ühtlasi K.A.Senffi õpilased ja siirdusid siis Dresdenisse, Peterburi või mujale, et omandada täielikku kunstialast ettevalmistust. K.A.Senff jagas kunstiõpetust ka oma lastele. Tema tütar K.Schilling-Senff oli hiljem lillemaalija ja noorem poeg Karl Julius, kes valmistus arhitektikutseks, oli väljapaistev joonistaja. A.Hageni õpilaste koosseisust pole õnnestunud välja selgitada ühtki hiljem kunstnikuna tegutsenud õpilast. Küll töötas aga tema tütar J.Hagen-Schwarz, kes sai esimesed juhatused isalt, viljaka portretistina. W.Krügeri ajal joonistusoskuse vajadus, tingituna fotograafia edusammudest, muutus järjest tagasihoidlikumaks. W.Krügeri õpilasteks võib arvata paari-kolme balti kunstnikku (R.v.Moellerit, H.v.Schrenki ja K.A.Winklerit), kes õppisid Tartu ülikoolis ja ilmselt lülitusid ka joonistuskooli töösse.

Algul oldi arvamusel, et "kaunite kunstide" harrastamiseks piisab õppejõu töölerakendamisest, kes ise muretsseb vastavad õppeabinõud. Nii oligi K.A.Senff Saksamaalt kaasa toonud 5 kasti õppetööks vajalikke materjale - kipsmudeleid, maale, gravüüre ja teisi kunstiesemeid. Kunstihuviliste arv aga kasvas ja need õppeabinõud ei rahuldanud. Kuus aastat hiljem, 1809.a., otsustati asutada joonistamise õpetamiseks vajalike esemete kogu, milleks anti ühekordselt raha ülikooli reservkassast, ja alates 1810.a. igal aastal kindel summa ülikooli muuseumi eelarvest. 1818.a. sai joonistuskool õppematerjali muretsemiseks oma aastaelarve 400 rubla, mis 1865.a. vähendati 150 rublale. 1832.a. oli

joonistuskooli kogus ligi 1300 joonistust, gravüüri ja maali.

A.Hagen jätkas kogu täiendamist. Ta hankis uusi näidislehti, aga ka reprodutseerivat graafikat vanameistrite (Raffael, G.Reni jt.) ja kaasaegsete kunstnike (F.Overbeck, F.Millet, A.Calame) teostest. 1851.a. oli kogu kasvanud peaaegu kahekordseks (2439 üksuseni).

W.Krüger püüdis puhtõppematerjali kõrval talletada joonistuskooli kogusse ka kunstiväärtusi, milleks tegi rea oste. Joonistuskooli kollektsioon täienes ka annetuste teel. W.Krügeri ajal algas ka joonistuskooli raamatukogu korrapärane komplekteerimine, mis seni oli toimunud visalt ja süsteemitult. Täiesti uueks koguks oli fototeek, millesse koondati kuulsate minevikumeistrite teoste fotosid. 1891.a. ulatus joonistuskooli kogude üldarv 5052 üksuseni.

Ülikooli joonistusõpetajal ja vaselõikekunsti meistril tuli täita mitmesuguseid ülikooli ülesandeid, eriti eajandi esimesel veerandil. Nii oli K.A.Senff Tartu ülikooli juures asuva koolikomisjoni liige, kellena pidi kaasa aitama joonistamise arendamisele üldhariduslikes koolides. K.A.Senff tegi seda eelkõige eeskujulehtede väljatöötamisega. Tema eeskujulehtedest koostati 7 näidisvihikut. Väga ulatuslikuks tööks koolikomisjoni liinis oli raamatu "Geomeetrilise joonistamise õpetus" koostamine, mida kasutati õpikuna tulevaste käsitööliste ettevalmistamisel. Sellele kirjutas Senff selgitava teksti (167 lehekülge) ja graveeris ning trükkis 50 tahvlit pildimaterjali vaselõikes.

Rohke koormuse tõttu jäi K.A.Senffi looming võrdlemisi kasinaks, koosnedes peamiselt portreedest ja seepias teostatud maastikuvaadetest. Kuigi A.Hageni ja W.Krügeri tööaastail langes ära vajadus kasutada ülikooli joonistuskooli õppejõudu utilitaarsete ülesannete täitmisel, oli nende loominguline tegevus paralleelselt pedagoogilise tööga tagasihoidlik, kuna mõlemad olid küllalt eakad ja loometöös oma parima juba andnud.

1891.a. lõpus esitas W.Krüger lahkumispalve. Sellega lõppes ka ülikooli joonistuskooli tegevus, sest uut õppejõudu ei palgatud.

Tartu ülikooli joonistuskool näitas algusest peale suurt elujõudu ja kujunes üheks kunstilätteks Baltimail, kus noored said kunstialaseid teadmisi ja oskusi. See oli tingitud noorte oma huvist kunsti vastu, kuid ka ülikooli joonistusõpetajate energilisest ja kohusetruust tegevusest. Joonistuskool andis pikka aega impulsse kohalikule kunstielule ja pani aluse kunstipedagoogilise töö traditsioonile Tartus ja Tartu ülikoolis.

WOLDEMAR KRÜGER - TARTU ÜLIKOOLI JOONISTUSKOOLI
KOILMAS ÕPPEJÕUD (1856-1891)

E. Ratnik

Tartu Riiklik Kunstimuuseum võttis Tartu ülikooli joonistuskooli oma uurimisprogrammi seoses suure tulemga 1955.-1959.a. Nimelt oli 1951.a. ENSV Riikliku Etnograafiamuuseumi omaaegne kunsti- ja kultuurilooline osakond ning umbes pool materjalidest (kogusse kuulus 4656 registreeritud teost)¹ üle antud Tallinna Riiklikule Kunstimuuseumile. ENSV Kultuuriministeeriumi käskkirjaga nr. 4771 31. detsembrist 1954.a. otsustati osa, ja nimelt Tartuga seotud materjalid, Tartule tagasi anda. Kunstimuuseumisse tuli 1069 teost, millest enam kui pool oli joonistusi, 300 eksemplari ringis graafikat ja akvarelle; pastelle oli üle 100, maale 76 ja skulptuure 1. Oma päritolult olid need kas omaaegse Eesti Rahva Muuseumi ostud ja annetused või deposiidid eraisikutelt, asutustelt, organisatsioonidelt. Kuigi Eesti Rahva Muuseumile deponeerivate asutuste hulgas oli ka Tartu ülikool, ei ole Tartu Kunstimuuseumile tulnud teoste hulgas ülikooli omaaegseid deposiite.² Kuna märkimisväärne koht tulmes kuulus Tartu ülikooli joonistuskooli õpetajate K.A.Senffi, A.Hageni ja W.Krügeri loomingupärandile, siis, nagu öeldud, tingis see ka kunstimuuseumi teadusliku töö järgneva temaatika.

---

¹ Eesti Rahva Muuseumi kunsti- ja kultuuriloolise osakonna esemete nimestik. ENSV Riiklik Etnograafiamuuseum.

² Vt. O.Utteri artiklit.

Joonistuskooli ajaloo uurimine toimus õppejõudude kaupa: K.A.Senff - T.Nurk, A.Hagen - V.Hinnov, W.Krüger - E.Ratnik. Kasutati juba avaldatud andmeid, kuid peamiselt tugineti Ajaloo Riiklikus Keskarchiivis, Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus, samuti TA Fr.R.Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis leiduvatele materjalidele. Uurijad tutvustasid oma tulemusi muuseumi II teaduslikul konverentsil 1960.a. ja muuseumi almanahhides.³

Uuemas kirjanduses on käsitletud põhjalikumalt ülikooli joonistusõpetajaid, eeskätt nende loomingut, prof. V.Vaga.⁴

W.Krügeri sidemed Tartu ülikooli joonistuskooliga algasid 1851.a. ja kestsid 40 aastat, seega peaaegu kogu 19.saj. II poole.

W.Krüger oli rahvuselt eestlane. Ta sündis 21.dets.1807.a. (daatumid on antud vana kalendri järgi) Laiuse kihelkonnas Pistholkorside perekonnale kuuluvas Kaava mõisas aidamehe perekonnas.⁵ Õppimist alustas ta Tartus Seibti elementaarkoolis (s.o. I linna algkoolis). Siit sattus ta üsna pea Raadi mõisa maamarssal K.G. von Lipharti noore poja Karl Eduardi mänguseltsiliseks. Sellest kasvas sõprus, mis hiljem oluliselt mõjutas Krügeri elukäiku.

Pärast alg- ja keskhariduse omandamist astus W.Krüger 20-aastase noormehena Tartu ülikooli filosoofiateaduskonda, kus õppis 1,5 aastat. Sel ajal võttis ta osa joonistuskooli õppetööst K.A.Senffi (1770-1838) juures. Aastail 1830-1835 jätkas ta Liphartite osalisel toetusel kunstiõpinguid Saksa maal, peamiselt Münchenis, kust ta tegi reisi ka Itaaliasse. Ta täiendas oma oskusi eeskätt joonistamises ja vasegravüü-

---

³ T.Nurk. Karl August Senff. Tartu Kunstimuuseumi almanahh. I. Tartu, 1964, lk. 52-62.

V.Hinnov. August Hagen. Tartu Kunstimuuseumi almanahh. II. Tartu, 1967, lk. 70-80.

E.Ratnik. Woldemar Krüger. Tartu Kunstimuuseumi almanahh. III. Tartu, 1972, lk. 120-132.

⁴ V.Vaga. Kunst Tartus XIX sajandil. Tallinn, 1971.

⁵ Besti NSV RAKA f. 2434, nim. 2, s.-ü. 6, l. 193.

ritehnikas, õppis tundma litotehnikat, uuris maalitehnikaid, restaureerimisküsimusi, süvendas oma kunstiajaloo-alaseid teadmisi.

Naasnud 1835.a. Tartusse, lootis ta siin kõigepealt läbi lüüa kunstnikuna. Ta avas litograafia töökoja, kuid ei suutnud võistelda sel alal juba ülestöötanud G.F.Schlateriga (1804-1870). 1839.a. müüs ta oma litotöökoja Schlaterile.

Edasi pühendus Krüger intensiivsemalt pedagoogilisele tegevusele. Samuti andis ta eratunde, muuhulgas ka üliõpilastele, siis, kui joonistuskooli õpetaja A.Hageni (1794-1878) tervis halb oli.

W.Krüger kindlustas ka oma kunstnikumainet. Ta sai tunnuks eelkõige portretistina ja maastikumaalijana nii graafikas kui ka õlimaalide alal. 1845.a. omistas Peterburi Kunstide Akadeemia talle vabakunstniku nimetuse.⁶ 1847.a. sooritas ta teistkordse välisreisi, seekord Hollandisse ja Belgiasse. W.Krügeri autoriteeti sajandi keskpaiga Tartu elavas kultuurielus tõstis tema kuulumine nn. pühapäevaakadeemiasse, mis käis koos peamiselt Raadil K.E.Lipharti initsiatiivil tema Tartus viibimise aastail 1846-1861, ja kuhu kuulusid ärksamad Tartu kultuuritegelased, teadlased, literaadid, kunstnikud. W.Krügerile kui K.E.Lipharti sõbrale kuulus selles ringkonnas kindel koht.

Kõik see tegi W.Krügerist sajandi keskpaiga Tartus ühe arvestatavama kunstipedagoogi ja kunstniku ning tõstis ta eneseusaldust.

Seepärast on mõistetatav, et kui 1851.a. Hageni pensioninõleminekuga vabanes Tartu ülikooli joonistusõpetaja koht, oli kandideerijate hulgas ka W.Krüger. Kohataotlejaid oli viis: Tartust W.Krüger, maali ja puulõikaja H.E.Hartmann (1817-1880) ning litograaf ja joonistusõpetaja G.F.Schlater, Tallinnast maastikumaali K. v. Kügelgen (1810-1880) ja portretist, žanrist ning joonistusõpetaja E.H.Schlideting (1812-1890). Kandideerijate oskuste tutvustamiseks korralda-

---

⁶ Eesti NSV RAKA f. 386, nim. 3, s.-ü. 531, lk. 15.

ti nende tööde näitus ülikooli aulas. Konkurss ebaõnnestus. Häälteenamuse saanud E.H.Schlideting polevat olnud vastuvõetav Tartu õppekonna kuraatorile kindralleitnant Craffströmile, kes olevat pooldanud G.F.Schlaterit.⁷ Joonistuskooli õpetaja koht jäi vakantseks.

Vakants oli võimalik ainult seetõttu, et tarvidus joonistusõpetaja järele ülikoolis ei olnud möödapääsematult vajalik. Üliõpilastele hädavajalikke manuaalseid joonistusoskusi võisid anda teised linna joonistusõpetajad. Samuti langes just sellesse aega hiljem manuaalse joonistusoskuse kõrvalle tõrjunud fotograafia areng.

Joonistuskoolile määratakse ajutine hooldaja, kelleks on kuni 1853.a. I pooleni ajaloo-filoloogiateaduskonna üldise ajaloo kateedri juhataja prof. F.Kruse, 1853.a. II poolset kuni 1856.a. nov. õigusteaduskonna prof. K.V.Rummel.

1854. aastal, kui Craffströmi surma järel sai Tartu õppekonna kuraatoriks Bradke, kuulutati välja uus konkurss. "Inlandis" kutsuti üles registreeruma 1855.a. 1. aprillil kõik soovijaid, kellel on kõrgemat haridust tõendav dokument ja kes on võimekad joonistamises ja litograafias.⁸

W.Krüger tõttas Peterburi Kunstide Akadeemialt saada vajalikku atestatsioonini - akadeemiku kraadi. Märtsis saabus Akadeemialt kiri, kus Krügerit tituleeriti "designeeritud akadeemikuks."⁹ Selle kirja koos avaldusega esitaski W.Krüger ülikooli nõukogule. Seekord oli kohataotlejaid neli: kaks designeeritud akadeemikut - žanrimaaliija J.S.Schultz Riist ja W.Krüger, peale nende taas K.v. Kügelgen Tallinnast ja Gottlieb Greim (kelle kohta lähemaid andmeid pole õnnestunud leida). Hääletamisele läksid ainult designeeritud akadeemikud. Valiti W.Krüger.¹⁰

---

⁷ Eesti NSV TA Fr.R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond f. 169, N 19:1, lk. 345.

⁸ Inland, 6. XII 1854, nr. 49, lk. 814-815.

⁹ Eesti NSV RAKA f. 402, nim. 3, s.-ü. 887, l. 2.

¹⁰ Eesti NSV RAKA f. 402, nim. 3, s.-ü. 888, l. 1-a, 6.

Kohalekinnitamine venis seoses W.Krügerile akadeemiku kraadi omistamise viibimisega. Lõpuks, 1,5 aastat pärast valimisi, 14. nov. 1856.a. asus W.Krüger rektori loal tööle ülikooli joonistusõpetajana tunnitasu alusel.¹¹ Et saada täisvoliliseks õpetajaks, hakkas W.Krüger senisest energilisemalt kraadi taotlema. 1857.a. sügisel omistati talle akadeemiku kraad.¹² Vastava diplomi sai ta kätte järgmise aasta mais. Seejärel, 29. juulil 1858.a., kinnitati W.Krüger Tartu ülikooli joonistuskooli täieõiguslikuks õpetajaks aastapalgaga 514 rubla 60 kopikat.¹³ Muide, asudes tööle ülikooli, jätkas W.Krüger töötamist joonistusõpetajana teistes koolides.

W.Krügeri ametisse astumisega hakkas Tartu ülikooli joonistuskool, pärast A.Hageni lahkumist tekkinud viieaastast vaheaega, taas korrapäraselt tööle. Kuid joonistuskool, mille õitseaeg oli olnud sajandi esimesel kolmandikul, K.A.Senffi ametisoleku ajal (1803–1838), ja mille tähtsuse osaline langus algas 1840-ndail aastail – A.Hageni töötamisaastail (1838–1851), **kaotas** W.Krügeri tegevusajal osa oma tähtsusest veelgi. Muutunud objektiivsete tingimuste kõrval kõnelesid siin kaasa ka subjektiivsed faktorid. Kui näit. K.A.Senff oli tulnud ülikooli tööle 33-aastase mehena, noorena, energilisena ja suutlikuna, siis W.Krügeril, kes astus ametisse 50-aastasena, puudus see noorustuli ja ka ettevõtlikkus. Ta paistis rohkem silma oma visaduse kui algatusvõimega.

Joonistuskooli jätkuvat **kahanevat** osa ülikooli töös märkis juba 1865.a. välja antud uus ülikooli statuut.¹⁴ Selle järgi vähenes joonistuskooli eelarve seniselt 400 rublalt 150 rublale aastas. (Lisa tuli küll ülikooli erisummadest.)

---

¹¹ Eesti NSV RAKA f. 402, nim. 3, s.-ü. 888, l. 15.

¹² КМ КО f. 169 М 19:1, l. 363; Сборник материалов для истории Императорской С-Петербургской Академии Художеств за сто лет ее существования. III. Спб., 1864, стр. 291.

¹³ Eesti NSV RAKA f. 402, nim. 3, s.-ü. 888. l. 27–28.

¹⁴ Statut der Kaiserlichen Universität Dorpat. Dorpat, 1865.

Statuudi järgi vähenes ka joonistusõpetaja aastapalk 400 rublale (sel ajal kui muusikaõpetaja sai endiselt 600 rubla ja võimlemise-ratsutamise ja teiste kunstide õpetajad 1200 rubla aastas). Muudatused kõnelesid ilmselt joonistuskooli vähenenud osast ülikoolis.

Ahenes ka õppeprogramm. Sellest kõneleb asjaolu, et W. Krüger töötas ülikooli koosseisus kui joonistamisõpetaja, kuna K.A. Senff ja A. Hagen olid olnud joonistamis- ja vaselõikeõpetajad. Õppeprogramm haaras seega põhiliselt joonistamist ning vahest ainult mõningal määral graafikat - peamiselt siis litot, millele viitas konkursi kuulutus 1854.a. Tagasihoidlik oli kindlasti maalimise osa - kui seda üldse oligi.

Õppemetoodikas järgis W. Krüger juba K.A. Senffi ajast sissetallatud rada: õppetöö toimus endiselt näidislehtede ja kipsornamentide baasil. Näidislehed olid kallid, seetõttu valmistas W. Krüger neid osaliselt ise. Õppetöös hakkas ta kasutama ka fotosid nii näidislehtedena, eriti maastiku osas, kui ka kunstiajaloo tutvustamiseks. Kuid on tõenäoline, et W. Krüger, kes armastas palju jalutada ja joonistada looduses, käis oma õpilastega vahel ka natuuri järgi töötamas.

Õppetöö W. Krügeri ajal toimus, nagu varemgi, 2 tundi nädalas.

Peale otsese õppetöö hooldas W. Krüger kooli varasid.¹⁵ Kui K.A. Senffi ja A. Hageni ajal toimus kooli varade kasv peamiselt ostude teel, siis Krügeri ajal etendasid need väiksemat osa. Väheste raha otstarbekaks kasutamiseks sai W. Krüger häid nõuandeid Karl Eduard v. Liphartilt ja ta pojalt Ernst v. Liphartilt, kes olid Lääne-Euroopa kunstitsentrumitega tihedas kontaktis. Tähtsat osa kogude komplekteerimisel etendasid aga nüüd annetused. Üks märkimisväärsmaid annetusi tuli K. Morgensterni leselt.¹⁶ Üleandmise nimekirjas loet-

---

¹⁵ Kooli varadest annavad ülevaate esmajoones joonistuskooli aruanded (Eesti NSV RAKA f. 402, nim. 4), inventariraamat (Schnurbuch der Zeichnenanstalt in Dorpat, Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu haruldaste raamatute ja käsikirjade osakonnas), kogud ise (Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus) ja mõningal määral viitab nendele ka Carl Krügeri "Erinnerung an Woldemar Friedrich Krüger" (KM KO f. 169, M 19:1).

¹⁶ Eesti NSV RAKA f. 402, nim. 5, s.-ü. 528, l. 34-41.

letakse 52 maali hulgas 14 originaali, millest mõned osutusi hiljem küll koopiateks. Tähelepanevad on Julie Mann-teuffeli annetused 1869. ja 1870. aastal.¹⁷ Järgnes kingitusi mitmetelt teisteltki (V.Reichenbergilt, V.Rosenbergilt).¹⁸ Nende annetustega tuli joonistuskooli maale, graafikat, klaasimaali jm.

Suur annetuste osa kõneleb vaidlematult usaldusest nii joonistuskooli kui ka W.Krügeri vastu. Siinjuures olgu lisatud, et W.Krügerile oli K.E. v. Liphart usaldanud ka Raadi hinnalise kunstikogu hooldamise.

Krügeri ajal, nagu nähtub aruannetest, joonistuskooli varad peaaegu kahekordistusid: 1857.a. - 2860 üksust 3626 rubla väärtuses, 1891.a. - 5052 üksust 8063 rubla väärtuses.

Suur oli W.Krügeri osa joonistuskooli raamatukogu komplekteerimisel ja korrastamisel. Kuna joonistuskooli "nööri-raamatus" on esimesed sissekanded raamatute kohta tehtud alles A.Hageni ajal - ainult 3 raamatut, suurem osa (üle 60 raamatu) aga W.Krügeri ajal, siis võib W.Krügerit pidada mõneti joonistuskooli raamatukogu rajajaks. Kogu süstematiseerimisel kasutas ta eeskujuna K.Morgensterni hästikorrastatud raamatukogu. Sihipärasem raamatute komplekteerimine algas 1861.a.

1861.a. pani W.Krüger aluse ka joonistuskooli fotokogule. "Nööri-raamatus" on registreeritud üle 660 foto Madalmaade, hispaania, itaalia jt. kuulsate meistrite teostest. Ka siin olid nõuandjad Liphartid.

Joonistuskoolis õppivate üliõpilaste arvu kohta ei ole W.Krügeri ajast andmeid. Kui kooli õitseajal võttis õppetööst osa pidevalt kümnekond õpilast,¹⁹ siis nüüd võis neid olla mõnikond. Tema õpilaste hulgas loetakse Tartu ülikoolis õppinud Reinhold von Moellerit (1847-1918), Hermann von Schrencket (1847-1897), Karl von Winklerit (1860-1911) ja bal-

---

¹⁷ KM KO, f. 169, M 19:1, l. 425.

¹⁸ Schnurbuch der Zeichnenanstalt in Dorpat.

¹⁹ T.Nurk, op. cit., l. 54-55.

ti-saksa kunstiajaloos tuntud Ernst von Liphartit, kellele ta andis eratunde.

Õpetajana oli Krüger suhtunud oma ülesannetesse kohuse-
truult ja püüdlis kunstihuvi äratamiseks püü-
dis ta otsese õppetöö kõrval tutvustada kooli kogusid ja
kunstikirjandust. Raamatute laenutamisele viitavad W.Krügeri
märkmed TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. Hoolika töö eest omis-
tati talle 1864.a. titulaarnõuniku nimetus, 1885.a. Püha
Stanislavi III järgu orden.²⁰ Kuid ometi näitas joonistus-
kooli töö W.Krügeri ajal allakäiku. Seda tingis fotograafia
hoogustuv areng, samuti oli oma osa ülikooli üldisel arengu-
tendentsil, s.t. varasema üldharidusliku taseme taotlemise
asemel pühenduti üha enam kitsalt spetsialistide ettevalmis-
tamisele. Seega kujunesid XIX saj. viimaseil kümnendil tin-
gimused Tartu ülikooli joonistuskooli jaoks üsnagi eba-
soodsaiks. Vahemärkusena olgu mainitud, et veterinaaria-
instituudis lõpetati joonistustundide andmine 1870-ndate
aastate keskel põhjendusega, et loomaarstidele pole prakti-
list joonistamist vaja. Joonistuskooli edasiseks elujõuli-
seks tegutsemiseks oleks olnud vaja muuta kooli õppetööd ja
eesmärke. Kuid selleks polnud W.Krüger enam suuteline. Tal
oli aastaid tublisti üle 80, kui ta 28. dets. 1891.a. esitas
lahkumispalve, mille põhjal ta vabastati joonistusõpetaja
ametist arvates 1. jaanuarist 1892.a.²¹ Ta oli töötanud üli-
koolis 35 aastat. Pensioni määrati talle aga ainult pool et-
tenähtust, s.o. 85 rubla 80 kopikat aastas.

Paar aastat hiljem, 24. dets. 1893.a., W.Krüger suri.

W.Krügeri kui eestlase suhteliselt edukas elukäik on 19.
saj. kohta küllalt ebatavaline. Kuid arvestades sel ajal va-
litsevat balti-saksa tugevat orientatsiooni, on see ka üks
iseloomulikumaid. W.Krüger, kes oli küllaltki tegev ja peale
õppetöö seotud mitmeti linna kunstiringkondadega - nii oli
tema üks näitustekorraldajaid ja kujundajaid, ning tuntud

---

²⁰ Eesti NSV RAKA, f. 402, nim. 3, s.-ü. 888, l. 44-45.

²¹ Eesti NSV RAKA f. 402, nim. 3, s.-ü. 888, l. 33.

loovkunstnikuna, restauraatorina seotud mitmete vaimu-
elu ärksate inimestega - ei olnud eestlasena ühenduses 19.
saj. keskel ja II poolel hoogustuva eesti rahvusliku liikumise-
ga. Vastupidi, nagu nähtub ka Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis säilinud dokumentidest, ta püüab end näidata saksa päritoluga.

W.Krügeri lahkumisega lõppes praktiliselt joonistuskooli tegevus. Ametlikult figureeris kool edasi ja joonistuskooli õpetaja koht esines vakantsena veel 1916.a. aruandes.

Joonistuskooli rikkalike kollektsioonide eest vastutas pärast W.Krügeri lahkumist farmaatsiainstituudi professor J.G.Dragendorff. 1893.a. 10. sept. otsusega määrati joonistuskooli kogude hooldamine ülikooli raamatukogule.²² Järgmise aasta alguseks ongi kogud üle viidud ülikooli biblioteki.²³ Kooli eelarveline summa, 150 rubla, määrati raamatukogule, mida, nagu nähtub aruannetest, kasutati raamatute ja perioodika muretsemiseks kuni 1914.a. lõpuni. Siis kustutati joonistuskooli summa raamatukogu eelarvest. Raamatukogu töötajad muutusid ka joonistuskooli varade suhtes aruandvateks isikuteks: algul kuni 1908 a-ni Schlüter, seejärel 1918. aastani Rastorgujev.

Praegu asub suurem osa joonistuskooli registreeritud varadest Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus.

Kokkuvõtteks. Hinnates Woldemar Krügeri osa Tartu ülikooli joonistuskooli pedagoogina tuleb tema töös esile tõsta eelkõige eeskujulikkust hoolikust kogude komplekteerimisel ja täiendamisel. Tuleb tunnistada ka W.Krügeri üldkultuurilist tegevust. Kuid samas tuleb märkida tema suutmatust otsustavamalt vastu astuda üldise huvi langusele joonistamise ja kunsti vastu üliõpilaskonnas. Seejuures tuleb siiski mõista, et ühelt poolt iseloomustab see ülikooli üldist arengutendentsi, teisalt tingis seda elupraktika ise.

---

²² Е.В.Петухов. Императорский Орьевский, бывший Дерптский университет в последний период своего столетнего существования. СПб., 1906, стр. 126-127.

²³ Eesti NSV RAKA f. 402, nim. 4, s.-ü. 1180, l. 88.

MAJANDUSLIKU ARVESTUSE ÕPETAMISEST TARTU ÜLIKOOLIS

E. Jaanus

Ajaloolise arengu käigus on välja kujunenud majandusliku arvestuse kolm põhiliiki: need on raamatupidamine, majandusstatistika ja operatiivarvestus. Siin vaadeldakse ainult raamatupidamist.

Majanduslik arvestus on eksisteerinud niisama kaua kui inimkond. Raamatupidamine kui organiseeritud majandusliku arvestuse üks liike tekkis Itaalias 15. sajandil. Esimeseks kokkuvõtlikuks raamatupidamisalaseks trükiseks on itaalia matemaatiku Luca Pacioli 1494.a. ilmunud teos "Aritmeetika, geomeetria, proportsiooni ja proportsionaalsuse summa". Tolal nõuti matemaatikalt muu hulgas, et ta rahuldaks kasvava kaubanduse nõudeid. Nii kujunes olukord, et raamatupidamist õpetasid ülikoolides matemaatikaprofessorid.

Academia Gustaviana's õpetati matemaatikat filosoofiateaduskonnas. Konstitutsioonide XVIII peatükis "Loengutest üldiselt ja spetsiifiliselt" on toodud loetelu selle kohta, mida matemaatikas tuleb lugeda. Lõpuosas loetletakse, et muu hulgas tuleb lugeda ka arvestust (raamatupidamist), nagu see tänapäeval on kasutusel Tema Kuningliku Majesteedi kaameras.¹

17. sajandil oli Rootsil Euroopa majanduselus silmapaistev koht metsamaterjalide töötlemises, maakide tootmises ja paberivalmistamises. Majanduse, eriti kaubanduse arendami-

---

¹ Juhan Vasar. In Nomine S.S. et individuae Trinitatis. Constitutionum Academiae Dorpatensis. Tartu ülikooli ajaloo allikaid. Tartu, 1932, lk. 64.

seks astuti mitmeid samme. 1618.a. asutati arvekoda. 1626.a. asutati eriline Lõunameremaade kaubaselts kaubavahetuseks väljaspool Euroopat asetsevate maadega. Mitmed reformid soodustasid ka rahaliste suhete arenemist. Sellised arengutendentsid riigis nõudsid ka, et pöörataks tähelepanu majanduslikule arvestusele kui majanduse juhtimise vahendile.

Academia Gustaviana's oli kaks matemaatikaprofessorit. Üks neist oli "Astronomiae Geographiae et reliquarum artium Mathematicarum, puta, opticae Musicae Mechanicae et Isorrhopicae" professor, palgaga 500 vasktaalrit. Teine oli "Aritmeticae Geometriae et Ingenieures Undt Buchhaltens" professor, palgaga 700 vasktaalrit.²

Viimast luges J o a c h i m W a r n e c k e, kes samu aineid õpetas varem ka gümnaasiumis. 1632.a. sai ta kohe matemaatikaprofessoriks ja Academia Gustaviana esimeseks sekretäriks. Kui ta 1637.a. rektoriks valiti, keeldus ta seda ametit vastu võtmast. 1638.a. valiti ta Tartu raehärraks ja veidi hiljem bürgermeistriks, kellena ta osutas linnale harukordselt suuri teeneid. Ta käis linna huve kaitsmas Riias kindralkuberneri juures ja isegi Stokholmis. Tol ajal segasid sageli linna asjadesse asehaldur ja teised võimukandjad. J.Warnecke saavutas 1646.a. kuninganna Kristiinalt erilised eesõigused, mille järgi asehaldurid ei võinud linnale ilma selle nõusolekuta makse ja teisi kohustusi peale panna. Need eesõigused olid maksvad mitu sajandit. Kui Vene väed 1656.a. Tartut piirasid, kuulus J.Warnecke nende hulka, kes ühinemisest Venemaaga lootsid majanduslikke paremusi. Linn kapituleerus ja järgmisel aastal käis J.Warnecke Tartu saatkonna juhina Moskvastsaar Aleksei Mihhailovitši juures, kes kinnitas endised eesõigused. Kui 1661.a. läks Tartu Kärde rahu põhjal tagasi Rootsi kätte, sai ta jälle bürgermeistriks.³ Nii oli ta ühiskonnategelasena ja majandusmehena palju tun-

---

² Juhan Vassar, Tartu ülikooli ajaloo allikaid, lk.161,162.

³ Eesti Biograafiline Leksikon. IV. Tartu, 1926-1929, lk. 558 ja 559.

tum kui matemaatikaprofessorina.

J. Warnecke järglaseks oli geomeetria- ja aritmeetikaprofessor M. I o a c h i m u s S c h e l e n i u s . 1665.a. on temalt Tallinnas ilmunud õpik "Cursus mathematici ...", mille säilinud osas on näha majanduslike arvutuste käsitlemist. Hiljem oli ta Academia Gustavo-Carolina matemaatika-professor.

XVII sajandil hakkasid Saksamaa väikestes feodaalriigikeskes kujunema nn. kameraalteadused (ehk kameralistika), mis tegelesid vürstide, kuningate ja teiste feodaalide valduste majandusliku juhtimise ja valitsemisega. Kameralistika ülesandeks oli leida võimalusi, kuidas juhtida rohkem raha riigikassasse. Kameraalteaduste hulka kuulusid poliitiline ökonomia, agronomia, arhitektuur, metsandus, kaubandus, politseiasjandus, statistika ja muude hulgas ka k a m e r a a l n e r a a m a t u p i d a m i n e .

Venemaa võimsus kasvas 18. sajandil suuresti. Suurt rolli mängisid Peeter I reformid, kuna tema ajal ja tema eestvõttel rajati selline kapitalistlik sektor, mis hiljem kujunes kapitalistliku süsteemi aluseks. Peeter I, kes seadis endale ülesandeks viia Venemaa välja äärmisest mahajäämusest, otsis teid, kuidas arendada tööstust ja kaubandust. Selleks asutas ta 1712.a. Moskvas kolleegiumi kaubanduse alal, mis 1715.a. muudeti kommertskolleegiumiks. 1718.a. asutas ta Kammerkolleegiumi, mis tegeles riigi sissetulekutega ja vaatas läbi eelarved riiklikeks kuludeks.

Seoses sellega hakati välja andma üksikuid raamatupidamisalaseid trükiseid. Esimesi sellelaadseid oli "Savari Leksikoni Ekstrakt. Äritegevusest riigi kommertskolleegiumi nõudmisel; prantsuse keelest vene keelde on see raamat tõlgitud Teaduste Akadeemia sekretäri S. Voltškovi poolt 1743.-1744.a." Järjest rohkem hakkas ilmuma raamatupidamist käsitlevaid trükiseid.

Tartu ülikooli 1802.a. statuudis raamatupidamine puudub, kuid 1803. aastast on ette nähtud filosoofiateaduskonna professorite hulgas ka ökonomika, kameraalteaduste, statistika ja metsanduse professor. Hiljem, 1813.a. põhikirjas aga on juba ette nähtud kameraalteaduste, finantside ja kaubanduse

ordinaarne professor.

Esimeseks kameralistika professoriks oli aastatel 1803-1810 F r i e d r i c h E b e r h a r d R a m b a c h , kes tuli siia Saksamaalt. Õppejõuna ja teaduslike tööde poolest paistis ta vähe silma. Ta on lugenud üle 10 majandusteadusalase erikursuse. Rohkem paistis ta silma Tartu koolikomisjoni liikmena, sel alal oli ta tegev peaaegu 20 aastat. 1808.a. ilmus temalt sellealane õpik "Teutsche Sprachlehre für die Kreisschulen der Dorpatschen Lehrbezirks". Peale selle ilmus temalt muidki kasvatust ja haridust puudutavaid kirjutisi. 1812.a. oli ta vene armee peakortermeister. Sellest ajast pärinevad mõned ülikoolis peetud pidulikud kõned seoses sõjaliste võitudega. Kõige enam paistis ta silma kirjanduse alal. Ta on avaldanud üle paarikümne ilukirjandusliku teose.

Tema järglaseks kutsuti 1828.a. C a r l V o l l - g r a a f f , kes oli professori ametis maist juunini. TRÜ Teaduslikus Raamatukogus leidub umbes pool tosinat tema poolt avaldatud teaduslikku tööd, mis puudutavad majandust, poliitikat, statistikat, ajalugu ja muud.

1828.-1853.a. töötas kameralistika professorina E b e r h a r d D a v i d F r i e d l ä n d e r , kes uuris väärtuse teooriat. Seejärel J o h a n n T h e o d o r G r a s s , aastatel 1856 kuni 1872.

1865.a. ühendati kameralistika kateeder poliitilise ökonomia kateedriga. 1895.a. programmides kameralistikat enam ei esine.

XIX sajandi lõpul, mil Venemaa hakkas kindlalt liikuma kapitalismi teed, asutati mitmeid kommertsõppeasutusi (kommertsinstituudid Moskvas, Kiievis ja Harkovis ning Peterburi kõrgemad kommertskursused). Samuti hakkas rohkesti ilmuma arvepidamisalast kirjandust. Paljud eestlased omandasid majandusteadlase kutse Riia Polütehnilises Instituudis, kuid ka teistes Venemaa kõrgemates kommertsõppeasutustes.

1920.a. paiku tekkis olukord, kus endised kaubandusteaduse üliõpilased, kes varem õppisid Riia, Peterburi ja teistes Venemaa kõrgemates koolides, ei saanud oma õpinguid kodanlikus Eestis enam jätkata. Endised kaubandusteaduse üli-

õpilased pöördusid selles asjas kõigepealt Eesti haridusministeeriumi kutsehariduse osakonna ja ka Tartu ülikooli poole. Lõpuks haridusministeerium kinnitas ülikooli ettepaneku avada õigusteaduskonna juures kaubandusteaduse osakond alates 1. juulist 1920.a. Muude õppejõudude kohtade hulgas oli ette nähtud ka lektoraat kaubandusmatemaatika ja raamatupidamise alal.⁴ Õppeplaanide koostamise kohta tegid ettepaneku ka üliõpilased ise. Raamatupidamise osas soovisid nad I õppeaastal kuulata üleüldist ja kaubanduslikku raamatupidamist, II õppeaastal panga ja tehaste raamatupidamist. Eraldi ainena sooviti kuulata isegi laevasõitu ja mereasjandust, sest kodanliku Eesti väliskaubandus toimus ju suurelt osalt mere kaudu. Rohkesti sooviti õppida ka võõrkeeli (väliskaubanduslike suhete jaoks).

Kui siiani oli loetud raamatupidamise algeid koos mõne teise ainega, siis nüüd oli Tartu ülikoolis esmakordselt loodud eraldi raamatupidamise lektori ametikoht.

1922. aastal astuski ametisse esimene Tartu ülikooli raamatupidamise õppejõud **K a r l B e r n h a r d J o o s e p R u d o l f M ü l l e r**. Tema Riia Polütehnilise Instituudi diplomil on öeldud, et Karl Emilevitš Müller, sündinud 7. mail (uue kalendri järgi 19. mail) 1877.a., lõpetas kaubandusosakonna 4. veebruaril 1904.a. nimetusega "esimese järgu kommertskandidaat" (vene keeles кандидат коммерции первого разряда). 1906.a. oli ta Simbirski kommertskoolis saksa keele õpetajaks, hiljem lisandusid veel ka raamatupidamine ja kirjavahetus. 21. veebruaril 1922.a. valiti K.Müller raamatupidamise ja kirjavahetuse dotsendi kohusetäitjaks õigusega pidada 1922.a. loenguid veel vene keeles. 20. aprillil 1922.a. kinnitati ta sellesse ametisse. Peale selle luges ta veel õppeülesandetäitjana eramajandusteadust. Oktoobris 1922.a. andis ta ametivande. 1928.a. kinnitati K.Müller raamatupidamise ja kirjavahetuse õppetooli dotsendiks. 1928.a.

---

⁴ Eesti NSV RAKA, fond 2100, nim. 4, s.-ü. 122, l. 3. Kirjavahetus kaubandusteaduse osakonna avamise kohta.

luges ta eriaina bilansside teooriat. Tema teenistuskiri lõppes sõnadega: "Lahkunud teenistusest surma läbi 9. septembril 1935.a."⁵

Järgmiseks raamatupidamise õppejõuks sai F r i e d - r i c h - L e o n h a r d M a l m, kes 1935.a. septembrist alates töötas õppeülesandetäitjana. Ta omandas keskhariduse aastatel 1912-1921 Narva 8-klassilises Kommertskoolis. Temast sai juba Tartu ülikooli kasvandik. Majandusteaduskonna lõpetas ta 1925.a. novembris teise järgu diplomiga. Tema erialaks kujunesid pankade, kindlustusseltside ja riigiasutuste raamatupidamise erikursused. 1940.a. sügisel siirdus F.Malm Tallinnasse Riikliku Plaanikomisjoni teenistusse ja ühtlasi õppeülesandetäitjaks raamatupidamise alal Tallinna Tehnikaülikooli. Aastatel 1942-1944 luges ta jälle raamatupidamise erikursust Tartu ülikoolis.⁶

F.-L.Malmiga üheaegselt töötas õppeülesandetäitjana ka Tartu Kommertsgümnaasiumi raamatupidamise õpetaja A r t u r K a l j o t, kes lõpetas majandusteaduskonna 1924.a. Tal oli omandatud veel kaubanduslike eriainetes vanemõpetaja kutse.

Raamatupidamisalasele teaduslikule tööle Tartu ülikoolis pühendas end V e r n e r V a l k. Ta sündis 20. märtsil 1907.a. Pärnus ja lõpetas Pärnu saksa eragümnaasiumi humanitaarharu. 9. septembril 1925.a. võeti ta vastu Õigusteaduskonna kaubandusteaduse osakonda, mille lõpetas 1929.a. jaanuaris cum laude. Kõikide õppeainete hinded on tema lõpetamise protokollis märgitud "väga rahuldavad", kuid õpinguraamatus (pro "õpiraamatus") "maxime sufficit". Ta oli ülikooli stipendiaat 1933.a. novembrist kuni 1934.a. maini. Selle aja sees sooritas ta 4 magistrieksamit (kaubandusõigus, raamatupidamine (põhiaine), üldkäitismajandusteadus, poliitiline ökonoomia). Tema magistritöö "Tööstuslik kalkulatsioon" on esimene raamatupidamisalane dissertatsioon Tartu ülikoolis. 20. mail 1935.a. omistati talle teaduslik aste magister rerum oeconomicarum, mille ülikooli valitsus kinnitas 24. mail

---

⁵ Eesti NSV RAKA, fond 2100, nim. 2, s.-ü. 704, K.Müller.

⁶ Eesti NSV RAKA, fond 2100, nim. 2, s.-ü. 603, F.Malm.

1935.a. Enne seda pidi ta sooritatud magistrieksamite ja töö retsenseerimise eest maksma ülikooli kassasse 35 krooni. Pärast seda sai ta ülikoolis õppeülesandetäitjaks raamatupidamise alal. Tema töö jätkus ülikoolis ka pärast sõda.⁷

Nõukogude korra ajal on astunud samm edasi. Tartu Riiklik Ülikool on hakanud ette valmistama kõrgema haridusega kaubandusraamatupidajaid. Esimesed selle eriharu lõpetajad said diplomi 1971.a. kevadel. 1968.a. peale on raamatupidamise kateeder iseseisev ja selle esimeseks juhatajaks on dotsent ja majandusteaduste kandidaat (ka raamatupidamise alal) Kalju Parvel. Raamatupidamist on TRÜ-s pärast sõda õpetanud peale dotsent Verner Valki Ain Ruuvet, Uno Mereste, V.Luigaleht, S.Kalnin jt.

---

⁷ Eesti NSV RAKA, fond 2100, nina. 1, s.-ü. 1, V.Walk.

ПРЕПОДАВАНИЕ ИСТОРИИ В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ (1802 - 1918)

Л.Эрингсон

По уставу 1803 г. в составе философского факультета Тартуского университета были предусмотрены профессор всеобщей истории, статистики и географии, и профессор истории, статистики и географии Российского государства, а в особенности Лифляндской, Эстляндской, Курляндской и Финляндской губерний. В 1820 г. преподавание истории было отдельно от географии и статистики, но вместо двух профессур была оставлена одна профессура исторических наук, то есть преподавание всей истории сосредоточивалось в руках одного человека и преподавалась, в основном, всеобщая история. В 1853 г. была создана кафедра русской истории с одной профессурой. По уставу 1863 г. стала раздельно существовать и кафедра всеобщей истории, первоначально с одной профессурой, а с 1880 г. предусматривались отдельно профессор истории средних веков и профессор новой истории. Археологию преподавал обычно профессор классической филологии, этнографию - профессор статистики и географии.

В соответствии с уставами профессора истории обязаны были иметь в течение недели 6 - 10 часов учебной нагрузки, чего обыкновенно и придерживались. Так, например, профессор всеобщей истории читал в неделю 2 часа общий курс, 2 часа специальный курс и 2 часа отводились на практические занятия. Профессор русской истории читал обыкновенно в течение четырех часов общий курс, чему следовали два часа практических занятий или спецкурсы. Специальные курсы читались либо по истории одной страны, либо по отдельным историческим периодам и событиям. В рамках спецкурса преподавались также и историография и источниковедение. На практических занятиях происходил разбор исторических документов или обсуждались коллективно студенческие рефераты.

Всего за рассматриваемый период на исторических кафедрах Тартуского университета работало 25 человек, из них 12 профессоров и 5 приват-доцентов всеобщей истории и 8 профессоров русской истории.

Первым профессором всеобщей истории был Георг Фридрих Пешман (1768–1812), магистр Лейпцигского университета, приступивший к учебной работе сразу же с первого семестра 1802 г. Наряду со всеобщей историей он читал лекции и по истории России (в основном по Шлецеру) и по методологии истории. Он первым стал излагать русскую историю в свете псевдонаучных норманской и культуртрегерской теорий.¹

После смерти Пешмана профессура всеобщей истории оставалась в течение продолжительного времени вакантной. В период с 1828 по 1858 г. должность профессора кафедры исторических наук занимал Фридрих Крузе (1790–1866), бывший профессор географии и истории Галльского университета. Вместе с систематическим курсом всеобщей истории он проводил занятия и по русской истории, а также по истории Лифляндии и Эстляндии, ограничиваясь (особенно в последние годы) только чтением лекций. Фр. Крузе является первым исследователем древнейшей истории Прибалтики. В 1839 г. он совершил археологическую экспедицию в район южной и западной Эстонии, о. Саарема, Видземе и Курземе, собрал большую коллекцию древностей. В результате обработки собранных материалов появилось первое монографическое исследование по археологии Прибалтики². Крузе, являясь типичным прибалтийско-немецким ученым, ошибочно полагал, что на древнюю историю эстонцев и латышей оказала большое влияние норманская, а затем немецкая культура. Он был также сторонником теории норманского происхождения Древнерусского государства. Несмотря на крупные недостатки, его книга вызвала большую научную полемику³, положив, таким об-

¹ G. Fr. Poeschmann. Ueber die Einfluss den Abendländischen Kultur auf Russland. Dorpat, 1802.

² Fr. v. Kruse. Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands bis zur Einführung der christlichen Religion etc. Dorpat, 1842.

³ Первым опроверг выводы Крузе профессор Дрезденской академии художеств И. К. Бэр в своей работе "Die Gräber der Liven", Drezden, 1850.

разом, начало систематическому исследованию древней истории Эстонии и Латвии, в частности изучению ливской проблемы. Фр.Крузе был одним из учредителей Эстонского ученого общества, Рижского общества древностей Лифляндии, Эстляндии и Курляндии, он организовал в университете археологический музей, был членом ряда зарубежных научных обществ.

Одновременно с Фр.Крузе на кафедре исторических наук некоторое время работал приват-доцентом А.Ганзен (1840–1849), преподававший, кроме всеобщей истории, историю славян, историческую географию и этнографию, арабскую нумизматику. Он интересовался также археологией; научный интерес представляет его описание находок арабских монет в Эстонии⁴. Ганзен переиздал и перевел на немецкий язык хронику Генриха Лангшского⁵.

Преемниками Фр.Крузе были К.А.Ратлеф (1854–1866), научные интересы которого были в основном связаны с исследованием физической географии Прибалтики, В.Мауренбрехер (1867–1869), специалист по истории реформации, Х.Ульман, исследователь истории Священной Римской империи (1870–1874), и в течение продолжительного времени Р.Г.Гаусманн (1871–1896).

Рихард Гаусманн (1842–1918) после окончания Тартуского университета некоторое время совершенствовался в Геттингене, у проф. Г.Вайца, крупного знатока по источникам средневековой Германии. В 1880 г. защитил в Тарту докторскую диссертацию "Studien zur Geschichte Königs Stephan von Polen". Преподавал в основном историю средних веков, а также историю Лифляндии, обращая особое внимание на изучение исторических документов, чем заслужил большую признательность студентов. Наряду с учебной работой Гаусманн проводит систематические археологические раскопки в Прибалтике и становится крупным специалистом-археологом. Его основной работой является составление иллюстрированного каталога археологической выставки, организованной к X археологическому съезду в Риге.⁶ В каталоге он опубликовал почти весь известный в

⁴ Abhandlungen d. Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Bd. I, II.

⁵ Scriptores rerum Livonicarum. Bd. I, Riga u. Leipzig, 1853.

⁶ Katalog der Ausstellung zum X Archäologischen Kongress in Riga, 1896.

то время археологический материал по Прибалтике⁷. Собственно каталогу предшествовал обстоятельный обзор археологии Прибалтики. В вопросах этнической принадлежности древнейшего населения Прибалтики Гаусман был сторонником т.н. "готской теории", т.е. считал, что древние обитатели Эстонии и Латвии восприняли культуру от германцев. С критикой этого псевдонаучного положения уже на I археологическом съезде выступил Н.П.Харузин. Гаусманн был членом историко-археологических научных обществ Москвы, Одессы, Берлина и др.

В 1880 г. новая история была выделена в самостоятельную учебную дисциплину, преподаваемую в течение четырех семестров в объеме 6 недельных часов. Первым профессором новой истории был Отто Вальтц (род. в 1844 г.), воспитанник и бывший профессор Гейдельбергского университета, прибывший в Тарту в 1875 г., последний представитель немецких историков в Тартуском университете. Изложение общего курса он начинал с XVI века и доводил до середины XIX века. Интересуясь историей реформации, Вальтц работал в архивах Испании, Германии, Австро-Венгрии и обнаружил в них ряд важных исторических документов. В 1900 г., по выслуге 25 лет, он покинул Тарту и вернулся в Германию.

Первым профессором кафедры истории, географии и статистики России был А.Хр.Гаспари (1752-1830). К учебной работе в университете он приступил в марте 1803 г., читал лекции в основном по статистике, истории европейских государств, истории прибалтийских губерний и лишь в течение последних трех лет своего пребывания в Тарту преподавал и историю России. Лекции читал в основном по книге Ф.Мейзеля "Staatengeschichte", самостоятельными историческими исследованиями в Тарту не занимался. В 1809 г. вернулся в Германию.

С 1810 по 1826 г. русскую историю преподавал Иоганн-Филипп-Густав Эверс (1781-1830), один из наиболее видных историков первой трети XIX века в России, член-корреспондент Российской Академии наук. В своих исследованиях по истории Древней Руси⁸ он выступал против норманской теории происхож-

⁷ A.Tallgren. Haussmann, "Ajalooline Ajakiri", nr. 3, 1926.

⁸ Ph.G.Ewers. Vom Ursprunge des russischen Staats. Ein Versuch, die Geschichte desselben aus den Quellen zu erforschen. Riga u. Leipzig, 1808; Kristische Vorarbeiten zur Geschichte der Russen. Dorpat, 1814; Geschichte der Russen. I Theil, Dorpat, 1816 etc.

дения Киевского государства, дал новое определение начального периода русской истории, взяв за исходную дату первые для него известные данные о славянах, датированные 552 г. С именем Эверса связано развитие нового, буржуазного направления в русской исторической науке. В отличие от своих предшественников, а также Карамзина, Эверс обращал основное внимание на исследование истории общественного развития народа (государственный строй, управление, занятия, нравы, культура, законы и т.д.). Образование государства он рассматривал как результат внутреннего развития общества (по схеме: семья - род - племя - государство), что, в свою очередь, приводит в дальнейшем к политическому раздроблению Киевского государства. Развивая новые взгляды на развитие общества, Эверс оставался на консервативных политических позициях, считая абсолютную монархию "естественной" формой государства.

Общий курс русской истории Эверс читал по своим собственным книгам и рукописным материалам, доводя изложение предмета в одном семестре до воцарения династии Романовых, во втором - до конца XVIII века. Дополнительно к общему курсу объявлял и специальные курсы: "Критическое введение в историю России", "Сельское хозяйство, ремесло и торговля в Русском государстве", "Русская топография". Поскольку кафедра всеобщей истории после смерти Пешмана оставалась вакантной, то Эверс в течение ряда лет преподавал также и историю европейских государств. Его научная нагрузка доходила до 12 недельных часов. С 1818 по 1830 г. он ежегодно избирался ректором университета.

После создания в 1853 г. самостоятельной кафедры русской истории ординарным профессором на нее был назначен воспитанник Московского университета П.Е.Медовиков (1816-1855). Но, едва приступив к работе, он тяжело заболел и скончался. Его преемником стал воспитанник Казанского университета и Тартуского профессорского института Н.А.Иванов (1813-1869), который вследствие тяжелой болезни уже в 1859 г. был уволен на пенсию. Около четырех лет кафедра оставалась вакантной и лишь в 1863 г. удалось найти нового кандидата. Им оказался Карл Христиан Ширрен (1826-1910), воспитанник, а позднее профессор кафедры статистики и географии Тартуского университета. Научные интересы Ширрена были связаны в основном с исто-

рией Прибалтики, он приобрел известность своими монументальными публикациями источников по истории Ливонской войны.⁹ Ему принадлежит и серия статей по истории университета. В бытность профессором русской истории Ширрен возглавил борьбу прибалтийского дворянства за сохранение своих привилегий и против реформ 1860-70-х гг., он фальсифицировал историческое прошлое эстонского и латышского народов, осуждал присоединение Прибалтики к России. За резкую критику русской печати и политики царизма в Прибалтике¹⁰ Ширрен был в 1869 г. уволен из университета.

Новым профессором русской истории в 1872 г. был утвержден Александр Брикнер (1834-1896), бывший профессор всеобщей истории в Новороссийском университете; его деятельность в Тарту продолжалась до 1891 г. Брикнер проделал значительную работу по исследованию истории России XVI-XVIII вв., собрав большой документальный материал в архивах Берлина, Вены, Стокгольма, Парижа, Рима, Венеции. Он является автором ряда крупных монографий¹¹, многих статей, обзоров и рецензий. Являясь учеником немецкого историка Л. Ранке, Брикнер усвоил не только положительную исследовательскую методику последнего, но и реакционную концепцию европоцентризма, согласно которой ход истории определяют "ведущие", т.е. романо-германские народы, славянам же отводилась роль защиты европейской цивилизации от восточных кочевых народов. В его работах, особенно в "Die Europäisierung Russlands. Land und Volk" (Cotha, 1888) культуртрегерская роль "ведущих народов" распространяется на всю Россию, рост могущества России связывается с ее "европеизацией", Петр I рассматривается как продукт европейской цивилизации и т.д. Брикнер идеализировал

---

⁹ G.Schirren. Quellen zur Geschichte des Untergangs Livländischer Selbständigkeit. Aus dem schwedischen Reichsarchiv zu Stockholm, Bd. I-III, Reval, 1861-1881; Neue Quellen zur Geschichte des Untergangs Livländischer Selbständigkeit. Aus dem dänischen geheimen Archive zu Kopenhagen, Bd. I-III, Reval, 1883-1885.

¹⁰ C.Schirren. Livländische Antwort an Herrn Juri Samarin. Leipzig, 1869.

¹¹ А.Брикнер. Медные деньги в России 1656-1663 и денежные знаки в Швеции 1616-1719. СПб., 1864.

роль самодержавного государства, превозносил историческую миссию отдельных личностей.¹²

В своих лекциях Брикнер давал беглый обзор истории России с древнейших времен до XVI века и очень обстоятельно излагал политическую историю XVI, XVII и XVIII веков. Большое внимание он уделял практическим занятиям со студентами по изучению исторических документов.

В связи с преобразованиями, осуществленными в университете в конце XIX в., в частности с переходом на русский язык преподавания, произошли некоторые изменения и на кафедрах истории. Учебная работа стала проводиться только на русском языке, профессура стала комплектоваться из воспитанников отечественных университетов, учеников видных русских историков.

С 1900 по 1918 г. сменилось семь профессоров, из них пять по всеобщей и два по русской истории.

В 1896-1911 гг. кафедру истории средних веков возглавлял проф. А.Н.Ясинский (1864-1933), воспитанник Киевского университета, ставший крупным специалистом по истории средневековой Чехии.¹³ За свои научные труды он был Российской Академией наук удостоен премий им. А.А.Котляревского и М.И.Ломоносова. В советской историографии Ясинский известен как ученый, опровергший буржуазную теорию о существовании рабовладельческой формации у чехов. Ясинский интересовался местной историей. Он выступил с публичной лекцией по истории Ливонии середины XVI в., в которой правильно указывал на неизбежность гибели Ливонского ордена.¹⁴ В университетском курсе по средним векам он обращал большое внимание на историю западных и южных славян.

После перевода Ясинского в Москву кафедра некоторое время оставалась вакантной. Осенью 1913 г. ее занял В.Е.Регель (1856-1932), воспитанник Петербургского университета, один из числа первых учеников крупного византиста В.Васильевского. Регель известен как составитель сборников документов "Analecta Byzantino-Russica" (1891) и "Грамоты Даго-

¹² A.Brückner. Finanzgeschichtliche Studien. Kupfergeldkrisen, Dorpat, 1867;
Peter der Grosse. Mit Portraits, Berlin, 1879;
Katharina die Zweite. Mit Portraits und Illustrationen. Bilder aus Russlands Vergangenheit. Erstes Band, Leipzig, 1887.

¹³ А.Н.Ясинский. Падения земского строя в чешском государстве (X-XIII вв.). Киев, 1895.

¹⁴ А.Н.Ясинский. Причины падения древней Ливонии. Юрьев, 1898.

педского монастыря" (1898). Большой заслугой его деятельности в Тарту является издание научного журнала "Византийское обозрение". Наряду с общим курсом средних веков Регель регулярно читал спецкурс по истории Византии.

Новую историю в 1901-1903 гг. преподавал воспитанник Московского университета, специалист по истории Франции второй половины XVIII в. П.Н.Ардашев (1865-1922). Его сменил другой ученик проф. В.Васильевского, византист А.А.Васильев, специалист по византийско-арабским отношениям.¹⁵ В бытность в Тарту он почти ежегодно работал в зарубежных архивах и библиотеках, на основании исследованных материалов подготовил к печати историю деятельности арабского писателя X века Агапия Манбджского. Общий курс новой истории Васильев читал в основном по отдельным проблемам ("Старый порядок" и просвещение во Франции; ранний итальянский ренессанс; история великой французской революции и др.). В 1912 г. он вернулся в Петербургский университет.

Его преемником в 1913 г. был избран Е.В.Тарле (1875-1955), воспитанник Киевского университета, а затем приват-доцент Петербургского университета. Уже тогда Тарле был замечательным преподавателем и талантливым исследователем. В тартуский период (до 1918 г.) он написал 4 монографии, 25 статей и 17 рецензий, главным образом по социально-политической истории Европы, особенно Франции конца XVIII и начала XIX вв., интересуясь также и проблемами рабочего класса. В 1913-1916 годы был издан его монументальный труд "Континентальная блокада", написанный на основе оригинальных материалов многих европейских архивов, положивший начало знаменитой наполеонаде Тарле. Продолжением "Блокады" явилась "Экономическая жизнь королевства Италии" (1916), в которой подробно рассматривалась зависимость Италии от политики Наполеона. Лекции Тарле по новой истории пользовались большой популярностью, его приходили слушать студенты всех курсов, не только историки, но и юристы. Он объявлял целый ряд спецкурсов: "Анг-

---

¹⁵ А.А.Васильев. Византия и арабы. СПб., 1900; Византия и арабы за время Македонской династии. СПб., 1903.

лия в ХУП - XIX вв.", "История французской революции" и др. В связи с подготовкой нового университетского устава Тарле выступил со статьей "Новейшая история и ее преподавание на историко-филологических факультетах", в которой резко критиковал состояние преподавания новейшей истории в средней школе и указывал на недостаточную материальную обеспеченность университетов.¹⁶

На кафедре всеобщей истории была предусмотрена и доцентура, которую окончили 3 человека; воспитанники Тартуского университета: М.В.Брежневич, изучавший историю западных славян; П.А.Яковенко, византист; Г.А.Замятин, специалист по русско-шведским отношениям в XVI-XVII вв.

Кафедру русской истории после Брикнера занимал в 1891-1903 гг. проф. Е.Ф.Шмурло (род. в 1853 г.), человек с весьма разносторонними научными интересами. Он занимался вопросами историографии, психологии, истории церкви, но со временем основное внимание он сосредоточил на истории XVI-XVII вв., особенно царствования Петра I.¹⁷ В отличие от других исследователей Шмурло обратил внимание на неизученность связей России в начале XVII в. с католическими странами. Он трижды ездил за границу, работал в архивах Венеции, Ватикана, Парижа, результатом чего явилось издание ценного сборника документов по истории России первой четверти XVIII в.¹⁸ Шмурло идеализировал роль Петра I в истории, считал реформы начала XVIII в. проявлением воли "просвещенного монарха", не сумев их связать с социально-экономическим развитием России.

В публичной лекции "Восток и Запад в русской истории" (1895) Шмурло необоснованно противопоставлял европейскую часть России азиатской, считая последнюю лишь "большой колонией" для России. В статье "XVI век и его значение в рус-

---

¹⁶ "Журнал Министерства народного просвещения", СПб., 1915, июнь.

¹⁷ Е.Ф.Шмурло. Заметки по вопросу о начале русского флота при Петре Великом. ЖМНП. 1896, июнь. Критические заметки по истории Петра Великого. ЖМНП, 1900, май.

¹⁸ Е.Ф.Шмурло. Сборник документов, относящихся к истории царствования Петра Великого, т. I, Юрьев, 1903.

ской истории" (1891) Шмуrho показывает превосходное знание исторической литературы, не спорит с М.Соловьевым, ошибочно доказывая, что грань "между новой и старой Россией" была именно XVI век.

В 1903 г., в связи с уходом на пенсии, Шмуrho был назначен ученым корреспондентом Академии наук в Риме. После него кафедра в течение трех семестров оставалась вакантной, занятия по русской истории проводил проф. А.Ясинский.

В 1905-1918 гг. профессором русской истории был воспитанник Петербургского университета И.И. Лаппо. В своей вводной лекции он дал подробный анализ состояния исторической науки в России, подчеркивая, что история из рассказа о выдающихся личностях и событиях превратилась в исследование и изображение жизненных процессов, что требует нового подхода и осмысления явлений. Поэтому одному человеку больше не под силу составление монументальных историй (как у Соловьева), возможно лишь изучение более узких вопросов по отдельным проблемам истории.¹⁹ Сам он специализировался в основном по истории Великого княжества Литовского.²⁰ В противовес декларации Люблинского акта об образовании единого государства и создания единой "нации" Лаппо считал, что и дальше продолжало существовать не единое, а федеральное польско-литовское государство. Исследуя политический строй Великого княжества Литовского после Люблинской унии, он не останавливается на положении эксплуатируемых классов, отрывая себя, таким образом, от социальной базы. Лаппо занимался также вопросами методики преподавания истории в средних школах. В 1912 г. он инспектировал средние школы Рижского учебного округа и составил точный отчет о своей ревизии, сформулировав ряд предложений по улучшению подготовки учителей и повышению уровня преподавания.²¹ В

¹⁹ И.И.Лаппо. Современное состояние науки русской истории и задачи университетского преподавания. "Ученые записки ИКУ", 1906, №1.

²⁰ И.И.Лаппо. Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория, СПб., 1901; Великое княжество Литовское во второй половине XVI в., Крьев, 1911

²¹ И.И.Лаппо. Отчет проф. И.И.Лаппо по ревизии преподавания истории в средних учебных заведениях. Крьев, 1912.

своей преподавательской работе Лаппо уделял большое внимание историографии и разбору документов по древней истории России.

Шмурло и Лаппо были типичными представителями официально-охранительного направления буржуазной историографии периода империализма. В росте революционного движения они видели угрозу для существующего строя. Не понимая объективных закономерностей исторического развития, причин обострения социальных противоречий, они не занимались проблемами современности, уходили назад в прошлое, отвергали марксизм.

Историки Тартуского университета поддерживали тесную связь с учеными других научных центров России, состояли членами многих научных обществ. Они участвовали в работе II Международного конгресса историков в Риме, III конгресса в Лондоне, в работе конгресса ориенталистов в Копенгагене и Афинах, XIV международного конгресса американистов в Буэнос-Айресе и т.д. Ясинский был избран почетным членом Пражского научного общества, Шмурло — почетным доктором Падуанского университета. Выступая с научными докладами, они знакомили зарубежных историков с достижениями русской исторической науки.

Отдельные тартуские историки внесли свой вклад в становление и развитие советской исторической науки. После победы Великой Октябрьской социалистической революции профессор Е.В.Тарле стал одним из крупнейших советских историков — специалистов новой и новейшей истории, в 1927 г. он был избран членом Академии наук СССР. Проф. В.Регель продолжал работу в Воронежском университете, ректором которого был до 1925 г. Г.Замятин стал известным советским медиевистом.

**ПОЛЬСКИЕ СТУДЕНЧЕСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ
В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ
В XIX ВЕКЕ**

С.Исаков, П.Сигалов

На протяжении более ста лет (1802-1918) гг.) Тартуский университет был одним из важнейших центров, где формировались кадры польской интеллигенции. Реакционная политика царского правительства, преследовавшего польскую культуру и польское просвещение, закрытие высших учебных заведений либо их русификация заставляли польскую молодежь отправляться на учебу за пределы родины. Большую притягательную силу имел для них Дерптский (Тартуский) университет, благодаря своей высокой научной репутации, активному привлечению студентов к исследовательской работе, автономности внутренней жизни, относительно либеральному духу: сюда значительно легче, чем в другие учебные заведения России, принимали представителей нерусских национальностей и политически неблагонадежных лиц, исключенных из других университетов.

Поляки появляются в Тарту уже в первые годы существования университета. Польский естествоиспытатель Бенедикт Дыбовский, самый выдающийся польский воспитанник *alma mater Dorpatensis*, оставивший интересные воспоминания о жизни в Тарту, первыми поляками в Тартуском университете считает братьев Павловских¹ из Белоруссии, которые учились в 1804-1806 гг. на философском факультете и стали впоследствии военными².

---

¹ Dr. B. Dybowski. Przed 60^{ty} wiekiem. Wspomnienia z czasów uniwersyteckich. - "Biblioteka Warszawska", 1911, t. 11, z. 2, s. 242.

² Album AcademiCum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Bearbeitet von A. Hasselblatt und G. Otto. Dorpat, 1839, S. 10.

Первая большая группа, правда, специфическая, появляется в 1824 г.; это выходцы из Вильно или Виленской губернии: Lipiński Steph., Reczyński Mart., Ruplenowitsch Jak., Kurnatowski Titus, Klarner Jan.³ Все они учились на теологическом факультете, т.е. были протестантами. Протестанты приезжали в Тарту, так как в Польше они не могли получить теологическое образование. Первая группа, приехавшая в Тарту для получения светского образования, появилась здесь в 1832 г. Эта дата, как представляется, не случайна: в 1832 г., в качестве репрессий за участие польской молодежи в восстании 1830-1831 гг., царское правительство закрыло Варшавский и Виленский университеты. В "Album Academicum" за 1832 г. фигурируют более 10 польских фамилий: Wróblewski, Wilh., а. Wilna...; Strykowski, Joh., а. Warschau; Kostocki, Cajetan, а. Kalisch...; Dyzewski, Anton, а. Wilna...; Bogdziewicz, Justinus, а. Kowno...; Hrehorowicz, Wladisl., а. Minsk.⁴

С тех пор в Тарту часто приезжают поляки -- вначале из Литвы, а затем и из Украины и Польши. Количество поступающих зависело от ситуации в Польше: так в 1864 г. (после восстания 1863 г., так наз. Январского восстания) в университет было принято всего 2 студента-поляка из Ковенской губернии. Количество поляков-студентов университета не уменьшилось и после его русификации. Годы наибольшей иммиграции поляков и выходцев из Польши (немцы и евреи) -- 1906-1911 гг.: в 1906 г. -- 108 (из них 81 поляк), 1907-194 (164), 1908 -- 89 (77), 1909 -- 95 (86), 1910 -- 55 (54), 1911 -- 78(71). В конце 1909 г., по нашим подсчетам, в Тартуском университете училось 250 поляков и 65 выходцев из Польши, всего 315 человек.⁵

Трудно определить количество поляков, учившихся в рассматриваемый период в Тартуском университете. Эта трудность определяется несколькими факторами: во-первых, в до-

³ Album Academicum, S. 136-137.

⁴ Там же, стр. 216-224.

⁵ Личный состав Императорского Юрьевского университета, 1909. Юрьев, 1909.

кументах не фиксируется национальность студента, она стала отмечаться с 1916 г.; определенную помощь в определении национальности оказывает графа "вероисповедание": поляки в подавляющем большинстве своем были католиками. Особые трудности возникают при установлении национальной принадлежности лиц, происходящих не из собственно Польши. Во-вторых, помимо поляков, в университете учились немцы и евреи (последние особенно с 1880-х гг.), приехавшие из Королевства Польского; мы их учитываем под общим названием "выходцы из Польши". В-третьих, далеко не все поляки, приехавшие в Тарту, имматрикулировались: многие оставались вольнослушателями, некоторые приезжали сюда для подтверждения ученой степени, полученной за границей. Мы учитывали лишь поляков из Королевства, Литвы, Белоруссии, Украины, в отдельных (бесспорных) случаях и из России, а также выходцев из собственно Польши.

Но вначале несколько слов о периодизации. Официальный историк "императорского" Юрьевского университета проф. Е. В. Петухов выделяет следующие периоды истории университета: 1802-1820, 1820-1865, 1865-конец века.⁶ Мы исходили из другой периодизации, более соответствующей рассматриваемому вопросу: 1802-1832 (Ноябрьское восстание, закрытие Варшавского и Вильенского университетов), 1832-1863 (Январское восстание), 1864 - начало девяностых годов (начало русификации университета), начало 90-х гг.-1918 г. По нашим (приблизительным и, бесспорно, уменьшенным) подсчетам в Тартуском университете училось

	Поляки	Выходцы из Польши
1802-1832	45	12
1833-1863	459	82
1863-1889	348	118
1890-1918	1039	199

Т.е. всего в Тартуском университете с XIX - начале XX в., по нашим подсчетам, учились 1891 поляк и 411 выходцев из Польши, всего 2302 человека.

⁶ Е. В. Петухов. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет за сто лет его существования (1802-1902). Тт. I-II. Юрьев, 1902-1906.

Из этого числа польских студентов в Тарту, "дорпатчиков", как они называли себя, как их называли и сейчас называют в Польше, вышел целый ряд замечательных ученых, писателей, общественных и политических деятелей (Б.Дибовский, А.Чекановский, Б.Гриневецкий, Т.Халубинский, А.Немовский, Ю.Вейсенгоф, Б.Лямановский и др.). В Тарту существовали многочисленные польские студенческие организации, объединения и кружки. Польские студенты принимали активное участие в научной и общественной жизни университета, живо реагировали на события, происходящие на их далекой угнетенной родине, нередко принимали участие в революционных событиях. Все авторы воспоминаний о жизни польских студентов в Тарту единогласно подчеркивают необычайно активную товарищескую жизнь поляков, их частые встречи, бурное обсуждение университетских событий, литературных, исторических, политических и других проблем, и, конечно, прежде всего - того, что происходило в Польше.

Первым польским студенческим объединением в Тарту была основанная в 1828 году корпорация "Полония". Среди польских студентов существовало мнение, что основателями польской корпорации были студенты, перешедшие в Тартуский университет из Вильно, где они входили в состав известной тайной организации студентов Виленского университета - "Филаретов". Филареты были дочерней организацией более узкого по составу объединения "Филоматов", одним из идейных руководителей которого был Адам Мицкевич. Эти тайные польские организации в 1823 г. были разгромлены царскими властями. Дерптская "Полония" считала себя духовной наследницей "Филаретов" и заимствовала их девиз: "Честь, Отчизна и Добродетель". Свообразным гимном "Полонии" стала "Прощальная песня" (автор слов Франциск Богатко, 1810-1864), исполняемая на мотив "Песни Филаретов".⁷

К сожалению, у нас нет никаких сведений об участии дерптских поляков в Ноябрьском восстании (1830-31 гг.), но нет сомнения в том, что многие члены дерптской "Полонии" были в нем замешаны: в 1832 г. "Полония" была распущена, чтобы не подвергать преследованиям другие корпорации. В 1834 г. "Полония" возобновила свою деятельность. Хотя немецкие корпорации и признавали "Полонию", они не допускали, однако, ее представителей в свой центральный орган - *Chargiertenconvent*, т.е.

⁷ Marian Bończa-Kunicki. *Fragmenty wspomnień z Dorpatu*. Lublin, 1927, s. 7-8.

не считали ее полноправным членом союза корпораций. Это вызвало длительную борьбу "Полонии" за свои права с немецкими корпорациями.

Но даже в первой половине XIX в. "Полония" не была единственным польским объединением в Тарту. Помимо нее там возникали время от времени различные легальные и нелегальные группы и кружки. В 1836/37 учебном году студент Карл Хильдебранд создал в Тарту "Польский студенческий союз" (или Польское патриотическое общество), в состав которого входили Плиан Валицкий, Аполлоний Карсеновский, Александр Эдродовский и другие. С этой организацией был связан и польский поэт, выпускник Тартуского университета Эдвард Халиговский. Члены этого объединения собирались по крайней мере раз в месяц, знакомились с отечественной литературой и историей, обсуждали актуальные вопросы польской жизни. Летом 1837 г. членам "Союза" удалось установить контакты с вильнюсским Демократическим обществом, во главе которого стоял Ф.Савич; это существенно повлияло на дерптское объединение. Его члены представляли себе будущую Польшу республикой, говорили о необходимости освобождения крестьян и наделения их землей. Поляки начали искать связи с демократически настроенными русскими. Вслед за этим дерптские студенты вошли в революционный "Союз польского народа", во главе которого стоял Ш.Конарский.⁸ Но уже в 1838 г. эта организация была раскрыта царскими властями. Члены дерптского студенческого объединения были арестованы либо отданы под полицейский надзор.

Корпорация "Полония", объединявшая в своих рядах большинство поляков из Польши, Литвы, Белоруссии и Украины, была распущена в 1843 г. Как пишет Б.Дыбовский⁹, в это время преследовалась всякая групповая деятельность молодежи. Это касалось прежде всего поляков. В первой половине XIX в. польская корпорация представляла собой, несомненно, прогрессивную организацию. В этом, очевидно, и заключалась одна из причин

⁸ А.Ф.Смирнов. Революционные связи народов России и Польши в 30-60-е гг. XIX в. М., 1962, стр. 93-94. Центральный Исторический Архив (ЦИА) Латвийской ССР, ф. I, оп. 12, ед. хр. 717, лл. 64-68 об.

⁹ Б. Dybowski. Op. cit., s. 251.

ее частых конфликтов с немецкими корпорациями. Несмотря на смешанный характер состава этой польской организации, отношения между ее членами были дружескими. Известный польский врач проф. И. Барановский, учившийся в университете несколько позже, говорит о хороших отношениях между поляками и евреями, католиками и протестантами. Так, когда Якуб Натансон, варшавский еврей, будущий известный химик, обожая фосфором в лаборатории, его друзья-поляки два месяца ухаживали за тяжело раненым коллегой.¹⁰

В 1849 г. корпорация была восстановлена под названием "Ogół", она объединила большинство польских студентов. В 1857 г. единое польское объединение распалось. Авторы воспоминаний приводят разные причины этого. Так, Б. Дыбовский пишет, что "Ogół" распался из-за того, что туда не приняли нескольких студентов-новичков, которые вели разгульный образ жизни; часть членов "Ogół'a" поддержала их и создала новую организацию под названием "Szczegół".¹¹ Б. Лимановский приводит другую причину раскола. Большинство членов польского объединения придерживалось пронемецкой и антирусской ориентации, тогда как польские студенты из Литвы были сторонниками соглашения с русскими и отрицательно относились к претензиям немецких корпораций на гегемонию в студенческой жизни. Противники называли друг друга "немцами" и "москалями". Литовские поляки и образовали "Szczegół".¹² В марте 1861 г. общее собрание поляков, учившихся в Тарту, приняло решение о роспуске "Ogół'a" и "Szczegół'a" и создании единой организации, получившей название "Конвент".¹³ Это объяснялось, очевидно, дыханием приближающегося восстания в Польше.

В это время в Тарту существовали и другие, менее многочисленные кружки и объединения. Это были, с одной стороны, революционные или просветительские кружки. Один из них был создан Б. Лимановским, впоследствии одним из основателей Поль-

---

¹⁰ Pamiętniki Ignacego Baranowskiego (1840-1862). Poznań, 1923, s. 85-86.

¹¹ B. Dybowski. Op. cit., s. 264.

¹² B. Limanowski. Pamiętniki (1835-1870). Warszawa, 1957.

¹³ /E. Heinrich/. Luźne kartki ze wspomnień uniwersyteckich, spisane przez starego Dorpatczyka. Warszawa, 1917, s. 29.

ской социалистической партии. С другой стороны, это могли быть просто кружки, объединяющие людей с общими интересами. Б.Дыбовский называет некоторые кружки второго типа, существовавшие в 50-е годы: аристократический кружок "Фричарня", объединявший учеников проф. Фридлендера; группу под названием "Хмелькарня", члены которой не признавали никаких университетских законов, что вызывало бесконечные столкновения с властями.¹⁴

Дорпатчики приняли активное участие в восстании 1863 г. Среди польского студенчества в Тарту, в том числе и в "Конвенте", образовались две партии, аналогичные тем, что были и в Польше, — с одной стороны, "красные", демократическая "партия действия", с другой, "белые", "умеренные", аристократия. В Тарту приезжают делегации польских студентов из других университетов, тартуские студенты отправляют своих эмиссаров с целью установления контактов.

В 1862 г. вне "Конвента" создается новый нелегальный кружок польской молодежи, насчитывавший более 30 человек. Целью его было установить связь с Польшей и принять участие в поднимающемся там освободительном движении. В конце концов было решено, что каждый член кружка будет действовать в соответствии со своими возможностями и убеждениями. Когда началось восстание, часть студентов-поляков находилась на каникулах на родине. Некоторые студенты отправились в Польшу, чтобы принять участие в восстании. Выпускник университета Леон Домбровский, к началу восстания учитель в Слупской гимназии, создал, в основном, из своих воспитанников особый повстанческий отряд ("Слупская партия"), который был окружен войсками и разгромлен.¹⁵ Отрядом повстанцев командовал А.Санкевич, драматург-любитель, чьи пьесы ставились польскими студентами в Тарту. После одного из сражений А. Санкевич пропал без вести.¹⁶

В 1888 г. полулегально существовавший "Конвент" был легализован под названием "Naturwissenschaftliche Gesellschaft unter den Studierenden", который в повседневной жнз-

---

¹⁴ B.Dybowski. Op. cit., s. 253-254.

¹⁵ Dr.B.Dybowski. Wspomnienia z przeszłości półwiekowej. Lwow, 1913, s. 7-10.

¹⁶ Dr.B.Dybowski. Przed pół wiekiem. Wspomnienia z czasów uniwersyteckich. — "Biblioteka Warszawska", 1911, t.11, z. 3, s. 536.

ни называли "Verbindung der in Dorpat studierenden Polen", поляки же называли его просто "Конвентом". Деятельность "Конвента" в 60–80-е гг. была весьма разнообразной: устраивались литературные и музыкальные вечера, читались доклады и рефераты, время от времени выпускались рукописные газеты. По воспоминаниям М. Бончи-Куняцкого, в 1880-е гг. при "Конвенте" существовало несколько кружков: литературный, исторический, экономико-юридический, естественных наук.

Но уже в 80-е гг. стала очевидной и ограниченность "Конвента". Он все более скатывался на консервативные позиции в оценке польских событий. В "Конвенте" восторжествовал дух шляхетства, царил культ старой феодальной Польши, о восстановлении которой мечтали его члены. Дело в том, что "красные" почти все погибли, были сосланы в Сибирь либо оказались в эмиграции. "Белые" же, представители аристократической группировки, большей частью уцелели и стали определять характер "Конвента". Неудовлетворенное этим передовое польское студенчество с середины 80-х гг. покидает "Конвент" и создает свои объединения. Это привело к количественному сокращению состава "Конвента": если в 1888 г. в нем было 104 члена, то в первом семестре 1891 г. – 49, в первом семестре 1897 г. – 21, а осенью 1900 г. – только 14 человек.¹⁷

В середине 1880 гг. студенты Э. Ноневич, В. Наркевич-Йодко, А. Немоевский и другие организовали "Общество трезвости", которое, судя по составу его участников, носило революционный характер.¹⁸ По-видимому, в 1889 г. из "Конвента" выходит большая группа радикально настроенной молодежи и образует "Польскую кухню". "Кухарей", как их называли, объединяло прежде всего отрицательное отношение к "Конвенту". Известно, что в 90-х гг. – начале XX в. в Тарту существовали нелегальные польские студенческие организации "Kolo" и "Zjednoczenie", но о них мы ничего не знаем. Польский студент М. Лесник создал в 1888 г. первый марксистский кружок в Тарту, поначалу состояв-

---

¹⁷ ЦИА ЭССР, ф. 402, оп. 7, ед. хр. 241, лл. 7, 20, 51, 61.

¹⁸ Stanisław Stempowski. Pamiętniki (1870–1914). Wrocław, 1953, s. 112.

ВНИИ ИСКЛЮЧИТЕЛЬНО ИЗ ПОЛЯКОВ. 19

19

См. об этом: С.Г.Исаков. О первом марксистском кружке в Тарту. - Ученые записки ТГУ, вып. 261, 1970, стр.15-19.

РУССКОЕ И СЛАВЯНСКОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

С.Смирнов

Преподавание и изучение русского языка в Тартуском университете имеет давнюю традицию. Уже при открытии университета в 1802 г. предусматривалась должность "учителя" российского языка", а по уставу 1803 г. была учреждена кафедра русского языка и литературы в составе ординарного профессора и лектора, который одновременно исполнял обязанности переводчика при университетском Совете. Все преподавание в то время велось по-немецки и изучение русского языка было необязательным. Поэтому несмотря на многочисленные решения Совета университета о важности русского языка, общий уровень знаний этого предмета продолжал оставаться довольно низким. Наконец в 1836 г. император Николай I приказал никого не удостоивать звания действительно-го студента, кандидата и лекаря без достаточного знания русского языка. Однако только в 1860 г. Министерство народного просвещения утвердило новое "Положение о преподавании русского языка и словесности в имп. Дерптском университете". Согласно "Положению" филологи должны были слушать, наряду с литературоведческими дисциплинами, истории русского языка (один семестр два часа в неделю) и заниматься письменными упражнениями в русских переводах и сочинениях. Для студентов других специальностей стали обязательными лишь упражнения в переводах и сочинениях (в течение двух-трех семестров).

В силу этих условий кафедра в первый период своего су-

ществования в основном занималась преподаванием практического русского языка, теоретические курсы по лингвистике почти не читались. Первые профессора (Г.Глинка, 1802-1810; А.Кайсаров, 1810-1813; А.Воейков, 1814-1820; В.Перевощиков, 1820-1830; М.Розберг, 1836-1867), будучи прежде всего литературоведами, научной разработкой русского языка почти не занимались.

В 1865 г. был введен новый университетский устав, согласно которому на историко-филологическом факультете вместо кафедры русского языка и литературы была создана "кафедра русского языка в особенности и славянского языковедения вообще". По этому уставу была упразднена лектура русского языка, а обязанности лектора до конца 80-х гг. исполнял доцент русского языка и литературы.

В это время в Тарту начинается чтение всех языковедческих курсов, закладываются основы научного изучения русского языка и славяноведения. Зачинателем нового периода был талантливый филолог-славист А.А.Котляревский (1837-1881). Украинец по национальности, он окончил Московский университет, где занимался под руководством таких выдающихся ученых, как Ф.Буслаев и О.Бодянский. В 1868 г. он защитил магистерскую диссертацию "О погребальных обычаях у языческих славян" и был назначен экстраординарным профессором в Тартуский университет. После полугодичного тюремного заключения и последовавшего за ним запрещения педагогической деятельности Котляревский охотно принял приглашение в Тарту. В письме А.Кунику он писал: "Пора - учиться, чему не научился, пора сделать что-нибудь для более прочного дела, для науки; и мне мечтается, что Дерпт в этом отношении - добрая, тихая пристань для моего корабля: находясь среди людей науки, ... я могу беспрепятственно и невозмущаемо предаться "музам" и в особенности любимице моей, музе славянской древности"^I. В Тартуском университете Котляревским были прочитаны такие

---

^I См. А.Н.Пыпин. Очерк биографии профессора А.А.Котляревского. - Сборник ОРЯС, т.50, 1895, стр.82.

курсы, как энциклопедия славяноведения, теория древнеславянского языка, древности русского языка, славянские древности, история славянских наречий, история и грамматика древнеславянского языка, толкование Краледворской рукописи, история и древности русского языка. Здесь он продолжал интенсивную научную работу и опубликовал свыше 10 исследований. Наиболее заметные из них — "Славяне и Русь в трудах древнейших арабских писателей" (1868), "Опоздалые листки из истории языка и литературы" (1870), "К вопросу об обработке славянской мифологии" (1872) и др. Будучи членом "Эстонского ученого общества", Котляревский напечатал в его "Трудах" ряд работ по эстонской мифологии. В Тарту он начал писать "Древности права балтийских славян", представленные позднее в качестве докторской диссертации. Развивавшийся туберкулез легких часто вынуждал прерывать работу и отправляться на лечение. В 1872 г. Котляревский поехал в научную командировку в Чехию. В Тарту он больше не вернулся, получив место профессора в Киеве. Его научные труды (всего около 120) по славяноведению, археологии, фольклору, этнографии получили самую широкую известность. Недаром Н. Чернышевский, узнав о смерти Котляревского, писал своей жене, что Котляревский унес с собой в могилу "гущу ума и учености" и о кончине его "скорбела не русская только, но и вся европейская ученая публика"². Из лингвистических работ Котляревского особо важное место занимают "Сравнительное языкознание" и "Древняя русская письменность", посвященные истории русского и отчасти европейского языкознания. Благодаря широте авторского кругозора, объективности оценок, богатству библиографических источников, эти работы не утратили своего значения до сих пор, несмотря на появление обобщающих трудов Н. Грунского, И. Ягича, В. Виноградова.

Указом от 23 декабря 1880 г. в Тартуском университете была учреждена кафедра сравнительной грамматики славянских наречий. Первым ее занял И. Бодуэн де Куртене, к тому времени уже ученый с европейским именем, создатель Казанской лингвистической школы, член-корреспондент Парижского этнографичес-

---

² Н. Г. Чернышевский. Полное собрание сочинений. т. XV. М., 1950, стр. 389.

кого общества и член Парижского лингвистического общества, отмечанный Уваровской премией и двумя медалями за научные труды. Историко-филологический факультет в своем представлении Совету Тартуского университета отмечал, что Бодуэна можно поставить в один ряд с такими выдающимися учеными, как Миклошич, Ягич, Лескин и Потебня. Сам Бодуэн с большим удовлетворением встретил сообщение о своем избрании, так как уже давно хотел покинуть Казань. В письме к Л.Мазингу он писал: "Прежде всего большое и сердечное спасибо за те добрые слова, которыми Вы приветствуете меня как своего коллегу. Я постараюсь сделать все возможное, чтобы со своей стороны оправдать доверие Дерптского университета".

В Тарту Бодуэн прибыл летом 1883 г. Вскоре к нему приехал в качестве стипендиата Казанского университета его ученик А.Александров, защитивший здесь магистерскую (1886) и докторскую (1888) диссертации. В Тартуском университете Бодуэн читал лекции и проводил практические занятия более чем по 30 предметам. Наиболее важные из них — сравнительная грамматика славянских и других индоевропейских языков, диалектологическая и лингвистическая география славянских народов, русский, польский, чешский, болгарский и старославянский языки.

В тартуский период (1883–1893) Бодуэн опубликовал свыше 35 научных работ, посвященных диалектологии, польской орфографии, общему языкознанию и другим проблемам. Наибольший интерес среди них представляют "О задачах языкознания", "Об общих причинах языковых изменений" и "Николай Крушевский, его жизнь и научная деятельность". В своих работах Бодуэн излагает социально-психологическое воззрение на язык и его развитие, выступает против теории безысключительного действия звуковых законов, проводит разграничение синхроники и диахроники, закладывает основы фонологической теории. Недаром А.Леонтьев писал: "Есть все основания считать именно дерптский период вершиной творческой биографии Бодуэна, временем, когда его научный гений проявил себя наиболее ярко и наиболее законченно: почти все из того, что создал Бодуэн в дальнейшем, было лишь развитием

высказанных в дерптский период идей"³. 17 апреля 1920 г. Временный совет Тартуского университета избрал Бодуэна почетным доктором "за его научную деятельность и заслуги перед Тартуским университетом и эстонским народом"⁴.

В наследии Бодуэна значительное место занимают публицистические статьи и заметки. Многие из них посвящены национальному вопросу, например, защите прав эстонского народа, требованию сделать эстонский язык языком преподавания в университете и др. Бодуэн был одним из инициаторов создания кафедры финских языков в Казани, а также принимал активное участие в судьбе видного эстонского лингвиста М.Веске. Позднее за брошюру "Национальный и территориальный признак в автономии" (1913), в которой обосновывалась идея равноправия всех народов, Бодуэн был заключен в тюрьму.

В конце 80 – нач. 90-х гг. прошлого века в Тартуском университете немецкий язык преподавания постепенно заменяется русским. Это оказало существенное влияние на изменение национального состава профессоров и студентов. Если раньше основная масса студентов состояла из немцев, то теперь ведущее место занимают выходцы из русских губерний, Прибалтики и Закавказья. В связи с этим отпала потребность в лекторских курсах русского языка. Перед кафедрой встают 2 главных задачи: подготовка учителей русского языка и научная разработка лингвистических проблем. Введение преподавания на русском языке создало возможность широкого привлечения научных сил из России. В Тарту переезжают такие видные ученые, как Н.Грунский, Д.Кудрявский и Г.Ильинский. Период с 90-х гг. до 1918 г. можно назвать эпохой расцвета русского языкознания в Тартуском университете.

Н.Грунский (1872–1951), выпускник Харьковского университета, приехал в Тарту в 1904 г. Вначале он был доцентом, а после защиты докторской диссертации в 1913 г. – ординарным профессором. Он читал лекции по древнецерковнославянскому языку, истории русского языка, русскому синтаксису, истории разработки синтаксиса русского и славянского языков.

³ А.А.Леонтьев. Творческий путь и основные черты лингвистической концепции И.А.Бодуэна. В сб.: И.А.Бодуэн де Куртенэ (к 30-летию со дня смерти) М., 1960, стр. 12.

⁴ ЦИА ЭССР, ф.1200, оп.4, ед.хр. 2, лл. 100–101.

Всего Грунский опубликовал свыше 150 научных работ, посвященных русскому и другим славянским языкам, старославянской и древнерусской письменности, истории русской и славянской литературы, педагогике, методике преподавания языка в высшей и средней школе. Он автор многих учебников, учебных пособий и хрестоматий. К тартускому периоду относятся такие крупные работы, как "Памятники и вопросы древнеславянской письменности" (1904-1905), "Лекции по древнецерковнославянскому языку" (1906), "Очерки по истории разработки синтаксиса славянских языков" (1910-1911), "Из лекций по русскому языку" (1914) и др. В его научном наследии особенно важное место занимает проблема происхождения славянского письма (он отстаивал большую древность глаголицы), исследование древних памятников (Зографское евангелие, Пражские глаголические отрывки, Киевские листки, Фрейзингенские отрывки), вопросы истории изучения славянского синтаксиса со времени появления первых грамматических работ до капитальных трудов Потебни, Миклошича и Ягича. В 1915 г. Грунский был избран профессором русского языка и литературы в Университете св.Владимира и уехал в Киев, где бессменно заведовал кафедрой вплоть до смерти в 1951 г. За плодотворную научную и педагогическую деятельность ему было присвоено почетное звание заслуженного деятеля науки СССР.

После отъезда Грунского кафедру в Тарту занял Г.Ильинский (1876-1938). Ученик А.Соболевского и В.Ламанского, он довольно рано проявил свои научные способности. После двухлетней заграничной командировки работал в Петербургском университете (1904-1907), Харьковском (1907-1909), Нежинском историко-филологическом институте (1909-1916). В феврале 1916 г. Ильинский был избран ординарным профессором Тартуского университета, где он стал читать лекции по русскому и церковнославянским языкам. Он был одним из создателей университетского журнала "Византийское обозрение". Ильинский написал свыше 500 книг, статей и рецензий. Он много сделал для создания новой области славистики - грамматики праславянского языка ("О некоторых архаизмах и новообразованиях праславянского языка", 1902; "Праславянская грамматика", 1916), внес большой вклад в славянскую этимологию. Ильинский широко

известен также своими изданиями памятников и их изучением ("Македонский глаголический листок", 1909; "Грамоты болгарских царей", 1911; "Охридские глаголические листки", 1915), исследованием кирилло-мефодиевской проблемы ("Опыт систематической Кирилло-Мефодиевской библиографии", 1934). Нельзя не отметить также его работ по исторической лексикологии и истории славистики. Однако тартуский период для него был не особенно плодотворным. В это время фронт приближался к городу. Библиотека была уже эвакуирована, Университет тоже готовился к переезду в Россию. Поэтому удалось написать лишь 10 небольших работ. Летом 1918 г. Ильинский вместе с университетом эвакуировался в Воронеж, где проработал до 1920г. Позднее он был профессором в Саратове (1920-1927), Казани (1927), Москве (1927-1930). Научные заслуги Ильинского получили высокую оценку. Он был избран членом-корреспондентом Российской, Болгарской и Польской академий наук.

Д. Кудрявский занимал кафедру немецкого и сравнительного языкознания. Но его труды по русскому языку имеют настолько важное значение, что их никак нельзя обойти при обозрении истории русского языкознания в Тарту. Кудрявский окончил Петербургский университет и был оставлен для подготовки к профессорскому званию. Он принимал активное участие в марксистском кружке студентов-технологов и петербургском "Союзе борьбы за освобождение рабочего класса". После годичной научной командировки за границу работал приват-доцентом в Петербурге (1895-1898). В декабре 1898 г. Кудрявский был назначен экстраординарным профессором в Тарту. Он читал лекции по русскому языку, сравнительной грамматике индоевропейских языков, введению в языкознание, санскриту и другим предметам. Научные труды Кудрявского посвящены сравнительной грамматике, истории русского языка, общему языкознанию, древнеиндийской культуре и языку, мифологии, классическим языкам. Для научных работ его, как убежденного полюбившего, было характерно строгое проведение исторической точки зрения, борьба с логицизмом и психологизмом, стремление объяснять языковые факты из них самих. Хорошо знакомый с трудами К.Маркса и Ф.Энгельса, он первым предпринял попытку применить марксизм к пониманию сущности и происхожде-

ния языка. Кудрявский много сделал также для изучения истории русского глагола, особенно истории прошедшего времени и дееспричастия.

После Октябрьской революции была установлена советская власть и в Эстонии. Но она просуществовала недолго: уже 20 февраля 1918 г. началось вторжение немецких войск. 23 февраля оккупанты заняли Тарту. Командование оккупационной армии приказало сделать университет немецким. Совет университета решил защищать свои права. Но это не дало никаких результатов. Ректору и русским профессорам предложили покинуть Эстонию и отправиться в Россию. Летом 1918 г. из Тарту выехало два специальных эшелона с 1000 тартуских профессоров и студентов. В ноябре началась учебная работа на четырех факультетах Воронежского университета.

В период буржуазной республики кафедра русского языка перестала существовать как отдельная и самостоятельная единица в составе университета. Русский язык представлял собой составную часть славянского или индоевропейского языкознания. Из лингвистических предметов данного цикла обычно преподавались введение в языкознание, сравнительная грамматика славянских языков, древнецерковнославянский и другие славянские языки (польский, чешский, сербохорватский, русский). В связи с этим в 1919 г. была восстановлена лектура русского языка.

После отъезда русских профессоров довольно остро встал вопрос о преподавательских кадрах. Пришлось прибегать к помощи иностранных ученых. Одним из первых в Тарту был приглашен профессор М. Фасмер.

Макс Фасмер (1886–1962) после окончания Петербургского университета заинтересовался вопросами аллинизма. Свою диссертацию "Исследование в области древнегреческой фонетики" (1914) он посвятил исторической диалектологии греческого языка. Но особенно его привлекали славяно-греческие языковые отношения. В работе "Греко-славянские этимы" (1906 – 1909) он рассматривает греческие заимствования в старославянском и русском языке. К этой же проблеме он неоднократно возвращается и позднее, в частности, в таких трудах, как

"Славяне в Греции" (1941), "Греческие заимствования в сербохорватском языке" (1944) и др.

В 1916-1918 гг. Фасмер работал в Саратове, в 1918-1921 гг. - в Тарту, где читал введение в языковедение и санскрит. В 1921 г. он уехал в Германию.

Научные интересы Фасмера были по-прежнему сосредоточены в области лексикологии, т.е. на изучении заимствований в русском языке, топонимики, славяно-финских лексических связей. Он был первым славистом, использовавшим иранский языковой материал для решения некоторых вопросов истории славянских языков и славянского этногенеза. Завершением всех этих частных исследований явился "Этимологический словарь русского языка", получивший всемирную известность. Последние годы он трудился над топонимическим словарем. За свои научные заслуги Фасмер был в 1928 г. избран иностранным членом Академии наук СССР.

В 1927 г. в Тарту был приглашен известный датский славист А.Стендер-Петерсен, проработавший в университете пять лет. Он читал сравнительную грамматику славянских языков, историческую грамматику русского и польского языков, польский и чешский языки. В Тарту Стендер-Петерсен написал одну из своих известных работ "О пережиточных следах аориста в славянских языках, преимущественно в русском" (1929).

Из эстонских ученых в Тартуском университете в 1919-1925 гг. преподавал сравнительную грамматику, старославянский, польский и сербохорватский языки профессор Л. Мазинг (1845-1936), ученик Лескина, Курциуса и Царнке. В истории науки наибольшую известность получили его исследования по сербохорватской акцентологии. В 20-е годы ряд курсов по славяно-финским контактам прочитал В.Эрнйтс. В 30-е годы в университете плодотворно работал профессор П.Арумаа, читавший сравнительную грамматику славянских языков, историческую грамматику русского, польского, чешского языков, историю славянского глагола, русскую морфологию и др. Лектором русского языка в течение многих лет был Б.Правдин.

К окончанию второй мировой войны из прежних кадров славистов в университете остались немногие. Поэтому кафедру русского языка пришлось фактически создавать заново. Большую

помощь в этом оказали другие вузы страны, особенно Ленинградский университет.

Сейчас перед кафедрой стоят три основных задачи:

1) преподавание практического русского языка студентам всех специальностей (прежде всего с целью оказать помощь в чтении специальной литературы); 2) подготовка кадров преподавателей русского языка для школ республики; 3) научно-теоретическая разработка лингвистических и методических проблем. С 1958 г. выпускаются "Труды по русской и славянской филологии", сначала совместно с кафедрой русской литературы, а с 1965 г. — в двух сериях: лингвистической и литературоведческой. В них публикуются исследования по лексикологии и фразеологии, словообразованию, историческому и современному синтаксису, русской диалектологии и другим проблемам. Труды работников кафедры можно встретить в республиканских и всесоюзных изданиях.

ЛЕОНГАРД ГОТТХИЛЬФ МАЗИНГ

(1845 - 1936)

Р.Булатова

Почти сто лет назад в 1876 г. в издании Санкт-Петербургской Академии "Mémoires de l'Académie Impériale des sciences de St.-Petersbourg", VII série, Tome XXXIII, No.5. вышла книга Леонгарда Мазинга "Die Hauptformen des Serbisch-Chorwatischen Accents", у которой оказалась удивительная судьба. Никому до той поры неизвестный 30-летний Мазинг впервые дал детальное описание природы сербохорватского ударения. Основное открытия Мазинга состояло в том что сербские восходящие ударения являются двуслоговыми, а нисходящие - однослоговыми. Современники не приняли выводов Мазинга. Появилась довольно прохладная рецензия профессора Белградского университета Л.Ковачевича¹. И только составитель фундаментальной грамматики сербохорватского языка Т.Маретич проявил интерес к выводам Мазинга и с некоторыми коррективами согласился с ними². Позднее концепция Мазинга привлекала внимание В.Богородицкого, С.Трубецкого, Р.Якобсона, А.Исаченко. Однако щедрые слова А.А.Шахматова, что книга Мазинга должна стать "поворотным пунктом в изучении современных сербских ударений"³ еще долго оставались сомнительным прочтением.

I Archiv für slavische Philologie. Bd. III, Berlin, 1879, S. 685-696.

² Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. LXVII. Zagreb, 1883, str. 1-5.

³ А.Шахматов. К истории сербско-хорватских ударений. - РѢВ, т. XIX, Варшава, 1888, стр. 158.

Несколько лет назад известный югославский языковед Павел Ивич совместно с американской лингвисткой Ильсе Лехисте провел в Мичиганском университете на новейшей аппаратуре серию экспериментов по акустико-фонетическому изучению сербохорватских акцентов. Спектрографический анализ всех записанных материалов показал картину, очень близкую той, которая описана Мазингом: восходящие интонации охватывают два слога⁴. То, что сумели уловить новейшие механизмы, услышал почти столетие назад простым ухом Леонгард Мазинг!

С первой монографией П.Ивича и И.Лехисте по экспериментальной акцентологии имя Мазинга повторяется во всех работах, касающихся природы сербохорватских акцентов (Ходге, Бидвелл, Пецо и др.). Однако о личности этого исследователя мало кто знал.

В научной библиотеке Тартуского государственного университета хранится огромный, еще окончательно не разобранный архив Мазинга (ф.43). Знакомство с этим архивом, а также с личным делом Мазинга, находящимся в Центральном государственном историческом архиве Эстонской ССР в Тарту (ф.2100, оп. 2, № 619; ф. 402, оп. 2, № 16076 - 1879 - 1890 гг.; ф. 402, оп. 3, № 1039, дело 9242 - 1863-1917 гг.) дало интересный материал о жизни и творческой деятельности Леонгарда Готтхильфа Мазинга⁵.

Леонгард Мазинг был профессором Кюрьевского (еще ранее Дерптского, ныне Тартуского) университета, где он прослужил всю жизнь, занимая в течение 45 лет ведущее место языковеда-слависта на кафедре сравнительной грамматики славянских наречий. Мазинг был и остается лучшим знатоком славянства среди

---

⁴ I.Lehiste, P.Ivić. Accent in Serbocroatian, an Experimental Study. "Michigan Slavic Materials". 4. Ann Arbor, 1963, pp. 20-21, 56, 132 etc.

⁵ Открытием для себя архива Л.Мазинга я обязана доценту Тартуского университета С.В.Смирнову, которому выражаю глубокую признательность за помощь, оказанную мне в работе над этим архивом. Искреннюю благодарность я приношу Хранительнице архива Мазинга Лоосме Ингрид, уделившей мне много внимания.

лингвистов эстонского происхождения.

Род Мазингов известный в Эстонии. Ему посвящена целая книга историка культуры Мартина Липпа⁶. Седьмая ветвь этого большого рода, от которой непосредственно ведет происхождение Леонгард Мазинг, начинает свою историю с 1660 г. Отец Л.Мазинга — Карл Йоганнес — был пастором, занимался писательским трудом. Мать — Аделаида Эльмира, урожденная баронесса Унгерн-Штернберг, — была женщиной образованной, любознательной. Вся большая семья Мазингов, где было восемь детей (6 сыновей и 2 дочери), жила в русском окружении — в основном в Санкт-Петербурге. Один из братьев Л.Мазинга был генералом царской армии, другой — доктором медицины в столице, третий — пастором, четвертый — инженером в Казани, одна из сестер была замужем за генералом Бабакиным.

Леонгард Готтхильф Мазинг родился в Лифляндии на острове Саарема (Эзель) 21 ноября (3 декабря по нов.ст.) 1845 г. Он был четвертым сыном в семье. После окончания Аренсбургской прогимназии Мазинг в 1863 г. поступает на богословский факультет Дерптского университета, который оканчивает в 1868 г., получив диплом кандидата богословия. До 1871 г. Мазинг, очевидно, живет в Санкт-Петербурге (где его отец был протестантским проповедником в церкви Св. Михаила) и занимается преподавательской работой в гимназии. Увлечение Л.Мазинга русским языком приводит его в 1871 г. за границу, в Германию — Геттинген и Лейпциг, где в это время был один из серьезных центров подготовки славистов. В Геттингене Мазинг слушает лекции Бенфея, Сауппе, В.Мюллера, Лотце, Вайтца и др.; в Лейпциге — лекции по санскриту Куна, древне немецкий у Брауна, греческий у Курциуса. К своим знаниям классических, балтийских языков, древнееврейского, немецкого Мазинг прибавляет солидную теоретическую подготовку по индоевропейскому и славянскому языкознанию. Окончательно интересы Мазинга к славистике определили лекции А.Лескина (по грамматике старославянского языка, сравнительной грамматике славянских языков, курсы славянских и балтийских языков и их истории).

---

⁶ Martin Lipp. Masingite suguwõsa Hariduse- ja perekonnaloostised uurimised. "Postimehe" kirjastus. Tartus /1907/. На стр. 141 портрет Л.Г.Мазинга.

Лескин стал для Мазинга наивысшим авторитетом и куратором его научных занятий на долгие годы. Лескин был старше Мазинга всего на 5 лет. Но Мазинг вступал в науку с опозданием на несколько лет, когда 35-летний Лескин был уже известнейшим славистом с международным авторитетом. Поэтому между ними навсегда сохранились отношения наставника и ученика. Лескин советовал Мазингу заняться историей сербского ударения. Однако Мазинг увлекся живым произношением. В то время в Лейпциге у Лескина было немало студентов из славянских стран, в том числе сербы и хорваты. Чуткое ухо Мазинга, привыкшее к тому же слышать восходящие и нисходящие интонации в своем родном эстонском языке, прекрасно улавливало все оттенки сербских интонаций⁷. Мазинг был, бесспорно, прирожденным фонетиком-экспериментатором, обладавшим феноменальным слуховым аппаратом.

Материалы архива Мазинга дают представление о том, как работал Мазинг со своими информантами Николой Петровичем, Михайлой Джорджевичем, Милоем Влаичем и Стефаном Радошевичем. Он записывал с их слов местный фольклор, просил их читать тексты, расставляя ударения. Параллельно Мазинг давал ударения из словаря Вука Караджича, то есть свои слуховые наблюдения и своих информантов Мазинг сопоставлял, проверял по материалам словарей и т.п. Мазинг провел чрезвычайно тонкий анализ интонационной кривой в различных позициях в слове. Он передавал свои наблюдения в силовом измерении и в музыкальных диапазонах, или, другими словами, его характеристика сербохорватских акцентов основана на противопоставлении сильного и слабого тонированного слога и более высокого и низкого тонированных слогов. Мазинг определил, что акцентированный слог на терции выше неакцентированного. Краткое восходящее ударение (\ ) растет в I-ом слове до квинты, а во 2-м спускается, но оба слога в момент своего наивысшего звучания — одинаковой силы. Принципиально ситуация та же и при долгом

---

⁷ Профессор П. Аристэ, любезно поделившийся со мной своими воспоминаниями о Л. Мазинге, лекции которого он слушал в 1925г., подчеркивает, что не случайно открытие в акустико-фонетической сербской акцентологии было сделано человеком эстонского происхождения, который различал восходящие и нисходящие интонации в своем родном языке.

восходящем ударении (/). В акцентованном слогe голос совершает скачок для восходящего интервала квинты. При этом растет экспирация и достигает вершины одновременно с окончанием мелодического подъема⁸.

Работа Мазинга "Die Hauptformen" свидетельствовала не только о его удивительно тонком слуховом восприятии. Она показывала диапазон исследователя, давшего во введении интересный экскурс об ударении в греческом и санскрите, желая тем самым найти в этих мертвых языках теоретическую основу своим наблюдениям живого явления. Мазинг в своем исследовании опирался на известные тогда работы из области индоевропейской акцентологии — Луиса Бенлоева (Paris, 1847) "De l'accentuation dans les langues indo-européennes tant anciennes que modernes"), Франца Боппа (1854), Куршата ("Laut- und Tonlehre"), Шлейхера и др.⁹ Знания Мазинга специальной литературы по сербохорватскому языку могут быть охарактеризованы не только как обширные, но исчерпывающие. Он был знаком со всем, что выходило тогда по сербохорватскому языку: словарями, грамматиками, исследованиями, текстами. Об этом свидетельствует собранная Мазингом библиография, которая занимает одну толстую тетрадь и большую кипу листов. Библиография аннотированная. Здесь можно найти редкостные и теперь уже вовсе не упоминающиеся работы. По библиографии Мазинга можно получить полное представление об уровне развития сербохорватистики того времени. Материалы архива показывают, что такие важные труды, как словарь Вука, описание сербских акцентов Даничича, грамматика Будмани, были расписаны Мазингом полностью. Большой материал представлен из словарей XVI — XVIII вв. (Делля Белля, Стулли, Ямбрешича). Множество фольклор-

⁸ Экспериментальные исследования П.Ивича и И.Лехисте внесли кое-какие коррективы в описание Мазинга. Например, им удалось точнее показать, что представляют собой нисходящие интонации: при кратком нисходящем ударении акцентированный слог по существу является восходяще-нисходящим, достигаям вершины в середине слогового ядра и т.д. Современная аппаратура уловила различие в длительности подударного и заударного слогов и т.д.

⁹ Нужно сказать, что рукопись этой работы Мазинга в архиве отсутствует. Сохранился список 42 лингвистов, которым Мазинг послал свою книгу. Среди них Ягич, Новакович, Микуличич, Лескин, Бругманн, Бодуэн де Куртенэ и др.

ных текстов с ударениями. Любовно переписано письмо Вука к писателю Стерию Поповичу о сербском ударении. Особенное внимание уделено работе С.Новоковича "Физиологја гласа и гласова", имеются подробные выписки из статей С.М.Кульбакина по сербской исторической акцентологии и т.д.

Получив за исследование по сербохорватскому ударению степень доктора философии (защита состоялась 28 октября 1875 г. в Лейпциге), Мазинг возвращается в Санкт-Петербург. Заграничная ученая степень не давала тогда права преподавать в университете. И поэтому доктор философии Лейпцигского университета в течение 3-4 лет преподает в Санкт-Петербургских гимназиях. В 1878 г. Мазинга пригласили в Вильянди преподавать в сельской гимназии русский язык. Его не оставляет интерес к акцентологии. Сидя на концертах, в театрах, Мазинг слушает русскую речь и исписывает программки словами, фразами, расставляя ударения. Одновременно он самостоятельно занимается русским языком. Сохранилось множество аккуратно исписанных листков, по которым видна методика овладения языком: в левой половине листка Мазинг пишет, как он говорит, т.е. неправильные фразы, в правой - как следует говорить. Внешним результатом этих занятий был экзамен на кандидата "по русскому языку в особенности и славянским наречиям вообще", который Мазинг сдает 9 июня 1879 г. в Дерптском университете. Видимо, к этому экзамену была написана работа о значении Новикова и Карамзина в истории русской литературы, хранящаяся в личном деле (ф. 402, оп.2, № 16076). А через год Мазинг переезжает в Дерпт и поступает на службу в университет на должность приват-доцента кафедры русского языка и словесности. С этого года (1880) Дерптский университет становится местом службы Мазинга до конца его жизни. Почти полвека Леонгард Мазинг был ведущим славистом в этом старейшем университете. Он читал множество курсов по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков, сравнительной грамматике славянских наречий, введение в славяноведение, церковнославянский язык, восточнославянские языки (восточнославянская диалектология и отдельно - украинский и белорусский языки), современный польский язык, историю польского языка, балто-славянские языки, литовский язык и литовскую диалектологию и т.д.. Постоянно им читались курсы сравнительной грамматики

индоевропейских и славянских языков. По воспоминаниям профессора П.Аристе, которому довелось слушать лекции Мазинга в 1925 г., восьмидесятилетний ученый читал превосходно, редко писал на доске, все примеры из многочисленных языков произносил фонетически точно.

Выдержав магистерские испытания, Мазинг в 1884 г. подает прошение о годичной командировке в Санкт-Петербург, Москву и Кириллов для работы над рукописью Изборника 1073 г. и связанными с ним рукописями позднего времени, чтобы представить это исследование в качестве магистерской диссертации. Эта тема — всестороннее изучение языка самого старого после Остромирова евангелия русского памятника — была подсказана Мазингу академиком В.Ягичем (бывшим тогда профессором Санкт-Петербургского университета) и А.Лескиным (являвшимся член-корреспондентом Императорской Академии Наук). Дело в том, что Изборник 1073 г. был тогда в центре внимания филологов. В 1883 г. вышло "повременное издание" Изборника под редакцией Е.В.Барсова (с параллельно греческим текстом) и с археографической запиской А.Л.Дювернуа, занимавшего тогда кафедру славянских наречий в Московском университете. В архиве Мазинга имеется это издание, все испещренное его поправками и замечаниями. Несколько раньше вышло фототипическое издание Изборника, судя по критической рецензии А.А.Шахматова, не совсем удачное. Очевидно, что потребность в подробном исследовании языка этого памятника была велика. Мазинг работал над Изборником несколько лет, досконально изучив морфологические и фонетические особенности языка этого памятника (в архиве имеется 12 папок с материалами исследования). Он сличил язык Изборника с аналогичными рукописями 1403, 1519 и 1819 гг., провел текстологические, лексические и грамматические сопоставления. Мазинг пытался также отыскать нужные ему для сравнения рукописи в Норвегии и Швеции, куда он ездил в 1885 г.

5 апреля 1886 г. Мазинг защитил это исследование как магистерскую диссертацию. "Studien zur Kenntnis des Izbornik Svjatoslava vom Jahre 1073 nebst Bemerkungen zu den jüngeren Handschriften" Мазинга было опубликовано в "Archiv für slavische Philologie", т.8, 1885, стр.357-395 и т.9, 1886,

стр. 77-112; а также вышло отдельной книжкой в Дерпте в 1886 г.¹⁰ Мазинг снова просится за границу к Лескину, чтобы "лично посоветоваться с самым выдающимся в настоящее время представителем славистики в Германии". Второй целью командировки было изучение болгарского языка. Лекции, которые читал Мазинг, согласились поделить между собой П.А.Висковатов и И.А.Бодуэн де Куртене. Мазинг опять слушает лекции своего наставника, занимается болгарским языком, затем едет в Болгарию, где, видимо, проводит месяца 4 (сохранилась папка с болгарскими газетами за 1887 г., февраль - май). Болгарский язык интересовал Мазинга в его соотношении с церковнославянским языком, интересовался Мазинг также и болгарской диалектологией. Однако опять судьба подготовила Мазингу неожиданный поворот. В Лейпциге, у Лескина Мазинг увлекся новой темой: он исследовал рефлексy *tj, *dj в македонских диалектах. Все опять началось с информантов, носителей македонских диалектов, которых Мазинг нашел в Лейпциге. Полученный от информантов материал Мазинг сопоставлял с текстами, новыми и старыми. Ему удалось очертить границы исследуемого явления, показать последовательность появления определенных рефлексов *tj, *dj, показать старые и новые факты этого процесса. Одновременно Мазинга привлекло македонское ударение. У его информантов - Георгова из Велеса и Топенъшарова из Охрида - были следы переноса ударения. Материал, полученный от информантов и текстов, дал Мазингу возможность выделить в западномакедонском ударении две группы: западную и северо-западную, показав при этом, что различия между ними новые, неисконные. Западномакедонское ударение заинтересовало Мазинга тем, что в нем намечаются черты, отличающие его как от сербохорватского, так и от болгарского. Пытаясь установить акцентные закономерности, Мазинг формулирует следующее правило: ударным в слове является слог с первого по третий, на ударение влияет количество слогов.

¹⁰ Этой публикации предшествовало две основательных рецензии Л.Мазинга на издание В.Ягича Маринского евангелия (Quattor evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianus glagoliticus. Characteribus cyrillicis transcriptum edidit V.Jagić.Berolini MDCCCLXXXIII.-"Göttlingische Gelehrte Anzeigen" 1884, I September, №17, S. 687-711) и на издание Е.В.Барсова Изборника 1073 г. (Archiv für slavische Philologie, Bd. 8, S. 549-572).

Если количество слогов в слове изменяется, перемещается ударение (Кузман – кузмáнице) и т.д. Однако это исследование о македонском ударении Мазинг почему-то не включил в свою докторскую диссертацию "Zur Sprachlichen Beurteilung der Macedonischen Slaven. Vertretung von tj und dj"). Его диссертация вышла в 1890 г. в Санкт-Петербурге, в ней исследовались только рефлексy *tj, *dj. В следующем, 1891 г., вышла вторая книга, содержащая целиком первую и раздел о западномакедонском ударении ("Zur Laut- und Akzentlehre der Macedoslavischen Dialekte". St.-Petersbourg, 1891).

Таким образом, очередная встреча с А.Лескиным вдохновила Мазинга на исследование о македонской фонетике, которое он в 1890 г. защитил в Дерпте как докторскую диссертацию по сравнительному языковедению. Оппонентами Мазинга были Л.Шредер, И.А.Бодуэн де Куртенэ и Л.Мейер. Диссертация давала Мазингу право получить звание профессора и со временем кафедру сравнительной грамматики славянских наречий. Эта кафедра была образована в Юрьевском университете в 1881 г. С 1883 г. в течение 10 лет ее занимал Бодуэн де Куртенэ. Все эти годы Мазинг работал в тесном контакте с Бодуэном. Они были одногодками, и их связывала многолетняя дружба. По-знакомились они, очевидно, в Лейпциге у Лескина. Бодуэн до приезда в Дерпт писал Мазингу из Казани, сохранились его письма к Мазингу в Санкт-Петербург, Москву и Кирилло-Белозерский монастырь в период работы Мазинга над Изборником 1073 г. Уехав из Дерпта, Бодуэн писал Мазингу из Кракова, Петербурга. Если судить только по тем письмам Бодуэна к Мазингу, которые опубликовал С.В.Смирнов^{II}, переписка этих ученых продолжалась 33 года.

Мазинг стал преемником Бодуэна, заняв в 1902 г. кафедру сравнительной грамматики славянских наречий (правда, между Бодуэном и Мазингом кафедру несколько лет держал Будилович). До конца 1925 г. Мазинг оставался профессором этой кафедры. Пройдя наконец все необходимые формальности, получив все положенные степени специалиста по славянским

---

^{II} Ученые записки Тартуского государственного университета. Труды по русской и славянской филологии. УП. Серия лингвистическая. Тарту, 1965, стр. 116-139.

языкам — кандидата, магистра, доктора, Мазинг смог заняться "любимым делом", как он сам говорил. А его любимым делом было изучение звукового строя все новых, интересных для него языков, так как "определение звуковой системы представляет собой первое и самое важное условие для понимания грамматического строя каждого языка и для разъяснения исторического развития этого строя ..." (ф. 402, оп.2, № 16076). Вторым главным делом его жизни было чтение лекций студентам — славистам, балтистам, индоевропеистам. В архиве Мазинга хранятся конспекты многих лекционных курсов: по сравнительной грамматике индоевропейских языков, славянских языков, церковнославянскому и др., написанные по-немецки. С 1893 г. в Юрьевском университете (Дерпт с 1893 г. был переименован в Юрьев) начинает поощряться чтение лекций на русском языке. Мазинг пишет по-русски лекции "Грамматика сербохорватского языка", "История сербохорватского языка", "Церковнославянский язык", "Введение в славяноведение", "История русского языка" и др. Язык, которым написаны лекции, несколько тяжеловат, но изложение лаконичное, корректное с точки зрения грамматики и стиля. Однако Мазинг был излишне требователен к себе, и его не вполне удовлетворял язык лекций. На обложке одной из лекций он пишет: "Было бы естественно ожидать от меня более ловкости в обращении с оборотами языка и природными тонкостями его, ежели бы язык был для меня родным, но не изученным".

Мазинг много и тщательно работает над лекциями. Готовя лекции по церковнославянскому языку, он испещрил книгу Лескина "Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache" бесчисленными поправками, замечаниями. Во времена Мазинга большое внимание уделялось памятникам письменности. Мазинг, имея собственный опыт работы с древними рукописями, подробно рассматривает в лекциях церковнославянские памятники письменности. В лекциях по сравнительной грамматике славянских языков Мазинг обращает особое внимание на сравнительно-исторический метод изучения языков, показывая на примерах его эффективность. Подчеркивая, что применение сравнительного метода ограничивается кругом родственных языков, Мазинг, однако, говорит о полезности сличений неродственных языков. У самого Мазинга есть такие сопоставления, например, славянские и эстонские (сербохорв.

пильити, эстон. pīluma; сербохорв. 'kŭrjāk, эстон. kuri, kurja; болг. pilēja raspilēvam, эстон. pillame). В лекциях "Введение в славяноведение" Мазинг широко использует обозначение славянских древностей по Срезневскому.

Весьма основательно строились лекции по древнерусскому языку, которые состояли из нескольких курсов. Один семестр Мазинг читал курс, который назывался "Древнерусский язык". Цель этого курса было чтение и разбор древних текстов. Будучи на кафедре русского языка и словесности преемником М.В. Прахова, читавшего в свое время интересный курс "Филологическое объяснение древнейших памятников письменности русской литературы, начиная со Слова о полку Игореве", Мазинг продолжает традиции этой кафедры. В следующем семестре читался курс "История русского языка", который состоял из двух частей: сначала рассматривались языковые факты (фонетические и морфологические), реконструируемые с помощью сравнительно-исторического метода, затем выявленные черты прослеживались в памятниках. Наконец, Мазинг читал курс по древнерусской диалектологии, в нем разговор шел о диалектных чертах, отраженных в памятниках: полоцко-смоленского говора, новгородского, галицко-волинского и др. Есть в архиве интересная лекция о церковнославянском языке у русских, в основном, на материале грамот (русские грамоты Рижского архива). Можно предполагать, что Мазинг собирался написать исследование по материалам древнерусских юридических текстов, считая их, наряду с грамотами, лучшим источником для изучения родного языка. В архиве имеется толстая папка с обработанными материалами, в основном лексическими (ткацкая, военная и др. терминология, топонимы, гидронимы и т.д.), из древнерусских исторических и юридических документов с подробными комментариями. Одна из папок архива свидетельствует о занятиях Мазинга терминами этнографического характера. Так, он собрал около сотни названий мастей лошади с объяснениями (барсовая, чубарая, мухортая и т.д.).

Самый стойкий и пристальный интерес Мазинг проявлял к русскому ударению, как показывает большая часть его архива: это парадигмы слов из грамматики Востокова (целая тетрадь), бесчисленные кипы листов морфологическими катего-

рядами, словообразовательными рядами, откуда-то переписанный акцентованный евангелический текст (от Луки), другие материалы из древних памятников и т.д. Акцентологические наблюдения Мазинга весьма любопытны, например, о приставочных существительных, о прилагательных и образованных от них наречиях и др. Однако, ни исследования, ни набросков, свидетельствующих о теоретическом осмыслении материала по акцентологии у Мазинга в архиве нет. Если судить по его работам о сербохорватских акцентах и македонском ударении, то можно предположить, что Мазинг не имел методики описания русского ударения и потому не смог систематизировать свой большой материал. В сербохорватском ударении его привлекла мелодика, которую он хорошо слышал и сумел точно описать. В македонском, где еще не установилось постоянного, как в западнославянских языках, места ударения, он сумел объяснить закономерности сохранившейся подвижности в зависимости от строения слова, от числа слогов. Видна попытка Мазинга такого же формального подхода к русскому ударению. Его радовали стройные ряды прилагательных с суффиксами -оватый, ёхонький, имеющие постоянное ударение на суффиксе. Однако, объяснить основные закономерности акцента с таким подходом к материалу было нельзя. Мазинг собрал большой материал по чакавскому ударению, словенским долготам и акценту.

Интерес к исторической акцентологии побудил Мазинга обратиться к древним текстам со знаками ударения и к певческим рукописям. У Мазинга собрана большая библиография по основам древнерусского церковного пения, есть выписки из акцентованных рукописей. Но и этот материал также необработан.

Являясь в первую очередь специалистом по южнославянским и восточнославянским языкам, Мазинг уделял также большое внимание и западнославянским языкам. В его архиве имеется материал по чешскому, словацкому и польскому языкам: многочисленные выписки из грамматик, лекции по истории польского и современному польскому языку (по-немецки и по-русски), библиография и другие заметки. Знаком был Мазинг и с кашубским языком.

Мазинг, как, впрочем, все слависты того времени, имел широкое индоевропейское образование. Для занятий славянскими языками тогда считалось необходимым знакомство с санскритом, готским, литовским, древненемецким, не говоря уже о классических языках. Архив Мазинга по индоевропейским языкам огромен, в нем есть материалы по всем языкам индоевропейской группы. Здесь библиография, заметки и выписки из грамматик отдельных индоевропейских языков, этимологические заметки, материалы по акцентологии, курсы лекций, рассуждения о систематизации языков, о звуковом развитии и звуковых отношениях, о методе сравнительного языкознания, об алфавитах и транскрипции и т.д.¹²

Большой материал имеется по германскому языкознанию: по северогерманским языкам (скандинавским — датскому, шведскому, норвежскому), западногерманским, нидерландским, английскому. Особенно основательно разработаны курсы лекций по немецкому языку: современный язык, балтийско-немецкая грамматика, этимология, диалектология, сравнительный древне- и средненемецкий язык. Есть материалы о готском алфавите, глаголе и др.

Архив по романским языкам включает материалы по португальскому, испанскому, французскому, итальянскому языкам. Большое место занимает грамматические и этимологические заметки из латинского и греческого языков, выписки из Гомера, Экилоса, Теокрита и др.

Есть материал по албанскому языку. По балтийским языкам сохранился курс лекций "Литовский язык", написанный где-то около 1902 г. по-русски, много выписок по литовскому ударению. В небольшой папке с латышскими материалами я нашла документы, относящиеся к И.М.Эндзелину, впоследствии выдающемуся языковеду, который проходил магистерскую подготовку в Юрьевском университете; отчет Эндзелина о магистерских занятиях за I-е полугодие 1902 г., обзор сочинений Эндзелина к 1903 г., сделанный Д.Н.Кудрявским. Мазинг принял

¹²

Лимит командировочного времени и ограниченность моих познаний (являясь по специальности славистом, я не могу дать квалифицированную оценку неславянским частям архива) не позволили мне подробно ознакомиться с архивом Мазинга по индоевропейским языкам. Эту часть архива я даю по описанию, сделанному Лоосме Ингрид.

большое участие в магистерских занятиях Эндзелина. На это указывают сохранившиеся в архиве его отзыв на работу молодого магистранта по кабушскому языку, отзыв Мазинга и Кудравского на магистерскую диссертацию Эндзелина "Латышские предлоги", личное письмо-рецензия (без окончания) Мазинга Эндзелину об этой работе и наконец позиция Мазинга во время защиты Эндзелиным магистерской диссертации, о чем будет сказано позже.

В архиве по индоевропейским языкам имеются также заметки по армянскому языку (76 листов) и особенно большой материал по индоиранской группе языков: иранский, осетинский, персидский, индийские языки (500 листов).

Мазинг проявлял интерес, кроме того, и к языкам уральской группы (в архиве имеется библиография по прибалтийско-финским языкам, заметки, выписки, грамматические комментарии по мордовскому, венгерскому, баскскому языкам). В финно-угорских материалах особое место отведено эстонскому языку: заметки по исторической фонетике, грамматике, этимологии и диалектологии (всего около 240 листов).

Отдельные заметки находим по алтайским языкам (тюркским); семитским (арабскому), японскому и китайским языкам, а также шумеро-аккадскому и этрусскому языкам.

Однако самым сильным увлечением Мазинга во второй половине его жизни были кавказские языки. Как уже говорилось, Мазингу было присуще замечательное качество — слушать и учиться языку у носителей языка. Так было с сербохорватским и македонским. Так случилось и с кавказскими языками. Среди студентов Юрьевского университета были абхазцы, армяне и грузины, у которых Мазинг учился их языку. Его привлекала звуковая система кавказских языков. В 1895г. Мазинг подает прошение о командировке на Кавказ. Цель поездки — "подвергнуть как можно более точному и всестороннему анализу звуковой строй главным образом армянского и грузинского языков и их диалектов и прочих языков..." Мазинг писал в прошении, что кавказские языки, несмотря на имеющиеся работы Услара, Лепсгуса, Радлова, Васильева, Залемана, Эркерта и др., недостаточно исследованы. "Смею надеяться, что поездка на Кавказ даст мне возможность оказать науке в указанном отношении некоторую пользу" (ф. 402, оп. 3, № 1039, дело 2242). Мазинг пробыл в кавказской экс-

педичии 7 месяцев, изучая фонетику мингрельского, абхазского, грузинского и чеченского языков. Однако, кроме разрозненных материалов, показывающих занятия Мазинга этими языками, в архиве ничего нет. По свидетельству проф. П. Аристе, Мазинг завещал свой кавказский архив кавказоведу Густаву Шмидту, ученику Дирра, работавшему в Хельсинки¹³. После смерти Мазинга этот архив был передан Шмидту дочери Мазинга, и судьба, вероятно, самого интересного из материалов Мазинга неизвестна. Никаких публикаций по кавказским материалам Мазинг не делал. Желание передать архив в руки ученого, способного использовать его в интересах науки, может свидетельствовать о том, что Мазинг придавал большое значение этому материалу. Дочь Мазинга подарила проф. П. Аристе материалы по языку жестов армянских женщин (тайный язык), который Мазинг записал на Кавказе, а также записи литовских говоров. Теперь этот материал находится в Литературном музее АН Эстонской ССР им. Ф. Р. Крейцвальда в Тарту (фонд Аристе).

Знакомство с Леонгардом Мазингом по материалам его огромного архива, личного дела показывает его как человека науки, лингвиста даром божьим, которого природа наделила феноменальным слуховым аппаратом. Увлекающийся, вечно изучающий новые языки и остающийся верным своим научным интересам — таким видится Мазинг. Мазинг жил в век бурного развития языкознания. На фоне таких величин, его современников, как Ягич, Лесгин, Срезневский, Бодуэн, Шахматов и даже величин менее значительных, как, например, Кудрявский, Мазинг выглядит рядовым труженником науки. Но для своих современ-

¹³ Доценту Тартуского университета С. Исакову, заинтересовавшемуся абхазскими материалами Мазинга, удалось установить, что в университете в Хельсинки, где хранится архив Густава Шмидта, имеется картотека с абхазскими материалами (1.800 записей). Возможно, это материалы Мазинга. — См. С. И с а к о в. Эстонский ученый — исследователь абхазского языка. — "Советская Абхазия", 1968, 13 марта, стр. 3.

И еще одно любопытное свидетельство. Известный абхазский ученый С. М. Ашхабава, обучавшийся в Юрьевском университете, в докладе, прочитанном на Всесоюзном краеведческом съезде в Абхазии в 1924 г., говорил о том, что в 1906 г. в Юрьеве он составил абхазский алфавит "с помощью проф. Мазинга, работавшего много лет над исследованием абхазского языка по поручению Венской Академии Наук". С. М. А ш х а б а в а. Пути развития абхазской истории. Издание Наркомпроса Абхазии, 1925, стр. 39-40).

ников, особенно близких коллег, он был человеком глубочайших познаний, обширнейшей лингвистической образованности, большим авторитетом. Его человеческие качества также достойны уважения. Когда в 1905 г. против магистерской работы Эндзелена "Латышские предлоги" выступили профессора историко-филологического факультета, Мазинг был первым (это он рекомендовал работу Эндзелена к защите в качестве магистерской диссертации) и самым решительным защитником Эндзелена, верно оценив его труд, являвшийся серьезным вкладом в латышское и индоевропейское языкознание. Отзыв на работу Эндзелена, подписанный Мазингом и Кудрявским¹⁴, как свидетельствует найденный в архиве рукописный его текст, был написан Мазингом (с редкой стилистической правкой, очевидно, Кудрявского). Защита длилась два дня — исключительный случай за всю историю Юрьевского университета — и закончилась победой Мазинга и его сторонников. Профессора Краевичников и Ясинский, выступившие против Эндзелена, опубликовали свое "особое мнение" после отзыва Мазинга и Кудрявского¹⁵. Этот случай показывает высокую научную принципиальность Мазинга и его решительность, когда дело касается интересов науки, судьбы талантливого исследователя.

Еще один документ из архива приоткрывает нам человеческие качества Мазинга. Это письмо русского матроса Ивана Лебедева, очевидно, служившего у Мазингов в Санкт-Петербурге, который просит Мазинга оказать ему помощь в устройстве на службу. Тон письма говорит с доверия и симпатии его автора к Л. Мазингу, которому было не чуждо чувство сострадания к людям низших классов: "Из Кинешмы генваря 8 числа. Его высокоблагородию Ляхарду Карличу. Вселскорниши прошу Вас небудетли ваконци мне в лосмона на цорохоть на Павла или Александра..., Лосман Иван Дмитриев Лебедев".

Частная жизнь Мазинга не была безоблачно-счастливой. Супруга его Вендела Мазинг, урожденная фон Бильдт, была болезненной и рано умерла, оставив 65-летнему Мазингу двух дочерей 9-ти и 5-ти лет (Генриетте-Вендела и Адольфина-Юлара). Заботу о малолетних детях разделила с Мазингом его сестра. Мазинг прожил долгую жизнь. Умер он в 1936 г. в Тарту

¹⁴ Ученые записки имп. Юрьевского университета, 1906, № 4, стр. 1-12.

¹⁵ Там же, стр. 13-24.

в своем доме на Таллинской улице 41 в возрасте 91 года заслуженным профессором, окруженный почетом и уважением. Последние 10 лет своей жизни Мазинг уже не читал лекций, но продолжал интересоваться жизнью университета. Весной 1936 г. он пошел на заседание общества родного языка в университет. Была гололедица. Мазинг поскользнулся и упал на спину на мосту. После этого, недолго проболев, он умер.

Среди эстонских лингвистов не было и нет большого знатока славянства. 45 лет Мазинг передавал студентам свои богатые знания и любовь к славянским наречиям в особенности и к языковедению вообще. Его заслуги перед наукой и Тартуским университетом, которому он отдал всю свою жизнь, дают право сохранить имя Леонгарда Готтхильфа Мазинга для многих поколений языковедов.

VÖÖRKEELTE ÕPETAMISEST JA GERMANISTIKA ARENGUST
TARTU ÜLIKOO LIS a-il 1802 - 1917

R.Tasa

Vöörkeelte, samuti vene ja klassikaliste keelte õpetamist alustati Tartu ülikoolis juba 1802.a., mil loodi nii vene ja slaavi filoloogia kui ka klassikaliste keelte lektoraadid. Viimased kuulusid kuni 1850.a. Filosoofiateaduskonna koosseisu. 1850.a. II semestrist eraldus Ajaloo-Keeleteaduskond Filosoofiateaduskonnast ja kogu keelealane tegevus koondus esimese alla.

Vöörkeeli, s.o. saksa, inglise, prantsuse, itaalia ja läti keelt õpetasid ülikooli ulatuses algusest peale lektorid, kes kuni 1850.a. ei kuulunud otseselt ühegi teaduskonna juurde, kuigi nende kohad olid ette nähtud ülikooli üldises koosseisude plaanis. 1850. aastast kuulusid kõik lektorid Ajaloo-Keeleteaduskonna alla.

Kui slaavi ja klassikaliste keelte õppejõud tegelesid pedagoogilise töö kõrval ka mitmesuguste teaduslike küsimustega, seda soodustas kahtlemata vastavate kateedrite olemasolu, siis vöörkeelte õpetajad - lektorid piirdusid peamiselt praktilise keele õpetamisega ega tundnud erilist huvi teoreetiliste keeleprobleemide vastu. Viimatiöeldu kehtib eriti esimeste saksa keele lektorite Karl Friedrich Ludwig Peterseni (töötas ülikoolis a-il 1802-1818), Heinrich v. Weyrauchi (1820 - 1821) ja Karl Eduard Raupachi (1822 - 1846) kohta.

Ent ka saksa keele lektorite hulgas leidsid erandeid. Nii näiteks suhtus Viktor Amandus Hehn (1847 - 1851) praktilise keeleõpetuse kõrval üsnagi tõsiselt ka keeleteaduslikesse probleemidesse, pidades teoreetilisi loenguid saksa keele

vokalismist¹, kusjuures tema järjekindlaks eeskujuks olid Jakob Grimm'i keeleteaduslikud seisukohad. Tuleb rõhutada V.Hehni head orienteerumist tolle aja eesrindlikes lingvistilistes vaadetes, õigesti pidas ta keelt ühiskondlikuks nähtuseks, nägi keeleliste muutuste põhjusi suhtlemises naaberriikidega ja seostas keele ajaloolist arengut seda keelt kõneleva rahva enda ajaloolise arenguga.² Peale selle rõhutas V.Hehn vanade keelte (näit. gooti keele) uurimise tähtsust³ ja propageeris sihikindlalt tollal eesrindlikku võrdlev-ajaloolist uurimismeetodit. Üntlasi oli V.Hehn esimesi keeleteadlasi, kes tundis huvi balti-saksa keele vastu.⁴

Viimasena täitis Tartu ülikoolis saksa keele lektori kohustusi August Riemenschneider (1852 - 1865), kes praktilise keeleõpetuse kõrval uuris innukalt vanu kirjanduslikke mälestusmärke ja avaldas trükisõnas mitmeid huvitavaid uurimusi.⁵

Kui saksa keele lektori puhul oli peamiselt olnud tegemist inimestega, kes kas otse pärinesid või kes varasest noorusest peale olid siin elanud ja õppinud, mistõttu nende huvi teaduse arenemise vastu Tartu ülikoolis oli täiesti arusaadav, siis inglise keele lektorite osas oli olukord hoopis teistsugune. Ükski inglise keele lektor polnud kohalik, nad kõik olid sündinud ja hariduse omandanud välismaal, enamasti Inglismaal. Juhuslike koduõpetajatena olid nad sattunud Baltimaale ja edasi Tartu ülikooli. On iseenesest mõistetav, et neid ei huvitanud teadusliku taseme tõstmine üli-

---

¹ Vt. Verzeichnis der von 1848 bis 1851 zu haltenden Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat.

² Th.Schiemann. Viktor Hehn. Stuttgart, 1894, S. 40-43.

³ Sealsamas, lk. 134-136.

⁴ V.Hehn. Ueber den Charakter der Liv-, Esth- und Kurländer. - "Das Inland", 1848, Nr. 1, S. 7-8.

⁵ A.Riemenschneider. Muspilli. Fragment eines althochdeutschen Gedichts. Dorpat, 1846, S. 3. Ein Bruchstück aus Heliand, der altsächsischen Evangelienharmonie. Dorpat, 1858, S. IX, Bruchstücke aus Ulfilas. Dorpat, 1861.

koolis ja et nad piirdusid praktiliste keeletundide andmisega. Peale selle pidurdas inglise keele lektorite huvi teoreetiliste keeleprobleemide edasiandmise vastu ka asjaolu, et inglise keelt õppivate üliõpilaste arv oli väga väike, olgugi et loengud toimusid sageli tasuta. Seega - nagu selgub loengukavadest - langes pearõhk ühelt poolt praktilise inglise keele õpetamisele, teiselt poolt aga inglise kirjandusele. Mainigem siinkohal inglise keele lektoreid Benjamin Beresford'i (1803-1806), John Alexander Montague'd (1807 - 1812), Johann Fr. Thörnerit (1817-1836), John Dede'd (1838 - 1858), Alexander Serenus v. Kieli (1859-1861), Thomas Greeni (1865-1875), Robert Boyle'i (1875-1879) ja Julius Faerberit (1887-1892).⁶

Otsustava tähtsusega sündmuseks Tartu ülikooli keeleelus oli saksa keele ja võrdleva keeleteaduse kateedri avamine 1865. aastal. Sellega pandi alus süstemaatilisele teoreetilisele keeleuurimisele, eriti germaani keelte ja üldkeeleteaduse alal. Sellest ajast peale hakkasid lektorite asemel õpetama saksa keelt koosseisulised õppejõud, kes paralleelselt praktiliste keeletundidega pidasid järjekindlalt teoreetilisi loenguid. Inglise, prantsuse jt. võõrkeelte osas jäi olukord endiseks - kuni 1917.a. (inglise keele osas kuni a. 1892) jäid tegutsema Ajaloo-Keeleteaduskonna juurde kuuluvad vastavate keelte lektorid.

Esimeseks saksa keele ja võrdleva keeleteaduse kateedri juhatajaks nimetati prof. Leo Meyer, kes töötas sellel ametikohal kuni 1898. aastani. Tänu L.Meyeri energilisele nõudmisele võeti teoreetiline keeleteadus omaette õppeainena ülikooli õppeprogrammi, selle tagajärjel hakkas arenema uus teoreetiline teadusharu. Uurimistööst võtsid samuti osa mitmed andekamad üliõpilased, kes omalt poolt aitasid kaasa teoreetilise keeleteaduse taseme tõstmiseks Tartus.

---

⁶ Г.В.Левинский. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского, бывшего Дерптского университета за сто лет его существования. П. Юрьев, 1903, стр. 614-619.

L.Meyeri tegevusele õppejõuna tuli kindlasti kasuks asjaolu, et seoses nimetatud kateedri loomisega kujunes välja kaks iseseisvat õppeharu - saksa filoloogia ja võrdlev keeleteadus, kindlate programmide ja ainet lõpetavate eksamitega, mida suure huviga hakati üsna rohkearvuliselt õppima. Lisaks sellele muutusid sanskriti põhialused ja erikursus võrdlevast grammatikast obligatoorseks õppeaineteks ka klassikaliste ja slaavi keelte üliõpilastele. Sellest tingituna suurenes muidugi ülikooli juhtkonna tähelepanu nii kateedri töö kui ka Leo Meyeri isiku vastu, mistõttu talle avanesid küllaltki soodsad töötingimused.

Oma 33-aastase õppejõutegevuse jooksul (1865-1898) luges L.Meyer vahelduvalt tervet rida erinevaid kursusi nii saksa keele kui ka üldkeeleteaduse valdkonnast,⁷ pöörates erilist tähelepanu just viimasele, ja jõudes sageli väljapoole germanistika kitsaid piire. Ta tegeles küsimustega, mis puudutasid keelte sugulust, teket ja arengusuundi, kirjanduslikke mälestusmärke, sõnavara muutumist, keele olemust, aluskeelt. Ta uuris laensõnade osatähtsust ühes või teises keeles, naaberkeelte vastastikuseid mõjutusi, sõnade etümoloogiat jne. Terve rida töid on pühendatud soome-ugri ja germaani keelte vastastikuste suhete analüüsile ja kõrvutamisele, võrdleva grammatika küsimustele ning keeleteaduslikele uurimismeetoditele.⁸

Suure populaarsuse võitsid nn. keeleteaduslikud harjutused, mida L.Meyer järjekindlalt üks kord nädalas läbi viis. Nende praktiliste tundide ajal, vesteldes kuulajaskonnaga vabalt, käsitles ta vana-india, kreeka, ladina ja saksa kirjandust, probleeme võrdleva grammatika valdkonnast ja eriti etümoloogialaseid küsimusi.

---

⁷ Vt. Verzeichnis der Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat (1865-1893); Verzeichnis der Vorlesungen an der Kaiserlichen Universität Jurjev (1893-1899).

⁸ Leo Meyeri tööde loetelu vt. "Leo Meyer Tartu ülikooli õppejõuna ja keeleteadlasena". TRÜ Toimetised nr. 125. Tartu, 1962, lk. 74-81.

Kateedrijuhatajana nõudis Meyer, et kateedri õppejõud ja üliõpilased tunneksid välismaa keeleteaduse saavutusi, omandaksid vastavad põhilused, uuriks iseseisvalt mitmesuguseid probleeme ja avaldaksid nii suuliselt kui ka trükisõnas oma arvamust.

L.Meyer oli üks vähesi Tartu lingviste, kes isiklikult tundis indo-euroopa võrdleva keeleteaduse rajajaid F.Boppi, J.Grimmi, A.Fr.Potti, Th.Benfeyd jt. ning kelle keeleteaduslikud seisukohad põhinesid nimetatud teadlaste uurimustele. Koos A.Schleicheri, G.Curtiuse, A.Ficki jt. nimekate keeleteadustega kuulus ka L.Meyer nende teadlaste ridadesse, kes möödunud sajandi 60-80-ndatel aastatel moodustasid võrdleva ajaloolise meetodi kasutajate avangardi ja kel oli teaduse maailmas lugupeetud ja tunnustatud nimi.

Oma panuse filoloogia arendamiseks Tartu ülikoolis andsid L.Meyeri kõrval ka teised saksa keele ja võrdleva keeleteaduse kateedri õppejõud.

1867.a. kinnitati kateedri juurde dotsendi kohale saksa ja üldise kirjanduse alal Voldemar Masing (1867-1893), kelle uurimused kuuluvad põhiliselt kirjanduse valdkonda, kusjuures edukalt kasutati võrdlevat uurimismeetodit.⁹

Lühemat aega töötas Tartus Arthur Heinrich Amelung (1871-1873), kes vaatamata oma tegevuse lühiajalisusele suutis esitada terve rea huvitavaid lingvistilisi seisukohti, olles ühtlasi võrdleva ajaloolise meetodi järjekindel pooldaja. Huvitav on märkida, et Amelungi järgi tuleb võrdlemisel arvesse võtta ka uuritavate keelte koostist - seisukoht, mida hakkasid propageerima tollal Lääne-Euroopas esilekerkinud noorgrammatikud.¹⁰ Samas andis Amelung omapoolse hinnangu

---

⁹ W.Masing. Ueber ein Goethesches Lied, Leipzig, 1872. - Karlssage und Rolandslied - "Baltische Monatsschrift", 1902, LIII, S. 299-329. - Der naturalismus in der modernen Literatur - "Baltische Monatsschrift", 1888, XXXV, S. 456-489. - Ueber Ursprung und Verbreitung des Reimes - "Abhandlung zur Erlangung des Magistergrades". Dorpat, 1886.

¹⁰ A.Amelung. Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft - "Baltische Monatsschrift", 1871, S. 141-142.

laialdaselt levima hakkavale biologistlikule suunale keeleteaduses, olles Tartus esimene, kes selle probleemiga põhjalikult tegeles. Täiesti õigustatult ei nõustu Amelung bioloogistliku suuna tähtsamate esindajate A.Schleicheri ja M.Mülleriga, tõestades veenvate ning teaduslikult põhjendatud faktide varal, et sugulaskeeli ei seo mitte füüsiline sarnasus, vaid ajalooline pärand. Seega niikaua, kui psüühiliselt nähtusi ei saa tagasi viia lihtsatele füüsikalistele seadustele, tuleb keeleteadus bioloogiast rangelt lahus hoida.¹¹

Aastatel 1882-1884 töötas saksa keele ja võrdleva keeleteaduse kateedris Leopold v. Schroeder, kelle loengud praktilise saksa keele õpetamise kõrval hõlmasid peaaegu kõikidel küll sanskriti keelt ja kirjandust¹², kuid kel on märkimisväärsed saavutusi ka üldise keeleteaduse alal. Nii uuris ta võrdleva meetodi abil sõnaliikide vorme ning olemust ja eriti keeltevahelist sugulust, viimast seoses just soome-ugri ja indo-euroopa keeltega. Õigusega ei toetanud Schroeder seisukohta, mille järgi - arvesse võttes rohket ühist sõnavara - soome-ugri ja indo-euroopa keeli kõnelevad rahvad moodustasid kunagi ühiste rahvaste pere. Asjaolu, et indo-euroopa sõnavara levis kõigis soome-ugri keeltes, on tingitud laenamisest, mis algas väga ammu ja intensiivistus eriti 13. sajandil. Peale selle peab kunagine ajalooline ühtsus väljenduma mitte ainult sõnavaras, vaid ka grammatikas ning derivatsioonil, mis aga antud keelkonna keelte vahel on täiesti erinevad.¹³

---

¹¹ A.Amelung. Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft - "Baltische Monatsschrift", 1871, S.167-169.

¹² Vt. Verzeichnis der Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat (1882-1884).

¹³ L.v.Schroeder, /retsensioon/ Th.Koeppen. Materialien zur Frage von der ursprünglichen Heimath und Verwandtschaft des indo-europäischen und finnisch-ugrischen Stammes. "Sitzungsberichte der Gelehrten Esthischen Gesellschaft", 1887, S. 23-27. - Die Hochzeitsgebräuche der Esten und einiger anderer finnisch-ugrischer Völkerschaften in Vergleichung mit denen der indo-germanischen Völker. Berlin, 1888, S.2-5. - Germanische Elben und Götter beim Estenvolke, Wien, 1906, S. 1. - Die Esten als Bewahrer altindogermanischer Hochzeitsgebräuche. Dorpat, 1886, S. 3.

Lühemat aega töötas Tartu ülikoolis Friedrich Knauer (1884–1885), kelle keeleteaduslik tegevus piirdus praktilise keeleõpetuse kõrval peamiselt sanskriti keele ja vana-india kirjanduslike mälestusmärkide uurimisega.¹⁴

1887–1890 töötas saksa keele ja võrdleva keeleteaduse kateedris Oscar Wiedemann, pidades loenguid indo-euroopa keelte võrdlevast häälikuõpetusest, germaani keelte võrdlevast grammatikast, gooti, leedu ja vana-bulgaaria keelte võrdlevast grammatikast, leedu ja slaavi keelte võrdlevast vormiõpetusest, ning lugedes sissejuhatavat kursust võrdlevast keeleteadusest.¹⁵ Wiedemann oli huvitatud paljudest üldkeeleteaduse küsimustest, käsitledes peamiselt grammatilisi suhteid ja etümoloogiat.¹⁶ Samuti olgu märgitud, et ta tegeles küsimustega, mis puudutasid saksa keele õpetamist koolides, rõhutades, et Baltimaadel kehtivad programmid peaksid vastama Saksamaal kasutatavatele programmidele.¹⁷

Omaette etapi Tartu ülikooli germanistide tegevuses moodustab aeg, mil saksa keele ja võrdleva keeleteaduse kateedris töötas Wolfgang Schlüter (1893–1914). Kuulanud õpinguaastatel Lääne-Euroopa nimekate lingvistide loenguid, arendas ta võrdlevat keeleteadust edasi ka Tartu ülikoolis.

Schlüteri loengute temaatika moodustasid vana-ülemsaksa keel ja grammatika, vana-saksi keel ja grammatika, gooti keel, kesk-ülemsaksa keel, kesk-alamsaksa keel ja saksa keele ajalugu. Ühtlasi käsitles ta ka mitmeid vanu kirjanduslikke mälestusmärke.¹⁸

---

¹⁴ Fr. Knauer. Ueber die betonung der composita mit a privativum im sanskrit. Dorpat, 1882. — Das Gobhilagrhyasūtra. Dorpat, 1884.

¹⁵ Vt. Verzeichnis der Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat (1887–1890).

¹⁶ O. Wiedemann. Beiträge zur Altbulgarischen Conjugation. St.-Petersburg, 1886. — Kleine Beiträge zur slavischen Grammatik — "Archiv für slavische Philologie", 1887. X. — Der dativus singularis der germanischen Sprachen — "Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", 1892. XXI.

¹⁷ Eesti NSV RAKA, f. 402, nim. 3, s.-ü. 296, lk. 8–11.

¹⁸ Vt. Verzeichnis der Vorlesungen an der Kaiserlichen Universität Jurjev (1893–1914).

Erilist huvi tundis Schlüter sõnavara, eriti laensõnade vastu. Viimaste põhjalikumat uurimist pidas ta õigusega väga tähtsaks, nii keeleteaduse kui ka vastavate keelte kultuuri-ajaloo seisukohast lähtudes. Lähemalt käsitles Schlüter saksa laene ka eesti keeles, juhtides tähelepanu asjaolule, et saksa keele mõju eesti keelele ei avaldu ainult üksikutes sõnades, vaid haarab eesti keelt tervikuna.¹⁹

Laensõnade kõrval huvitasid Schlüterit pärisnimed, eriti kohanimed, kuna viimased muutuvad väga aeglaselt, ja võimalikud muudatused vastavad põhiliselt ka ülejäänud sõnavaras toimunud häälikumuutustele. Ühtlasi sisaldavad kohanimed, üldse pärisnimed, sageli vanu keelelisi elemente, mis muu sõnavara osas on kadunud ja mis aitavad luua üldpilti käsitletava keele vanematest perioodidest.²⁰ Palju aitab Schlüteri arvates kaasa üksikute pärisnimede etümoloogia uurimine.²¹

Lõpuks olgu märgitud, et Schlüter otseselt uute vaadete-ga avalikkuse ette ei tulnud. Ta pigem andis omapoolse hinnangu üldiselt juba teada olevatele lingvistilistele seisukohtadele, põhjendades oma väiteid uute huvitavate näidetega. Samuti väärrib hindamist põhjalikkus ja süsteemikindlus, millega ta oma vaateid esitas, muutes nad selliselt kättesaadavaks keelehuviliste laiematele ringkondadele. Ja selles seisnebki eelkõige Schlüteri kui keeleteadlase tähtsus.

1898.a. asus samasse kateedrisse tööle rahvusvaheliselt tuntud keeleteadlane Dimitri Kudrjajvski, kes aga otseselt ei tegelnud germanistikaga. Üldkeeleteaduse küsimuste kõrval pööras ta tähelepanu vene ja slaavi filoloogiale.²²

---

¹⁹ W.Schlüter. Über die Beeinflussung des Estnischen durch das Deutsche, mit besonderer Berücksichtigung des Niederdeutschen - "Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft", 1909, S. 1-2.

²⁰ W.Schlüter. Die estnischen Ortsnamen im Liber census Daniae - "Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft", 1907, S. 3-6.

²¹ W.Schlüter. Über die Sammlung und Herausgabe eines baltischen Ortsnamenbuches. Riga, 1909, S. 57-58.

²² Vt. С.В.Смирнов. Проф. Д.Н.Кудрявский и основные проблемы русского языкознания. Диссертация на соискание степени кандидата филологических наук. Тарту, 1959.

Viimane tsaariaegse Tartu ülikooli saksa keele õppejõud oli klassikalise filoloogia ja arheoloogia kateedri koosseisu kuulunud Ernst Felsberg (1908–1914), kes tegeles vaid praktilise keeleõpetusega, pidades teoreetilisi loenguid peaaesjalikult ajaloost.²³

Seoses ülikooli evakueerimisega õppetöö katkes, alates 1918.a. II semestrist aga asus keeleõpetajana tööle rida uusi inimesi, kelle keeleteaduslik uurimistöö moodustab juba uue etapi Tartu ülikooli germanistikas.

---

²³ Vt. Verzeichnis der Vorlesungen an der Kaiserlichen Universität Jurjev (1908–1914).

ROMANISTIKA TARTU ÜLIKOO LIS

P.Nurmekund

Romanistika kui teaduse alged ulatuvad keskaega. Areng jätkus renessansiajastul ning hoogustus eriti XVI ja XVII sajandil. Ühtlasi muutus ta tähtsaks teadusharuks ülikoolides ning muudes kõrgemates õppeasutustes kogu Euroopas. Esimesed loengud romaani rahvaste kirjandusest hakkasid korrapäraselt toimuma Firenzes alates XIV sajandi lõpuveerandist. 16. sajandil lisandusid neile nii Itaalias kui Prantsusmaal intensiivne tegelemine tekstikriitika, kirjandusloo ning grammatika probleemidega ja sõnaraamatute koostamine.

Kui Eesti- ja Liiivimaal juba XVI sajandi esimesest poolest alates liikvele läinud mõte ülikooli rajamiseks (võimalike asukohtadena figureerivad Tartu, Vana- ja Uus-Pärnu, Narva)¹ seeläbi teostus, et 1630. aastal Tartus rajatud nn. kuninglik gümnaasium Gustav II Adolphi dekreediga 30. juulist 1632 ülikooliks (teisiti: akadeemiaks) nimetati, oli ka tähtsamate romaani keelte õpetamine temas igati ootuspärane.² Juba gümnaasiumi päevil on selleks prantsuse keel³

¹ Nachrichten über Alt-Pernau, zusammengestellt von Carl Russwurm. Mit zwei litografierten Tafeln. Reval, 1880, S. 20. Peeter Põld. Eesti kooli ajalugu. Redigeerinud Hans Kruus. Tartu, 1933, lk. 14. Tartu ülikooli ajaloo allikaid. I. Academia Gustaviana. Tartu ülikooli ülesandel koostanud ja sisesejuhatusega varustanud Juhan Vasar. Tartu, 1932, lk. XIX.

² Georg von Rauch. Die Universität Dorpat und das Eindringen der frühen Aufklärung in Livland 1690-1710. Essen, 1945, S. 331.

³ Nachrichten von den ehemaligen Universitäten zu Dorpat und Pernau zusammen getragen von Hartwich Ludwig Christ. Backmeister gedruckt zu St. Petersburg, 1764, S. 9. Peeter Põld, op. cit., lk. 25. Juhan Vasar, op. cit., lk. 160.

ja 1631. aasta eelarves määratakse nimetatud aine õpetajale (Frantzösch professor) palgaks 500 taalrit.⁴ Kindralkuberner Johan Skytte vokatsiooniga 2. novembrist 1631 kutsutakse sellele kohale professor Daniel Roboan de Sainteney, kelle kohaletulek on aga tänini küsitav.⁵ Sellega ladina-rootsi akadeemia kestuse esimesel perioodil ajavahemikus 1632–1656 (nn. Academia Gustaviana-Adolphina) romaani keelte õpetamise osas nähtavasti piirdutigi.⁶

Järgneval perioodil ajavahemikus 1690–1710 (nn. Academia Gustavo-Carolina) muutub olukord tunduvalt.⁷ 1692. aasta paiku saab akadeemia prantsuse keele õpetajaks (Sprachmeister) rootslane Heinrich Ulrich Schlyter (ka Schluter, Sluther). Ta suri Pärnus 27. oktoobril 1703.⁸ Tema järglaseks sai prantslane Jacques Massot.⁹ Prantslased olid ka tantsuõpetaja (Tanzmeister) Philippe Bazancourt ja vehklemisõpetaja (Fechtmeister) Pierre de Maret.¹⁰

Academia Gustavo-Carolina Pärnu perioodil (1699–1710) ilmneb täheldatav huvitatus romaani keelist (eriti prantsuse keelest) ja kultuurist. Karl XI poolt 1692. aastal akadeemiale kingitud M.O.Wexionius-Gyldenstolpele kuulunud raamatukogu 2701 köitest olid 450 prantsuskeelsed ja 120 itaalia-

---

⁴ Juhan Vasar, op. cit. lk., 160.

⁵ Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurland's, herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provinzen. Siebenten Bandes erstes Heft. Mit drei Tafeln in Stein-druck. Riga, 1853. II. Miscelle. Verzeichniss sämmtlicher Professoren der ehemaligen Universitäten zu Dorpat und Pernau und den academischen Beamten. Zusammengestellt und mit archivalischen Beilagen versehen von Aug. Buchholtz, S. 175. Georg von Rauch, op. cit., lk. 399.

⁶ Georg von Rauch, op. cit., lk. 399.

⁷ Georg von Rauch, op. cit., lk. 428.

⁸ Aug. Buchholtz, op. cit., lk. 194. Georg von Rauch, op. cit. lk. 56, 118, 128, 400.

⁹ Aug. Buchholtz, op. cit., lk. 194. Georg von Rauch, op. cit., lk. 56, 401.

¹⁰ Georg von Rauch, op. cit., lk. 56, 407.

keelsed. Ka Pärnu eraraamatukogudes leidus täheldatav hulk prantsuskeelseid teoseid.¹¹ Akadeemia retoorika- ning poetikaprofessor Jakob Wilde oli neid, kes igati propageeris prantsuse klassikalist kirjandust. 1707. aasta I semestril käsitles ta näiteks Molière'i komöödiaid oma loengutel akadeemias.¹²

Kahtlemata andis akadeemia oma panuse selleks, et prantsuse kultuurimõjud leidsid tee ka Pärnu kõrgemasse seltskonda. Akadeemias töötavad prantslased külastasid sageli linna esinduslikemaid lokaale, kus hinnati prantsuse kööki ning kulinäärset maitset ja harrastati prantsuse kaardimänge. Vastavasisulised käsiraamatud (prantsuse kokaraamat ja kaardimängu õpetus) aga leidsid akadeemia raamatukogus.

Suurte frankofiilidena olid veel tuntud linna komandant ooberst Jakob Hinrich von Schwengel, majandusinspektor Johan Garlieb Müller ning kindral vabahärra Magnus Wilhelm Nieroth.¹³

Itaalia keele õpetamine oli jäetud ladina-rootsi ülikoolis tagaplaanile. Kuigi H.U.Schlyterile tavatsetakse omistada mõningat itaalia keele oskust, ei teata ometi midagi selle rakendamisest akadeemias. Küll aga teatakse, et õigusteaduse professor Samuel Auséen olevat pidanud Pärnu akadeemias loenguid itaalia keelest ning kirjutanud itaaliakeelseid värsse.¹⁴

Tsaarivõimu poolt 1802. aastal Tartus uuesti avatud ülikoolis (esialgse nimetusega Tartu Keiserlik Akadeemia, mis sama aasta teisel semestril muudeti Tartu Keiserlikuks Ülikooliks) puuduvad esialgu õppejõud romaani keelte tarvis. Nii märgib I semestri (kestis 1. maist kuni 1. juulini 1802) loengute kava, et prantsuse keele harrastajad püüdku kuni kutsutud õppejõudude saabumiseni omandada teadmisi ni-

---

¹¹ Georg von Rauch, op. cit., lk. 402.

¹² Georg von Rauch, op. cit., lk. 401, 402.

¹³ Georg von Rauch, op. cit., lk. 402, 403, 407.

¹⁴ Aug. Buchholtz, op. cit., lk. 194. Georg von Rauch, op. cit., lk. 403. Hartwich Ludwig Christ. Backmeister, op. cit., lk. 126.

metatud keeles linnas leiduvatelt õpetajatelt. Sama aasta II semestri (kestis 1. augustist kuni detsembri lõpuni) loengute kava aga nendib rahuldusega, et juba omatakse linnas häid võimalusi õppida prantsuse, itaalia ja teisi keeli.¹⁵

Esimeseks prantsuse keele lektoriks taasavatud ülikoolis sai Louis Léopold Frédéric Vallat des Barres (aadlik, sünd. a. 1766 arvat. Prantsusmaal) 1803.a. II semestril ning jäi sellesse ametisse surmani (13. märtsil 1825).¹⁶ Tema järglane Charles Pezet de Corval (aadlik, sünd. 1800.a.) oli lektoriks veebr. 1825 kuni jaan. 1829 ja jaan. 1830 kuni surmani (22. juulil 1861).¹⁷ 1829.a. II semestril täitis lektori kohuseid Antoine Pousset. Järgnevalt tegutses Auguste Saget (sünd. 1820.a. Neuchâtel'i kantonis Šveitsis) ajavahemikus 1862 jaan. kuni 1894 veebr.¹⁸ Edasi sai lektoriks Etienne Rocher (sünd. 1847.a. Ariège'i departemangus Prantsusmaal), kes viibis nimetatud ametis 1895.a. jaan. kuni 1901.a. veebr.¹⁹ Järgnes Frédéric Auguste Saget, eespool mainitu poeg (sünd. 1858.a. Pärnus ja omandas hariduse Eestis), tegutsedes lektorina ajavahemikus 1902.a. veebr. kuni 1909.a. jaan.²⁰ Tsaariaegse ülikooli viimaseks prantsuse keele lektoriks oli Paul Tacchella ajavahemikus veebr. 1910 kuni veebr. 1914. Tema surmaga jäi lektoraat vabaks. Ajavahemikus jaan. 1917 kuni jaan. 1918 luges prantsuse keele lektorikursust ülesandel ülikooli inglise keele lektor E.E. Andersen.

---

¹⁵ Anzeige der Vorlesungen, welche auf der Kayserlichen Akademie zu Dorpat vom 1. Mai bis zum 1. Julius des Jahres 1802 gehalten werden. S. 5, 6. Verzeichniss der Vorlesungen auf der Kayserlichen Universität, in Dorpat, für gegenwärtiges Semester, vom 1. August bis Ende Decembers d. J. 1802. S. 4.

¹⁶ Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского, бывшего Дерптского университета за сто лет его существования (1802-1902). Том II. Под ред. Г.В. Левинского. Юрьев, 1903, стр. 342, 624, 648.

¹⁷ Samas, lk. 342, 625, 649.

¹⁸ Samas, lk. 342, 625, 650.

¹⁹ Samas, lk. 342, 626, 650.

²⁰ Samas, lk. 342, 626, 627, 650.

Okupatsiooniaegses Tartu ülikoolis (1918.a. sügissem.) luges prantsuse keelt naislektor von Siebold.

Belnevalt teame, et 1802.a. II semestri loengute kava mainib kohapealseid soodsaid võimalusi õppimaks itaalia keelt. Ent nimetatud keele lektoraat ülikoolis püsib esialgu vabana. Loengute kavad märgivad korduvalt, et oodatakse vastava õppejõu saabumist. Edasi nähtub, et ajavahemikus veebr. 1804 kuni jaan. 1806 luges itaalia keele lektorikursust ülikooli inglise keele lektor J.B.Beresford.²¹ Seejärel märgivad loengute kavad korduvalt, et itaalia keele lektori-koht on veel ikkagi täitmata.

Esimene ametlik itaalia keele lektor naapollane Pascal Ettore Morelli saabus Tartusse aastal 1814, tegutsedes siin esmalt eraõpetajana (1814 veebr. kuni 1815 jaan.). Sooritanud seejärel prof. K.Morgensterni juures eksami itaalia keelest, on ta nimetatud keele lektoriks ülikoolis ajavahemikus jaan. 1816 kuni veebr. 1818.²² Tema järglasena tegutses Karl Eduard Raupach (sünd. 1794.a. Haapsalus, kasvanud ning hariduse omandanud Bestis) ajavahemikus 1820 veebr. kuni 1831 veebr. Aastad 1818 ja 1819 veetis ta Itaalias.²³ Aastal 1828 tuli Tartu Amadeo Buraschi (sünd. Como's Itaalias). Kuid eksam professorite K.Morgensterni ja J.Ch.Moieri juures äpardus, sest eksaminandi teoreetilised teadmised oma emakeeles leiti olevat ebarahuldavad. Enesetäiendamise otstarbel viibis asjaosaline veel mõnda aega Itaalias. 1830. aastal saabus Buraschi uuesti Tartu, sooritas nõutud eksami ning tegutses seejärel ülikoolis itaalia keele lektorina ajavahemikus jaan. 1832 kuni jaan. 1859.²⁴ Ajavahemikus 1866 märts kuni 1878 jaan. täitis itaalia keele lektori kohuseid jällegi K.E.Raupach. Alates 1877.a. I semestrist oli itaalia keele lektori-koht taas vakantne. Viimaseid itaalia keele lektoreid

²¹ Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского, бывшего Дерптского университета за сто лет его существования (1802-1902). Том II. Под ред. Г.В.Левинского. Юрьев, 1903, стр. 342.

²² Samas, lk. 343, 627, 648.

²³ Samas, lk. 343, 628, 649.

²⁴ Samas, lk. 343, 628, 629, 649.

tsaariaegses Tartu ülikoolis oli Domenico de Vivo (sünd. 1840.a. Naapoli lähedal), kes tegutses siin ajavahemikus 1879 veebr. kuni 1884 jaan.²⁵ Rõõbiti eelmainituga ning pärast teda täitis itaalia keele lektori kohuseid saksa keele dotsent Karl Joann Voldemar Masing, ajavahemikus veebr. 1876 kuni jaan. 1893, mil ta emeriteerus.²⁶ Seejärel itaalia keelt ülikoolis enam ei loetud.

Hispaania keelt luges tsaariaegses Tartu ülikoolis dotsent Voldemar Masing väikeste vaheaegadega, veebr. 1869 kuni jaan. 1893.

Tsaariaegses Tartu ülikoolis puudus romaani filoloogia professuur. Selles ettenähtud aineid luges ülesandel dotsent V.Masing ajavahemikus 1867 veebr. kuni 1893 jaan.

Okupatsioonigaegses Tartu ülikoolis (1918.a. sügissem.) luges teoreetilisi aineid prof. Heiss.

M ä r k u s. 1918. aastani antakse kõik daatumid vana kalendri järgi.

1919. aastal tegevust alustanud kodanliku Eesti Vabariigi Tartu Ülikool võttis üle eelkäijalt romanistika kogu ulatuses. Omamoodi sündmuseks oli samal aastal Tartu ülikoolis romaani filoloogia professuuri rajamine.²⁷ Esimeseks professoriks sai magister Rudolf Gutmann (sünd. Raplas 10. mail 1868.a.), kes püsis selles ametis surmani (27. märtsil 1927. aastal). Tema surmaga jäigi professor vakantseks. Õppeülesandel on lugenud terve rida õppejõude ja nimelt: prof. Walter Anderson, ajavahemikus veebr. 1927 kuni jaan. 1939.²⁸ Prof. Ernst Kieckers ajavahemikus 1927. a.veebr. kuni 1938.a. jaan.²⁹ Prof. Lucien Rudrauf 1927.a. veebr. kuni 1934.a. veebr.

---

²⁵ Samas, lk. 343, 629, 650.

²⁶ Samas, lk. 343, 566, 567.

²⁷ Tartu ülikool sõnas ja pildis 1919-1932. Tartu, 1932, lk. 68, 72.

²⁸ Eesti Biograafiline Leksikon. Tartu, 1926-1929, lk.25, 26.

²⁹ A.Raun. Prof. Ernst Kieckerst. (Foto kriidipaberil.) - "Eesti Keel", Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri, 1938, nr. 6, lk. 161-163.

Litsentsiaat Léon Jules Vaganay veebr. 1935 kuni veebr. 1937, veebr. 1938 kuni jaan. 1941, veebr. 1942 ja jaan. 1943. Mag. Evi Keskküla /Elvi Keskküla/ ajavahemikus 1940.a. jaan. kuni 1944.a. jaan. Ja lõpuks nende ridade kirjutaja ajavahemikus 1941.a. jaan., 1942.a. veebr. kuni 1943.a. jaan.

1933. aastal valiti romaani filoloogias erakorraliseks professoriks 21-aastane belglane Charles François, kes aga kohale ei saanud.

M ä r k u s. Romanistika ulatus ja stuudiuminõuded kodanluseaegses Tartu ülikoolis on talletatud brošüürides: (1) "Tartu Ülikooli Filosoofiateaduskonna õppekavad ja eksamite korraldus". Tartu, 1928, lk. 20-22; (2) "E.V.Tartu Ülikooli Filosoofiateaduskonna õppe- ja eksamikavad ning eksaminõuded". Tartu, 1939, lk. 25-27.

Kodanliku Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli seadus aastast 1925 ning ülikoolide seadus aastast 1937 näevad ette romaani keelte alal Tartu ülikoolis ainult ühe lektoraadi ja nimelt prantsuse keele tarvis. Esimeseks lektoriks nimetatud kohal oli S.Sivers, ajavahemikus veebr. 1919 kuni jaan. 1925. Tema surma järel (12. juunil 1925) on prantsuse keele lektorikoht mõnda aega vakantne. Ajavahemikus veebr. 1926 kuni jaan. 1927 oli lektoriks prof. L.Rudrauf. Nimetatud ajast peale on lektoraat pidevalt täitmata. Õppeülesandel on lugenud rida õppejõude ja nimelt: prof. L.Rudrauf ajavahemikel veebr. 1927 kuni jaan. 1936 ja jaan. 1938 kuni veebr. 1939. Litsentsiaat L.J.Vaganay ajavahemikel veebr. 1936 kuni veebr. 1937, jaan. 1941 ja veebr. 1942 kuni jaan. 1943. Lektor Boris Pravdin veebr. 1936 kuni veebr. 1937 ning aastal 1940. Valentin Annus ajavahemikus jaan. 1940 kuni jaan. 1941. Ja lõpuks nende ridade kirjutaja 1941. aasta I semestril.

Kodanlusaegses Tartu ülikoolis luges itaalia keele lektorikursust ülesandel prof. W.Anderson 1923.a. veebr. kuni 1933.a. veebr., loovutades selle siis Itaalia valitsuse poolt lähetatud õppejõule.

Hispaania keele lektorikursust luges kodanluseaegses Tartu ülikoolis esimesena S.Sivers ajavahemikus veebr. 1923 kuni jaan. 1925. Tema surmaga tuli pikem vaheaeg. 1937. aasta I semestril asus nimetatud kursust ülesandel lugema mag.

E.Keskküla /Kesküla/, tehes seda kuni 1941. a. jaan.

Kodanliku Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli seadused võimaldasid välisriikidel oma keele, kultuuri ning teaduse tutvustamise ja propageerimise eesmärgil asutada ning ülalpidada õppekohti Tartu ülikoolis. Romaani maadest kasutasid seda võimalust Prantsusmaa ja Itaalia. Aastatel 1923 jaan. kuni 1934 jaan. tegutses Tartu ülikoolis Prantsuse valitsuse kulul tema poolt määratud erakorraline õppejõud prantsuse keele ja kirjanduse alal prof. Lucien Rudraufi isikus. Alates 1934.a. II semestrist muudeti õppekoht prantsuse keele, kirjanduse ja kultuuri professoriks, mis püsis kuni 1939. a. veebr. Professoriks oli endiselt L. Rudrauf.

Itaalia valitsuse kulul ja tema poolt määratud erakorraline õppejõud itaalia kirjandusloo alal tegutses kodanluseaegses Tartu ülikoolis alates 1926.a. I semestrist kuni 1933. aasta II semestriini Gregor von Glasenappi isikus. Ent aastal 1934 muudeti õppekoht itaalia keele ja kirjanduse professoriks. 1939.a. I semestrist alates nimetus ta itaalia keele ja kirjanduse lektoraadiks. Sellisena püsis ta kuni 1940.a. jaan. Kõnesoleva professuuri ja lektoraadi õppejõududena tegutsesid 1934.a. II semestrist alates Renato Fleri, Carlo Tivoli, Luigi Borgogno, Alessandro Volpicelli, Indro Montanelli, Roberto Weiss ja Manlio Mangini.

Nõukogudeaegses Tartu Riiklikus Ülikoolis lasus romanistika-alane õppetöö pikki aegu (1945-1970) peamiselt dotsent Kallista Kanni õlul. Ent täheldatava omapoolse panuse andis ka rida teisi õppejõude. Need oleksid: (1) prantsuse keele alal: Marie Mutli ajavahemikus 1947-1949; Nora Kaplinski aastatel 1949-1950 ja 1956-1966; Ott Ojamaa ajavahemikus 1950-1960; Tiiu Laos-Vilimaa - tänaseni; (2) hispaania keele alal: Elvi Keskküla /Kesküla/ ja Arthur-Robert Hone - aastatel 1946-1947. Esitatud andmed on kahjuks lünklikud ja vajavad täiendavat kogumist ning edasist täpsustamist nii õppejõudude isiklike toimikute taustal kui ka asjajärgsete suhtelisel küsitlemisel.

**OKTOOBRIREVOLUTSIOON JA TARTU ÜLIKOOI
KUJUNEMINE RAHVUSÜLIKOOIKS**

K. Siilivask

Nii rootsiaegne ülikool Tartus kui ka XIX sajandi algul taasavatud Tartu ülikool olid oma juriidilise staatuse poolest seisuslik-feodaalse korraldusega. Teaduse ja õpetuse arengus aga pääses juba XIX sajandi algul domineerima kodanlik ideoloogia. Võitlus feodaal-seisusliku ja kodanliku ideoloogia pooldajate vahel oligi ülikoolis XIX sajandil toimunud ideoloogilise ja poliitilise võitluse põhisisuks. XIX sajandi lõpust alates, seoses marksismi ideede levikuga üliõpilaskonnas, tõusis päevakorda ka võitlus kodanliku ja sotsialistliku ideoloogia vahel.

Tsaarivalitsuse surve tõttu jäi ülikoolide korraldus kuni 1917. aastani ebademokraatlikuks. Seepärast püsis kogu aeg aktuaalsena eesrindliku üliõpilaskonna ja professorkonna võitlus ülikoolielu demokratiseerimise eest. Reaalsed perspektiivid selle teostamiseks avanesid alles pärast isevalitsuse kukutamist.

Tartu ülikooli rahvuslikus koosseisus toimusid XIX saj. lõpul olulised muudatused. Seni domineerisid Tartu ülikooli küllaltki internatsionaalses üliõpilaste koosseisus (esindatud olid venelased, poolakad, lätlased, eestlased, armeenlased ja paljud teised rahvused) siiski saksa, eeskätt baltisaksa päritoluga üliõpilased ja professorid. Õppekeeleks oli saksa keel. Pärast ülikooli reformi (1889-1894) muutus õppekeeleks vene keel, arvuliselt domineerivaks vene üliõpilas- ja professorkond. Kohaliku põlisrahva, eestlaste osatähtsus jäi väikeseks, lähenedes alles Esimese Maailmasõja eel 300, mis moodustas ligikaudu 10% üliõpilaste üldarvust.

Kodanlik-demokraatlikust Veebruarirevolutsioonist võttis Tartu ülikooli üliõpilaste enamus aktiivselt osa. Loodi revolutsiooniline üliõpilasmiliits. Ajutiselt, 1917.a.märtsis, kandis äsjaloodud Tartu nõukogu isegi Tartu Tööliste, Soldatite ja Üliõpilaste Saadikute Nõukogu nimetust.

Seoses kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ülekasvamisega sotsialistlikuks hakkas üliõpilaskond vastavalt klassipäritolule teravamalt polariseeruma. Arvuliselt domineerisid väikekodanluse ja kodanluse ridadest pärinevad üliõpilased, mille tõttu sotsialistliku revolutsiooniga läks teadlikult kaasa vaid väiksem osa sotsialismi ideedest mõjustatud üliõpilasi. Kodanlik-mõisnikliku päritoluga üliõpilased astusid teravalt välja Oktoobrirevolutsiooni ja nõukogude võimu kehtestamise vastu. Küllalt suur osa üliõpilastest jäi nõukogude võimu suhtes lojaalsele või neutraalsele positsioonile. Need meeleolud avaldusid ilmekalt ülikooli aulas pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu neli päeva kestnud üliõpilaste üldkoosolekul. Reaktsioon püüdis kallutada üliõpilasi vastu võtma resolutsiooni, milles oleks avaldatud protesti nõukogude võimu kehtestamise vastu. Üliõpilaste bolševike initsiatiivil loodud umbes 50-liikmeline sotsialistide-internatsionalistide grupp, kuhu peale bolševike kuulusid menševikud-internatsionalistid ja mõned teised pahempoolsed rühmad, saavutas lõppkokkuvõttes siiski nõukogude võimu pooldava resolutsiooni vastuvõtmise. Selles märgiti, et proletariaadi diktatuuri ja nõukogude võimu kehtestamine oli klassivõitluse arenemise paratamatu tulemus, muidu oleks võitnud aadellik-suurkodanlik reaktsioon. Igasugune vastupanu uuele võimule või sabotaaž tema tegevuse suhtes tähendaks praegusel momendil tohutut hädaohtu töörahvale Venemaal.¹

Seega asus enamus üliõpilastest nõukogude võimu suhtes lojaalsele positsioonile. Üliõpilaste teadlikum osa aga võttis aktiivselt osa sotsialismi ülesehitamisest. 1917.a. detsembris valiti Tartu ülikooli Arstiteaduskonna üliõpilane

---

¹ "Молот", 19 ноября 1917 г., № I.

bolševik Daniel Plau Tartu Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu Täitevkomitee esimeheks.

Pärast kodanlik-demokraatliku Veebruarirevolutsiooni võitu oli ilmnunud kaks tendentsi rahvahariduse ja sealhulgas kõrgema kooli reorganiseerimisel. Kodanlus tahtis piirduda vaid igasuguste seisuslikku laadi kitsenduste (väikerahvuste kodanlus ka rahvuslike kitsenduste) kaotamisega. Bolševike partei ja proletariaat taotles aga kogu haridussüsteemi, sealhulgas kõrgema kooli, täielikku ümberkorraldamist, selle muutmist nii juriidiliselt kui ka tegelikult kättesaadavaks tööliste ja talupoegade lastele.

Pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu asus bolševike partei oma laialdase rahvaharidusprogrammi teostamisele.

3. nov. 1917.a. avaldas Rahvakomissaride Nõukogu "Venemaa rahvaste õiguste deklaratsiooni", milles teatati, et töörahas ja kõik Venemaa rahvused vabastatakse mitte ainult sotsiaalsest, vaid ka rahvuslikust rõhumisest. Kõik Venemaa rahvad, nii suured kui ka väikesed, kuulutati võrdseteks ja suveräänseteks. Kaotati rahvuslikud kitsendused, garanteeriti kõigi rahvaste ja rahvusgruppide vaba areng. Sellel ja teistel nõukogude võimu aktidel oli määrav poliitiline tähtsus ka eesti rahva ajaloo ja kultuuri arenemise seisukohalt. Oli selge, et tsaaririigi või kodanliku Venemaa raamides ei oleks neid võimalusi tekkinud.

Pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu mindi riigivõimuasutustes kõikjal üle eestikeelsele asjaajamisele ning koolides emakeelsele õpetusele. 1917.a. detsembris avaldas venekeelne Tartu bolševistlik ajaleht "Molot" nelja numbrit läbiva artikli "Vaba Eesti peab saama oma rahvusliku ülikooli", milles nõuti sisult internatsionaalse ja demokraatliku rahvus-ülikooli loomist. Kuid nõukogude võimu esimene periood Eestis oli liiga lühike põhjalikeks ümberkorraldusteks kõrgema hariduse valdkonnas. 1918.a. veebruaris marssisid Tartusse keiserliku Saksamaa okupatsiooniväed. Sama aasta mais lõpetati ülikoolis õppetegevus ja juulis-augustis sundisid okupatsioonivõimud Tartust lahkuma ülikooli senise, peamiselt venelastest koosneva õppejõudude ja üliõpilaste koosseisu. See suundus Voroneži linna, kus pandi alus uuele - Voroneži

ülikoolile. Tartu ülikooli töö jäi ajutiselt hoopiski seisma.¹

Nõukogude kõrgema kooli korraldamine, mille saksa okupatsioon Eestis katkestas, jätkus Nõukogude Venemaal. Radikaalsemaid ümberkorraldusi tehti siiski alles järgmisel, 1918/1919. õppeaastal. 2. augustil 1918.a. välja antud Rahvakomissaride Nõukogu dekreediga avati kõrgemate koolide uksed kõigile soovijatele alates 16. eluaastast, kusjuures ei nõutud ka tõendit keskkooli lõpetamise kohta. Seega likvideeriti juriidiliselt ebavõrdsus ülikooli astumisel, ent jäi järele faktiline ebavõrdsus, sest paljudel ülikooli astuda soovijatel töölise ja talupoegade lastel puudusid õppimiseks vajalikud teadmised. Nende vajalike eelteadmiste andmiseks oli juba esimesel nõukogude õppeaastal loodud üksikute ülikoolide juurde töölisfakulteedid. 1919.a. septembris anti välja korraldus nende rajamise kohta kõigis ülikoolides.

1. detsembril 1918.a. kaotati ka senine keerukas õppejõudude teaduslike kraadide ja kutsete süsteem ning kehtestati kaks õppejõu nimetust – professor ja õpetaja. See korraldus võimaldas likvideerida vana konservatiivse professorikonna privilegeeritud seisundi ja edutada professorite koh-tadele hulgaliselt nooremaid demokraatlikke õppejõude.

Okupeeritud Eestis arenes kõrgem kool hoopiski vastupidises suunas.

1918.a. sügisel püüdsid okupatsioonivõimud luua Tartus saksakeelset nn. landesuniversiteeti. Ametisse määrati saksa professorid. Üliõpilasteks astusid peamiselt vaid balti-saksa üliõpilased. Eesti üliõpilased oma rõhuvas enamuses boikoteerisid saksa ülikooli. See ei saanudki jalgu alla. 1918. aasta novembris varises keiserlik Saksamaa, samuti tema okupatsioonirežiim Eestis, kokku. Okupatsioonivõimud hakkasid asutusi üle andma kodanliku Eesti Ajutisele Valitsusele. Viie-

---

¹ Д.К.Эрингсон. Из истории эвакуации Тартуского университета (1915-1918 гг.). Ученые записки Тартуского государственного университета, выпуск 258, Вопросы истории Эстонской ССР, Тарту, 1970.

mane moodustas ülikooli ülevõtmise komisjoni eesotsas tolle-
aegse kodanliku haridusministri P.Põlluga, kes tegutses üli-
kooli hooldaja funktsioonides. Ülikool võeti küll 1. det-
s. 1918.a. ametlikult üle, ent tema töölerakendamiseks ei suu-
detud esialgu midagi olulist korda saata. 20. detsembril al-
gasid rahunemine linnas ning kodanlikud võimud põgenesid. Töö-
lised taastasid Tartus nõukogude võimu.

Algas Eesti Tööraha Kommuuni võimuperiood. 1918.-1919.
aasta vahetusel viibis Tartus Kommuuni Nõukogu Hariduse- ja
Kultuurivalitsuse juhataja Artur Vallner. Ta nimetas esma-
kordselt Tartu ülikooli juhatajaks (rektoriks) eestlase ma-
temaatik Jaan Sarve.¹ Valiti ülikooli töölisanõukogu.

Prof. J. Sarv töötas välja uue Tartu ülikooli põhikirja
projekti,² mille kohaselt ülikool pidi kujunema demokraatli-
kuks rahvusülikooliks. Ta pidi teadust edasi arendama, vaja-
likke kõrgema haridusega spetsialiste ette valmistama ning
kogu töörahvale kõrgemat haridust andma. Õppimine ülikoolis
pidi toimuma tasuta. Õppekeelena võidi kasutada nii eesti,
vene kui ka saksa keelt, ent igas õppetoolis (kateedris) pi-
di olema vähemalt üks õppejõud, kes on võimeline pidama loen-
gud eesti keeles. Ülikooli struktuur ja sisekord nähti ette
demokraatlikuna. Ülikool loodeti avada 3 kuu pärast, s.o. ap-
rillis-mais 1919.a.³

Kuid Tartu langemise tõttu valgete kätte 14. jaanuaril
1919.a. ei suudetud neid suure põhimõttelise tähtsusega ka-
vatsusi realiseerida. Jätkates aga haridusküsimuses järje-
kindlat joont, rajati Eesti Tööraha Kommuuni Kultuuri- ja
Haridusvalitsuse 1919.a. 14. märtsi korralduse alusel juunis
1919 Eesti Tööraha Ülikool (hilisem Eesti Pedagoogiline Ins-
tituut) Petrogradis. See oli esimene kõrgem kool, kus õppe-

---

¹ "Edasi", 4. jaanuaril 1919, nr. 3.

² Eesti NSV RAKA, f. 2100, nim. 1, s.-ü. 14248, 1.

³ Ligemalt sellest vt. E. Tamme. Jaan Sarv Tartu ülikooli
juhatajana Eesti Tööraha Kommuuni võimu perioodil, käesolev
kogumik, lk. lk. 184-193.

töö toimus algusest peale eesti keeles. Siin valmistati ette põhiline õpetajate kaader eesti koolidele, mis töötasid Nõukogude Venemaal.

Eestis, kus jäi kehtima kodanluse võim, võttis rahvahariduse ja kõrgema kooli areng kodanliku suuna. Tartu ülikooli taasavamise eeltööd venisid. 1919.a. mais alustas tegevust nn. ülikooli uuestiavamise eeltööde komisjon, mis sama aasta juulis asendati ülikooli ajutise nõukoguga. Tingimused Tartu ülikooli töölerakendamiseks suudeti kodanlike võimude poolt luua alles 1919.a. sügiseks. Üliõpilaste immatrikulatsioon algas 20. septembril ja esimesed loengud 6. oktoobril. Ülikooli taasavamine toimus piduliku aktusega 1. detsembril.

Nii nagu Petrogradis rajatud Eesti Tööraha Ülikoolis nii ka taasavatud Tartu ülikoolis domineeris rahvuslikult eesti üliõpilaskond ning õppekeeleks kujunes eesti keel. See oli Oktoobrirevolutsiooni saavutuste üldiseks tulemuseks. Ent kodanlikus Tartu ülikoolis puudusid töörahva lastele õppimiseks vajalikud materiaalsed tingimused: tasuta õpetus, töölisfakulteed, laialdane riiklik stipendiumide ja ühiselamute süsteem, mida kindlustas nõukogude võim. Pealegi puudus tööliste ja kehtalurahva lastel enamasti vajalik eelharidus ülikooli astumiseks. Tartu ülikool kujunes üsna tüüpiliseks kodanlikuks rahvusülikooliks, mis teenis eeskätt valitseva eesti kodanluse huve. Ometi kujunes Tartu ülikooli sisekorraldus 1920-ndatel aastatel suhteliselt demokraatlikuks ja riigivõimu suhtes autonoomseks.¹ See võimaldas ülikoolil saavutada küllaltki silmapaistvaid tulemusi rahvusliku intelligentsi ja teaduse arendamisel.

Tartu ülikooli uueks ametlikuks õppekeeleks sai eesti keel, ent kuna esialgu valitses terav puudus eesti keelt valdavatest õppejõududest, siis lubati 1920-ndate aastate esimesel poolel loenguid lugeda ka vene, saksa ja teistes keeltes.²

---

¹ Sellist ligemalt vt. Õ. Elango. Võitlus Tartu ülikooli seaduse ümber aastail 1919-1925. TRU Toimetised nr.290, Tartu, 1972.

² Eesti NSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 1, l. 2.

Üliõpilaste kontingendi poolest (üliõpilasi 1.dets. 1920. aastal 1606; 1922. aastal 3179) kujunes taasavatud Tartu ülikool kohe rahvusülikooliks, kuna üle 80% üliõpilastest moodustasid eestlased. Ent loengutest peeti 1919/1920.õppeaastal vaid 41,4% eesti keeles, 53,2% vene keeles ja 5,4% saksa keeles. 1920/1921. õppeaastal peeti loengutest eesti keeles 49,8%, vene keeles 26,4% ja saksa keeles 22,9%.¹ Õppejõudude hulgas oli eestlaste osatähtsus suhteliselt väike just professorite hulgas. Veel 1923.a. oli 49 professori kohast eestlastega täidetud vaid 13 kohta (26,5%). Alles 1920-ndate aastate teiseks pooleks kujunes eesti päritoluga õppejõudude koosseis domineerivaks ja eesti keel valitsevaks õppekeeleks.

Esiolgu oli õppejõudude koosseis küllaltki kirju ja juhuslik. Kuna kvalifitseeritud teadlasi-eestlasi kaugeltki ei jätkunud, kutsuti palju õppejõude tööle välismaalt - Soomest, Rootsist, Saksamaalt ja kaugemaltki. Alles ajapikku kasvas välja enam-vähem kõigil aladel oma rahvuslik teadlaste kaa-der. Kerkis esile mitmeid rahvusvaheliselt tuntud teadlasi nagu neurokirurg L.Puusepp, kelle teadlase karjäär algas küll tunduvalt varem Peterburis, dermatoloog A.Paldrock, terapeut V.Vadi, geobotaanik T.Lippmaa, antropoloog J.Aul, astronoomid T.Roostmäe ja A.Kipper, seismoloog J.Vilip, keemik P.Ko-germann, geoloogid H.Bekker, A.Luha, A.Öpik, geograaf A.Tam-mekann ja palju teisi. Rahvuslike teaduste arendamisel saavu-tati silmapaistvaid tulemusi. Soomlane A.Tallgren pani aluse kaasaegsele eesti arheoloogiale, mida hiljem suurejooneli-selt viis edasi H.Moora.

Soome-ugri keelte alal töötasid viljakalt J.Mark ja J.Mä-giste, eesti ajaloo alal H.Kruus, O.Liiv, E.Blumfeldt jt. Eesti keele, kirjanduse ja rahvaluule uurimise alal tegutse-sid edukalt G.Suits, A.Saareste, J.V.Veski, J.Aavik, A.Annist ja paljud teised. Nende töödel oli rahvusliku kultuuri ja

---

¹ P. Põld. Eesti vabariigi Tartu ülikool 1919-1929. Tartu, 1929, lk. 49-58.

kirjanduse edasiarendamise seisukohalt suur tähtsus. Tartu ülikooli silmapaistvate teadlaste kaader andis põhikoosseisu ka 1938.a. moodustatud Eesti Akadeemiale, mis aga ei kujunenud iseseisvaks teadusliku uurimistöö keskuseks.

Kodanlik ülikool Tartus oli muidugi vastuoluline nähtus. Ühelt poolt küll viidi ellu emakeelse kõrgema hariduse põhimõtted, ent teiselt poolt ei kindlustatud materiaalseid õppimisvõimalusi töörahva lastele. Lõpetajate protsent oli madal, võrreldes sisseastujate arvuga. Ülikooli püüti esmajärjekorras rakendada kodanluse klassihuvide teenistusse. See tendents tugevnes eriti 1930-ndate aastate teisel poolel, kui Pätsi režiim likvideeris ülikooli autonoomia. Ometi nägi ülikooli õppejõudude progressiivne osa oma põhieesmärki kogu rahva teenimises.

Kodanliku rahvaülikooli progressiivne pärand, mille uurimisele alles oleme süvenenumalt asunud, on olnud suurel määral selleks aluseks, millele rajati nõukogudeaegse Tartu Riikliku Ülikooli tegevus. Säilitades rahvusliku ülikooli vormi nii emakeelse õpetuse kui ka kollektiivi rahvusliku koosseisu näol, on kaasaegne ülikool aga materiaalselt garanteerinud noorsoole õppimisvõimalused, on asunud internationalismi ja rahvastevahelise sõpruse platvormile. Käesoleva artikli raamidesse ei mahu sõjajärgse ülikooli paljude teaduslike saavutuste ja tuntud teadlaste loetelu. Märkimisväärne on, et ülikool oli peamiseks baasiks 1946.a. Eesti NSV Teaduste Akadeemia rajamisel, temast eraldunud teaduskonnad olid tuumikuks Eesti Põllumajanduse Akadeemia loomisel 1951. aastal. Selles, et praegu on Eestis enneolematult lai ja arvukas teaduslike asutuste võrk, et teaduslike töötajate arv vabariigis on tõusnud 550-lt 1940.a. 4200-le käesolevaks ajaks, on kahtlemata kõige suuremad teened ülikoolil.

**JAAN SARV TARTU ÜLIKOOLI JUHATAJANA
EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUNI PERIOODIL**

E. Tamme

Suurele Sotsialistlikule Oktoobrirevolutsioonile järgnev 1918. aasta oli komplitseeritud perioodiks Tartu ülikooli elus. Selle aasta veebruaris okupeerisid Saksa väed Eesti territooriumi. Okupatsioonivõimude survele lõpetas vene õppekeelelega Jurjevi¹ ülikool oma tegevuse 1918. a. mais. Enamik õppejõude ja vene üliõpilaskonda evakueerus Voroneži ning jätkas õppetööd 1918. a. avatud Voroneži ülikoolis. Voroneži oli juba varem evakueeritud tunduv osa ülikooli varadest ja raamatukogust.

1918. a. septembris asutasid Saksa võimud Tartus oma ülikooli. Enamik eesti ja kohalejäänud vene üliõpilastest boikoteeris seda saksa õppekeelega ülikooli. Seoses saksa okupatsiooni kokkuvarisemisega lõpetas see ülikool oma töö 1918. aasta novembris.

Saksa vägede taandumisel läks võim Eesti kodanlikule Ajutisele Valitsusele. 29. novembril kuulutati aga äsjaabastatud Narvas välja Eesti Nõukogude Vabariik Eesti Tööraha-va Kommuuni nime all. Selle esimeheks sai Jaan Anvelt, Kultuuri ja Hariduse Valitsuse juhatajaks Artur Vallner.

1918. a. detsembri algul võttis kodanlik Ajutine Valitsus Tartu ülikooli üle Saksa okupatsioonivõimudelt. Ülikooli hoo-
lekandjaks ehk kuraatoriks määrati Peeter Põld. Ülikooli all-

---

¹ 1893–1918 nimetati Tartut Jurjeviks.

asutuste ülevõtmiseks ja töö organiseerimiseks moodustati ülikooli ülevõtmise komisjon, mida juhatas P.Põld ning kuhu kuulusid teaduskondade esindajad ja mõned spetsialistid, nende hulgas matemaatika- ja füüsikaõpetaja Jaan Sarv. Seoses Punaarmee vägede lähenemisega Tartule põgenes kuraator P.Põld 20. detsembril ning jättis oma volitused J.Sarvele. 21. detsembril 1918.a. taastati Tartus nõukogude võim.

Kes oli Jaan Sarv? Jaan Sarv² (1877-1954) pärineb Võrumaalt talurentniku perekonnast. Aastatel 1899-1905 õppis ta matemaatikat Tartu (Jurjevi) ülikooli Füüsika-Matemaatika-teaduskonnas. Majanduslike raskuste tõttu oli ta sunnitud õpingud katkestama. 1905.a. esimesel poolel teenis ta ülalpidamist Tartus ajalehtede kaastöölisena ning teisel poolel pangaametnikuna Valgas. Valgas võttis ta osa kohalikust revolutsioonilisest liikumisest ning, kui hakkasid tegutsema karistussalgad, põgenes Soome ja Rootsi kaudu Pariisi, kus 5 kuud täiendas end matemaatika alal. 1906.a. teisel poolel oli ta Tallinnas ajalehtede kaastööliseks.

1907.a. lõpetas J.Sarv ülikooli ning asus tööle õpetajana. Pikemat aega (1909-1918) töötas ta matemaatika- ja füüsikaõpetajana Tartus Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlastegümnaasiumis, mis oli esimeseks eesti õppekeelega keskkooliks. Ta on märkinud, et hoidis eemale vene õppekeelega kroonugümnaasiumidest.

Juba üliõpilasena avaldas J.Sarv ajalehtedes ja ajakirjades populaarteaduslikke artikleid nagu "Kaste ja udu", "Sulatised", "Soojusest", "Tuli", "Õhulaev", "Tähtsad planeedid", "Kestvad tuuled" jt. ning kirjutas populaarteaduslikud brošüürid "Praeguse aja teadus" (1904) ja "Soojus töötamas. Elekter inimese teenistuses" (1904). Rusticuse varjunime all ilmusid 1906.a. J.Sarve ateistlikud kirjutised "Mida uskuda ja kudas uskuda" ning "Teaduse kindlus". Ajakirjanduses võttis ta sõna eestikeelse õppekirjanduse loomise probleemide

---

² H.Epler. Prof. Jaan Sarve elust ja tegevusest. - Matemaatika ja kaasaeg. III. 1964, lk. 68-72.

kohta ning kirjutas ise eestikeelsed füüsika õpikud keskkoolidele "Elekter" (1911) ja "Füsika õpetus. I" (1917), millest eriti viimane on tugevalt isikupärase käsitlusviisiga.

Aastatel 1917 ja 1918 võttis J.Sarv aktiivselt osa Eesti kooli ümberkorraldamisest ja emakeelse kooli arendamisest. Pärast seda, kui teine rahvahariduse kongress 1917.a. juunis otsustas usuõpetuse jätta Eesti kooli õppeainete hulka, kuigi vabatahtliku õppeainena, avaldas J.Sarv "Postimehes" kirjutise "Usuõpetus tulevases Eesti koolis"³, milles ta põhjendas seisukohta, et usuõpetus tuleks koolist välja heita. Kirjutise lõpus väitis ta, et "usuõpetus inimese mõtteviisi kitsendab ja kooliõppeainete hulka ei kõlba".

1918.a. algul töötas Tartus rahvaulikool, mis oli mõeldud täiskasvanute haridustaseme tõstmiseks. Selle üheks organiseerijaks ja füüsika lektoriks oli Jaan Sarv.

1918.a. oktoobris, kui Tartus töötas Saksa ülikool, avaldas J.Sarv "Postimehes" kirjutise "Ülikool ja emakeel"⁴, milles protesteeris selle vastu, et meie ülikoolis "mitmesugusest rahvusest professorid on sunnitud võõras keeles lugema mitte teaduse edendamise kasuks, vaid poliitika pärast". Ta soovitas lubada ülikoolis loenguid lugeda mitmes keeles, et õppejõud saaksid oma ainet võimalikult emakeeles ette kanda.

Pärast Tartu vabastamist 1918.a. 21.detsembril asus Jaan Sarv juhatama Tartu ülikooli, milles töö oli vaibunud; töötasid vaid ülikooli kliinikud ja meteoroloogia observatoorium. J.Sarve tegevusest Tartu ülikooli juhatajana saame pildi tema enda päeviku vormis kirja pandud märkmete põhjal, mida säilitatakse ENSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis⁵.

J.Sarve märkmetest loeme: "20. XII sain ülikooli teenri kaudu volituse hr. Põllu poolt ja kantselei ametnikkudelt suusõnalise kutse ülikooli ilmuda. Sääl küsiti minult, mis nüüd teha. Ma ütlesin, et katsume oma igapäevast tööd rahulikult edasi teha"⁵.

---

³ "Postimees", 3. juuli 1917.a.

⁴ "Postimees", 9. oktoober 1918.a.

⁵ Eesti NSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 1055, l. 29-38.

Sel ajal oli teravalt päevakorras küsimus Tartu ülikooli tulevikust. Vene ja saksa rahvusest ülikooli õppejõud olid enamikus Tartust lahkunud. Varem ei olnud paljudel erialadel, sealhulgas ka matemaatika alal, töötanud eestlastest õppejõude, peetud eestikeelseid loenguid ega olemas vastavat eestikeelset terminoloogiat. Juba Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlastegümnaasiumi loomisel 1906.a. kaheldi, kas eesti keel õppekeeleks küllalt välja arenenud on ja kas leidub õpetajaid, kes oskavad eesti keeles õpetada. Kooli 10. aasta juubeli puhul 1916.a. märkis selle juhataja P.Põld, et kool ennast õigustanud on ning et "eesti keel õppekeeleks hästi sünnib ja laste arenemise kohta hääd mõju avaldab"⁶.

22. detsembril tuli J.Sarve juurde kunstimuuseumi juhataja Fr.v.Stryck ja esitas plaanid Tartu ülikooli väljakujundamiseks, mis olid avaldatud eelmisel päeval saksakeelses ajalehes "Dorpatier Zeitung". Selles soovitati Tartus ellu kutsuda rahvusvaheline ülikool sakslaste, eestlaste, lätlaste ja venelaste jaoks, midagi "teadlaste vabariigi" või "teaduse vabasadamana" taolist. Ajalehest loeme muuhulgas: "Kui ei õnnestu Voroneži põgenenud ülikooli tagasi tuua, siis peab Dorpat vähemalt aastasajaks loobuma ülikooli hüvedest. Et iga üksik, maal elunev rahvus uue ülikooli rajamiseks liiga nõrk on, sellele ei saa keegi vastu vaielda, kes olukorda tõsiselt analüüsib."⁷ Järgmise aasta suvel ilmus samas ajalehes kirjutis ülikooli tulevikust, mis lõppes lausega: "Kui üritatakse luua kaks ülikooli, üks eesti- ja teine lätikeelne, siis on see sama hea kui üldse loobumine ülikooli mõttest."⁸

Vastuseks neile arvamustele esitas J.Sarv oma seisukohad ülikooli tuleviku kohta:

"1. On päris loomulik, et Tartusse endise ülikooli alusel Eesti rahvusline ülikool kujuneb, mille juurde loomaars-

---

⁶ P.Põld. Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Kesk-kool 1906-1916. Tartu, 1916, lk. 27.

⁷ "Dorpatier Zeitung", 1918.a. 21. detsember.

⁸ "Dorpatier Zeitung", 1919.a. 28. juuli.

ti instituut ja polütehnikum osadena liituvad, kuna lätlastel seesama sünniks endise polütehnikumi alusel.

2. Niisama on loomulik, et ülikool ei tohi oma teaduslist tasapinda alaneda lasta; muidu kaotaks ta õiguse ülikooli nime poolest juba. Sellepärast peavad kõik kohalikud keeled üheõiguslised olema ettelugemiseks, nii et ülikool võiks kasutada õppejõudusid kohalikkudest eestlastest, sakslastest ja venelastest, kes kõik üksteise keelest peavad aru saama, aga võib ka oma jõudude puudusel kutsuda häid jõudusid Saksamaalt ja Venemaalt. Paralleelseid ettelugemisi ei oleks siis vist tarvis ja keelepoliitika võimalus kaoks vist, nagu Helvetsia riigis.

3. On jällegi loomulik, et ülikool omamoodi vabariik on, millel välise politikaga tegemist ei pea olema, nii et teadus selle all ei kannataks. Tulevikus tuleks seda iseäranis silmas pidada, et teadus võimalikult lähedalt saaks edeneda ja sellega ilmasõja läbi alandatud kultuuri tasapinda tõsta aidata. Mitmest rahvusest professorite kogu ei ole iseendast selle takistuseks, kui valimistel seda silmas on peetud, et valitav peaaegjalikult ainult teaduse pärast pakutavale kohale tahaks tulla...

4. Tartu ülikooli oleks sel kujul kohe rahuldavalt käima panna, sest sissesead ja ka hulk õppeabinõusid on alal. Voroneshi viidud kraamist tunnevad iseäranis puudust ainult need ajaljo-, keele- ja kunstiteadlased, kes sellekohaseid kollektsioonideid enne on tunnud. Muidu oleks Tartu ülikooli korraliku õppetöö jaoks esimestel aastatel tarvis ainult mõnisa protsenti kulutada õppeabinõude peale rohkem kui harilikult.

5. Ülikooli ülespidamine ei käiks ka Eesti riigile iseäranis üle jõu, sest ülikooli kulud oleksid ainult umbes 1/6 (üks kuuendik) kõigist hariduse kuludest. Tuleb ju siin algharidus aastas maksta - kui ta vähegi on korraldatud - umbes kolm miljonit grammi kulda - keskharidus umbes kaks miljonit ja ülikool umbes üks".⁹

---

⁹ Eesti NSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 1055, l. 29-38.

23. detsembril 1918.a. kutsuti Tartu Revolutsioonilise Komitee korraldusel kokku ülikooli töötajate koosolek, mille avas J.Sarv. Sellel koosolekul valiti komitee ülikooli juhtimiseks. Koos komiteega lahendas J.Sarv ülikooli töötajate ja allasutuste majandusprobleeme, vaatas läbi allasutuste eelarvete projektid ja koosseisud, pidades silmas võimalusi koosseisu vähendamiseks ja asendamiseks enne Saksa okupatsiooni nendel kohtadel töötanud isikutega.

27. detsembril kirjutas J.Sarv: "Teenijate küsimus on keeruline. Vist on kõige õigem kohe niisugune hulk teenijaid kohale jätta või tagasi võtta, mis ülikooli töötamiseks tarvilik on. Sest vähemalt kuu kolme pärast peab ülikool töötama hakkama ja tööd ka suvel jätkama, et tarvilikka haritud jõudusid ette valmistada, ja mõneks kuuks teenijaid nende siamaalsetest korteritest vääja ajada ei ole küll korras. Okupatsioonivõimude poolt tagandatud teenijad tulevad tingimata oma kohtadele võtta ja praegused asetäitjad säält eest ära saata, kui see koht üleüldse ülikooli töötamise jaoks tarvilik on. Palganormi minimumiks peaks olema ülikooli juhtidel 300 grammi kulda kuus, nende abidel 200 grammi ja käsutäitjatel 100 gr. või prii korteri, kütte ja valgustuse puhul 75 grammi."¹⁰

Järgmise päeva sissekandest loeme: "Ma ei saa uskuda, et Tartu ülikool veel üle kolme kuu tööta seista lastakse, sest haritud jõudusid on tarvis. Ennem tahaksin uskuda, et kui ligematel kuudel ülikooli töö uuesti algab, õppetegevust ka suve kuudel jätkatakse. Sellepärast kõnelesin täna veel Jaaksoniga, et ta füüsika ja matemaatika kabinettides katalogiseerimise tööd laseks edasi teha.

Ma ei saa ka uskuda, et Tartu ülikoolist jälle eesti keel endisel viisil välja tõrjutakse. Ennem tahaksin uskuda, et iga õppetooli juures, kuhu teaduse huvides umbkeelne professor on kutsutud, assistendid tingimata eesti keelt oskavad. Sest pääle teadusemeeste ja eriasjatundjate ettevalmistamise peab ülikool tulevikus rohkesti ka teaduse populariseerimise eest hoolitsema..."¹¹

---

¹⁰ Eesti NSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 1055, l. 29-38.

¹¹ Sealsamas.

31. detsembril 1918.a. saabus Tartusse Eesti Tööraha Kommuuni Kultuuri ja Hariduse Valitsuse juhataja Artur Vallner, et korraldada siin kultuuri- ja hariduselu. Oma kohtumisest A.Vallneriga kirjutab J.Sarv 1. jaanuaril 1919.a.:

"Eila jõudis A.Vallner Tapa kaudu siia. Ta pani mulle ette ülikooli juhatamist oma päale võtta. Ma kõnelesin oma jõuetusest ja käsil olevast aritmeetikast. Seda ei võtnud ta kuulda, vaid tähendas, et kommuunas inimesi ka sunniviisil võib ametisse panna. Ülikooli tuleviku kohta tähendas ta, et venestamise hädaoht sellega möödas on, et Eestimaa iseseisvaks riigiks on tunnistatud, kus praegu Vene väed ainult liitlastena viibivad. Ma võtsin tänaseni järelemõtlemise aega ja pidasin tema soovil ka J.V.Veski, V.Ernitsa ja J.Avikuga läbirääkima, kas nad nõus oleks lektoriteks hakkama.

"Et meie sihid ülikooli tuleviku suhtes pea peensusteni ühte lähevad, siis avaldasin täna oma nõusolemist".¹²

Teade J.Sarve määramisest Tartu ülikooli ajutiseks juhatajaks ilmus ajalehes "Edasi" 4. jaanuaril 1919.a. ametlike teadete rubriigis.

"Eesti Tööraha Kommuuna Nõukogu volitusel tegi valitsuse liige A.Vallner 31. dets. 1918.a. ja 1. jaan. 1919.a. Tartus viibides järgmised korraldused...

3. Tartu ülikooli füüsika-matemaatika fakulteedi lõpetanud ja Tartu keskkoolide õpetaja J.Sarv'e, kui iseseisvalt ja teaduslikult mõtlejat teadlast Tartu ülikooli ajutiseks juhatajaks määrata. Kõigis ülikooli asjades pöörduda slm. J.Sarve poole".¹³

Ülikooli elu korraldamiseks ja kontrollimiseks moodustati ülikooli töötajatest töölisnõukogu. J.Sarv koos töölisnõukoguga asus intensiivselt tegema ettevalmistusi ülikooli avamiseks. Tolleaegses raskes majanduslikus olukorras suutis töölisnõukogu hankida 8. jaanuaril 1919.a. kohalikult täidesaatvalt komiteelt töötajate palkadeks 5000 rubla krediiti.

---

¹² Eesti NSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 1055, l. 29-38.

¹³ "Edasi", 1919.a.. 4. jaanuar.

12. jaanuaril 1919.a. kirjutas J.Sarv, et ta on ülikooli käikupanekuks "1) tööliste asja oma rööpasse juhtinud, 2) eelarve kokkuseadnud ja 3) ülikooli korralduse põhijooned valmistanud." ¹⁴

Samas esitas J.Sarv Tartu ülikooli põhikirja projekti, milles kajastusid tema eespool tsiteeritud seisukohad ülikooli tuleviku kohta. Põhikirja I osa - "Üleüldised määrused" - on sõnastatud järgmiselt.

"§ 1. Eesti Tööraha Kommuuna Tartu ülikoolil on ülesandeks 1) Eesti teaduslikku tööd võimaldada, 2) töörahvale tarvilikka eriasjatundjaid ettevalmistada ja 3) töörahvale kõrgemat haridust anda.

§ 2. Nende ülesannete täitmiseks on Ülikoolil

1) viis teaduskonda: a. Matematika-füsika teaduskond, b. Astronomia-geologia teaduskond, c. Biologia teaduskond, d. Sotsiologia teaduskond ja e. Filologia teaduskond;

2) mitmed institudid: a. Põllutöö institut, b. Kasvatuse institut, c. Ühitegevuse institut (tööraha tegelaste ettevalmistamiseks), d. Arsti institut ja teised;

3) rahvalikud ettelugemised kõigi teaduskondade ja institutide juures, ja

4) õigus korraldada tegelikka harjutusi oma institutide kasvandikkudele võimalikult kõigis linna ja tema ligikonna põllutöö ettevõtetes, kasvatuse asutustes, ametiasutustes, haigemajades ja teistes eriinstitutidele vastavates asutustes ja ettevõtetes.

§ 3. Teaduskondade ja institutide töös ja asjaajamises on kõik kolm kohalikku keelt - Eesti-, Vene- ja Saksakeel - üheõiguslised ja igal üksikul juhtumisel hõlpsuse kohaselt tarvitatavad. Rahvalikud ettelugemised on eestikeelsed ainult mõne tarviliku erandiga, sellepärast peab iga õppetooli kohta vähemalt üks lektor olema, kes oma eriainet rahuldavas Eesti keeles ette kanda saab.

---

¹⁴ Eesti NSV RAKA, f.2100, nim. 2, s.-ü. 1055, l. 29-38.

§4. Teaduskondade ja institutide töö viljakuse jaoks on iga professor kohustatud 1) üleüldisi kursusi võimalikult lühendama neid osasid välja jättes, millel põhjanevat tähtsust ei ole või mida üliõpilased niisama hästi saavad kättejutatud kirjandusest lugeda või selle aine rahvalikkudest ettekannetest kuulata, ja 2) erikursusi võimalikult seminaride kujul või muidu faktilise materjali otsekohele käsitamise kujul korraldama".¹⁵

Põhikirja II osa - "Ülikooli nõukogu" - algab järgmiselt.

"§5. Ülikooli kui autonoomse asutuse kõrgemaks juhtivaks võimuks on kõigi teaduskondade ja instituutide professorite ja lektorite kogu ehk Ülikooli nõukogu."

Edasi on fikseeritud ülikooli nõukogu, rektori, teaduskondade ja instituutide nõukogude ning dekaanide ja instituutide juhatajate ülesanded, samuti rektori, dekaanide, instituutide juhatajate ja professorite valimise kord.

Et anda rohkem võimalusi eestlasi õppejõududeks kutsuda ja neid professoriteks edutada, on põhikirja IX osas - "Lektorid ja professorid" - öeldud järgmist.

"§25. Eesti Tööraha Kommuuna Tartu ülikooli lektoriteks kutsutakse teadlased, kes tegelikult on näidanud, et nad oma eriala tunnevad ja selle ettekandmisega toime saavad, kuigi neil endisel ajal nõutud diplomisid ei ole.

"§26. Lektor nimetatakse professoriks, kui näha on, et ta ise püsivalt teaduslikku tööd teeb ja ka oma õpilasi või abilisi suudab püsivalt teaduslikku tööd tegema panna."

Põhikirja X osas - "Üliõpilased" - on ette nähtud õigus tasuta kõrgema hariduse saamiseks kõigil Eesti kodanikel. Et ka töölis- ja maanoortele vähemalt juriidiliselt avada tee kõrgema hariduse juurde, ei nõuta ülikooli astumisel haridust tõendavaid dokumente.

Need kavatsused jäid aga sellel perioodil ellu viimata, sest 14. jaanuaril 1919.a. langes Tartu uuesti valgete kätte. Sellele vaatamata on sammudel Eesti nõukogude ülikooli

---

¹⁵ Eesti NSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 1055, l. 29-38.

loomiseks oluline põhimõtteline tähtsus.

J.Sarv jätkas kuni P.Põllu tagasijõudmiseni Tartu ülikooli elu korraldamist. 21. jaanuaril 1919.a. kirjutas ta:

"Ma ootan lahkumise võimalust, aga ei tea mis siis päälle hakata, sest timmukaks minna või timmuka töö pälitvaatajaks ei taha. Vist tuleb tegelikult protesteerida, kuigi see surma tooks. Kõige pälit peaksin Postimehes, Sotsialdemokradis, Teatajas ja Päevalehes protestikirja avaldama: Ei saa uskuda, et Eesti riigivalitsus tapmise inetust kultiveerib, otsekohe vahest mitmemiljonilist tulu toova metsa töö või ka tsemendi tööstuse laiendamise jaoks nii tarvilikku tööjõudu hävitada laseb, et siin pool rindejoont metsikusi lubades nendelt võitluse valmistuse võtab, keda sõda veel liig sügavalt rikkunud ei ole, nende metsikustega säält poolt üle tuleku võimaluks teeb ja siit poolt üleminekut veel edendab, nii et vastane pool kasvab, ja veel siin pool endale vastaseid loob tapetute sugulastes ja tuttavates. Rumalust tapmisega hävitada katsuda on rumalus. Lõplikku võitu ei ole vist küll millalgi tapmised toonud, vaid üleolev jõud oskus ja mõistlikkus."¹⁶

Pärast Tartu ülikooli juhtimise üleandmist Peeter Põllule tegi Jaan Sarv 28. jaanuaril 1919.a. ettepaneku end saata välismaale tutvuma teiste ülikoolide korraldusega. Ülikooli valitsus rahuldas selle palve.

Ettevalmistusi Eesti ülikoolide rajamiseks jätkati aga mõlemal pool rindejoont.

Eesti Tööraha Kommuuni Nõukogu avas oma otsusega 14. märtsist 1919.a. Petrogradis Eesti Tööraha Ülikooli.¹⁷ See esimene eestikeelne kõrgem õppeasutus alustas tegevust sama aasta juunis.

Tartu ülikoolis algas õppetöö 1919.a. oktoobris. Jaan Sarv oli siin matemaatika professoriks aastatel 1919-1951. J.Sarve plaanide reaalsust näitab tõsiasi, et Tartu ülikool kujundati Eesti rahvuslikuks ülikooliks.

---

¹⁶ Eesti NSV RAKA, f. 2100, nim.2, s.-ü. 1055, l. 29-38.

¹⁷ Eesti Tööraha Kommuun. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn, 1958, lk. 117.

TARTU ÜLIKOOLI ÕPETLASTE OSAST
EESTI ARHEOLOOGIA RAJAMISEL
(1920-ndail aastail)

V.Trummal

Nõukogude Eesti arheoloogide sulest ilmunud arvukad kirjutised ja materjalide publikatsioonid, nende seas ka L.Jaanitsa ja E.Tõnissoni ülevaateartikkel Eesti arheoloogia arengust,¹ näitavad, et tänapäeval areneb Eesti arheoloogia võrdväärselt teiste teadustega, olles suuteline lahendama olulisi probleeme Eesti ala esiajaloos. Kuid nende saavutusteni, seega kunagisest muinsuseharrastusest teaduseks kujunemiseni, nagu eelmainitud autorite analüüsist nähtub, on siingi tulnud läbi teha pikk ja keeruline arengutee.

Käesolev artikkel pöörab peatähelepanu eesti arheoloogia iseseisvaks teaduseks kujunemise algetapile seoses Tartu ülikoolis vastava õpetooli rajamisega ja selle tegevusega 1920-ndail aastail. Autor püüab näidata seda olulist, mida Tartu ülikooli õpetlased suutsid anda eesti muinasteaduse väljaarendamiseks ja uurimiseks tolleaegse kodanliku diktatuuri piiratud majanduslikes tingimustes ja natsionalistlikult meelestatud ideoloogilises õhkkonnas.

Teatavasti see pärand, mis kodanlikul ülikoolil Eesti muinasaja uurimise valdkonnas (ja üldse Baltimaade arheoloogia alal) oli üle võtta Oktoobrirevolutsioonile eelnevast ajajärgust, piirdus üsnagi tagasihoidlike saavutustega pea-

---

¹ L.Jaanits, E.Tõnisson. Arheoloogia areng. Leninlik etapp eesti ajaloo teaduses. Tln., 1970, lk. 207-230.

miselt muististe kogumise alalt - seegi materjal oli killustunud mitmete kohalike muuseumide ja erakogujate kättes. Puudusid kodumaised kaadrid ja uurimistööd koordineeriv keskus. Materjali üldistuste osas võiks kõnelda sellal alles vähe- seil allikeil baseeruvaist küündimatuist, veelgi enam tendentslikest ja kohati ebateaduslikest järeldustest. Olid ju kogu sellele muinsuseharrastusele alusepanijaiks balti-saksa uurijad, enamikus erialalise ettevalmistuseta õpetlased (välja arvatud mõned erandid, nagu kuulsa skandinaavilase O. Monteliuse õpilane Max Ebert Riias), kelle põhitegevuseks olid teised teadusalad.

Nagu juba Läti nõukogude historiograaf J. Zutis on näidanud, kasutas enamik balti-saksa uurijaid Eesti ja Baltimaade arheoloogiat ära selleks, et oma seisuslikke privileege Baltimaail kaitsta. Nii püüdsid siinsed muinsuseharrastajadki põhjendada arheoloogia andmete alusel Baltikumi kuulumist põlise germaanlaste territooriumi hulka (TÜ mineraloogiaprofessor C. Grewing). Mõnevõrra mõõdukam suund (TÜ ajaloo professor R. Hausmann) väitis samuti, et vähemalt kultuuriliselt kuulus see ala germaani kultuuri mõjusfääri ka enne sakslaste vallutusi XIII saj. algul. Sellest tulenes ka kogu sinise teadaoleva materjali ühesuunaline tendentslik käsitlus, kõik vähegi silmapaistvamad kultuurielemendid eestlaste rauaaja materiaalses kultuuris seostati eranditult germaanlaste (gotide) kultuuriga.

Valitsevat suunda sel alal ei suutnud kõigutada ka mõned eriarvamused ja erapooletumad seisukohad sinise rahvastiku etnilise ja kultuurilise päritolu suhtes (TÜ vene filoloogia prof. P. A. Viskovatov, etnograafiaprof. N.-N. Haruzin, soome arheoloogia prof. A. Hackmann jt.).

Kodanliku diktatuuri kehtestamisega sai Eestis hariduse, kultuuri ja teaduse arengu suunajaks eesti rahvuslik kodanlus, kes oma võimupositsioonide tugenevnes hakkas teiste Euroopa maade, eriti Soome kodandluse eeskujul üha enam huvituma ka oma isamaalisest minevikust, eestlaste kultuuri- ja etnilisest ajaloost. Kodanlikus ajakirjanduses ("Postimees", "Päevaleht") ilmus 1920-ndal aastal rida põhjendatud üleskutseid (TÜ professorid M. Elsen, C. Cederberg, J. Rebane, aja-

kirjanik J.Jõgever jt.), et Eestis seataks sisse Soome eeskujul oma arheoloogilise uurimistöö keskus, korraldataks muinsuskaitse küsimused, lahendataks vastavate kaadrite ettevalmistamine. Viimane leidis positiivset vastukaja TÜ juhtkonnas. Selle tulemusel rajati 1920.a. sügisel TÜ juures Eesti ja Põhjamaade muinasteaduse õppetool (etnograafia õpetamise võimalusega) ning 1924.a. ka oma eesti etnograafia dotsentuur. See lõi kõik eeldused eesti rahvuslike teaduste väljaarendamiseks, milleks oli eeskujusid püütud leida juba varem (Soomest). 1909.a. Eesti Rahvamuuseumi asutamisega Tartus. Soomes olid nii arheoloogia kui etnograafia omaette teadusharudena hakanud arenema juba 1880-ndail aastail seoses sealsete erialalise ettevalmistuse saanud õpetlaste - arheoloogia professorite J.R.Aspelini ja H.Appelgren-Kivalo, hiljem A.Hackmanni ja A.Europeuse ning soome etnograafia rajaja A.O.Heikeli tegevusega. Helsingi ja Turu ülikoolides rajati ka vastavad erialased õppetoolid. 1883.a. organiseeriti Soomes riiklik muinsuskaitse. Nii kujunes loomulikuks, et oma kodumaiste erialaste kaadrite puudumisel kutsutigi 1920.a. sügisest peale TÜ Eesti ja Põhjamaade õppetooli rajajaks soome õpetlane prof. Aarne Michael Tallgren (1885-1945).² Viimane tegutses siin korralise professorina 1923. aastani, seejärel vabastati omal soovil, kuna ta kutsuti tagasi kodumaale Helsingi ülikooli arheoloogia professori kohale. Siiski pöördus TÜ juhtkond korduvalt tema poole ka järgnevatel aastail, s.o. 1924-1927. A.M.Tallgren saabuski igal semestril õppeülesandeid täitva professorina vastu võtma arheoloogia kursuse eksameid, samuti juhendas ta arheoloogiliste kaevamistööde läbiviimist ja edasist muuseumitöö korraldamist Eestis. Praktiliselt toimus see kuni 1930. aastani, mil tema õpilane H.Moora kinnitati professori kohuse-täitjaks TÜ-s. Pärast Tallgreni lahkumist korralise professori kohalt kutsuti 1923.a. tema asemele rootsi teadlane prof. B.Nerman, kes aga Tallgreni sõnade kohaselt oli "võõrkeelne

---

² RAKA-s prof. Tallgreni toimiku andmeil 2000 kroonise palgaga kuus ja rektori märkusega vähemalt 2 tundi päevas töötada. Ka Tallgreni ülejäänud tegevust TÜ-s puudutavad andmed pärinevad samast allikast.

ja võõrmeelne" ning Eesti rahvuslike teaduste arengus suutis oma kahe siin viibitud aasta jooksul vähe kaasa aidata.

Prof. A.M.Tallgren oli kogemustega uurija, suuresti erudeeritud õpetlane, varem töötanud Helsingi ülikooli Uraali ja Altai arheoloogia dotsendina. Ta oli saanud ettevalmistuse ka Vene, samuti Lääne-Euroopa ja Põhjamaade arheoloogia alal. Peale selle oli ta omandanud ladina ja kreeka filoloogia magistri 1907. ja filoloogia dotsendi kraadi 1914. aastal. Täiendanud end Stokholmi, Uppsala, Kopenhaageni ja Pariisi ülikoolide juures, oli ta omandanud silmapaistvalt suure teadmiste pagasi (Lääne-Euroopa uurimisreis 1907. - 1908.a.), aga ka põhjalikud teadmised Venemaa arheoloogiast (1909.a. uurimisreisid Kaasani, Arhangelski ja Kostroma kubermangudesse, 1915.a. Keak- ja Ida-Venemaale ning 1920.a. koos oma õpilase E.Laidiga veelkordne uurimisreis Nõukogude Venemaale). Uurimistöoga seotud välisreisid olid ka hiljem tema tegevuses olulisel kohal. Eestis viibides taotles ta pidevalt väliskomandeeringuid. 1922.a. viibis ta Saksamaal, Ungaris, Jugoslaavias ja Balkani riikides, samuti Türgis, kust muuhulgas kogus hulgaliselt arheoloogiaalast fotomaterjali.

Prof. Tallgren oli ka paljude teaduslike seltside tegevliige (Soome Teaduste Akadeemia, Peterburi Vene Arheoloogia Selts, Õpetatud Eesti Selts). Uurija kogemusi oli ta saanud Helsingi Rahvamuuseumi assistendina töötades, oli Soome Kodu-uurimiskesktoimkonna juhataja, Soome Muinasuurijate Seltsi liige ja paljude teaduslike ajakirjade ("Suomen Museo", "Suomen Historiallinen Kuukauskirja" jt.) toimetaja, seega suurkuju Soome arheoloogias juba enne Eestisse siirdumist. Siin kujunes talle südameasjaks alusepanemine vastavale teadusele ning tema Tartu-aastad kujunesid eesti arheoloogia arengule tulemusrikkaks. Tema töö põhimõtted võiks kokku võtta nelja punkti: 1) rajada võimalikult mitmekesine allikatebaas uurimistööks Eestis;

2) äratada rahva seas lugupidamist kodumaa muinsuse vastu (ta oli ka ise suur teaduse populariseerija);

3) leida kõik võimalused muinasmälestiste süsteemil kindlaks korrastamiseks;

4) valmistada ette iseseisev kodumaine uurijaskond.

Kõik need enda poolt püstitatud ülesanded täitis ta eeskujulikult. Oma programmi teostamist alustas Tallgren kohe Eestisse saabudes, õieti juba 1920.a. maikuus, mil ta oli kutsutud ERM poolt nn. suvekursuste raames esinema loengutega soomesugu rahvaste ajaloost. Samal suvel tegi ta juba oma esimese uurimisreise mööda Eestit, saatjaks vaid mõni õpilane ja liiklusvahendiks jalgratas. Tema sõitudest Räpinasse, Võrru, Viljandisse ja Pärnu, sealt aga Saaremaale ja Muhusse pajatas prof. M.Eisen 1920.a. "Postimehe" 8. sept. numbris. Uurija suutis fikseerida kõik olulisemad kinnismuistised oma teel, tutvuda eesti linnuste ja kalmete iseloomuga, ohvipaikadega, Saaremaa kirikutega ning teostada isegi esimesed proovikaevamised. Peamine oli muidugi saada ülevaade muististe iseloomust Eestis, et kavandada eelseisev uurimistöö, muististe korraldamine, nende kaardistamisvõimalused jne. Väliuurimisi jätkas Tallgren pidevalt ka järgnevatel suvel ja sügiskuudel Eestis viibimise ajal, jagades vastavaid metoodilisi näpunäiteid oma õpilastele ning kavandades eestlaste kalmete kõrval ka liivi muististe ja Kagu-Eesti kääbaskalmete uurimist, nagu selgub "Suomen Heimo" 1923.a. esimesest numbrist.

1920.a. sügisel pandi prof. Tallgreni eestvõttel alus Arheoloogia Kabinetile TÜ juures ning 1920/21.a. ka Arheoloogia Muuseumile. Samal ajal komplekteeris ta oma kaastöölised, kellest enamikus said ka tema õpilased.³ Varem koondati Arheoloogia Muuseumi teistesse muuseumidesse ja erakätesse laekunud arheoloogilised kogud (näit. ÕES-i muinaskogu), erialalised käsikirjad ja raamatukogud. Kõigest sellest järeldub, et A.M.Tallgren pani aluse nii arheoloogia õpetamisele üli-

---

³ 1920.-22.a. töötasid Arheoloogia Kabineti ja Muuseumi juures Marta Schmiedehelm, Harri Moora, Ferd.Linnus (Leinbock), Alice Karu (Moora), Truut Nigul (Kivivare), Hilda Laur, Oskar Parmas, Leo Tiitsmaa ja Teodor Vaas. 1922.a. lisandusid veel Eerik Laid, Richard Indreko ja Elsbet Markus (Parek). E.Pareki käsikirjalisi memuaare, tema enda lahkel loal, on autor kasutanud edasisel prof. Tallgreni loengulise töö iseloomustamisel.

ülikoolis kui ka muinsusosalase uurimistöö sihipärasele korraldusele Eestis. Tartus kujunes seega esimene iseseisev arheoloogia-alase uurimistöö keskus mitte ainult Eesti, vaid kogu Baltikumi tarvis.

Plaanipärane pedagoogiline ja organiseerimistöö võimaldasid prof. Tallgrenil paari aasta jooksul üliõpilaste abiga olulises osas arvele võtta Eesti kinnismuistised ja neid kirjeldada. Siingi sai eeskujuks Soomes juba alates 1876 aastast tehtud töö.⁴ Prof. Tallgren märkis oma esimeses loengus üliõpilastele, et Soomes laabus see töö valitseva poliitilise režiimi tingimusi mitte eriti ükmeelselt, sest "ei ülikoolis ega Soome Muinasuurijate Seltsis polnud valitsemas üks keel", seevastu aga Eestis oli takistuseks kodumaiste haritlaste puudus vastaval alal. Kuid pärast ettevalmistatuid seminare ülikoolis suudeti juba 1921.a. suvel välja saata üliõpilastipendiaadid, et nad koostaksid kihelkondade kirjeldused. Selleks kasutati ära juba varem Jaan Jungi poolt kogutud rohke materjal. Sama töö jätkus üliõpilastega ka talvise õppetöö käigus. Üliõpilased töötasid arheoloogia praktilistel harjutustel läbi kõik olemasolevad antikvaarsed andmed, võtsid arvele ka muuseumides olevad lahtised leiud ja aruanded. Muistised kartografeeriti rühmade ja liikide kaupa, määratledes neid ka kronoloogiliselt, ning koostati levikukaardid. Nii jätkus töö ka järgnevail aastail, mil stipendiaadid tegid täiendavat kogumistööd, inspekteerimisreise ning valmistasid muististe plaane. Kogunes suurepärane allikmaterjal - 106 Eestimaa kihelkonnast töötati läbi prof. Tallgreni juhendamisel 63 kihelkonna materjalid. See oli alus, millest võis lähtuda Eesti muinasaja süstemaatilises uurimistöös. Selle materjali läbitöötamist jätkasid hiljem tema õpilased. Tallgren ise pidas end siin vaid organisatoriks.

---

⁴ Soome Muinasuurijate Selts saatis välja stipendiaatidena üliõpilased ja rahvakoolide õpetajad, kes neile määratud maakohas tegid süstemaatilist kogumistööd. Selle tulemusena fikseeriti Soomes kihelkondade kaupa muististe nimistud, nende kirjeldused koos lühikese maateadusliku ülevaatega.

Tegelikult oli ta aga eeskujuks just oma isikliku energilise ja viljaka uurijategevusega, mida iseloomustab produktiivne teaduslik looming nii Soomes kui ka Tartu aastail. Nii avaldas ta ainuüksi Bestis viibimise kolme aasta jooksul 13 suuremat teaduslikku käsitlust eesti jt. soomesugu rahvaste muinasajast, peale selle arvukaid populaarteaduslikke artikleid - ning seda kõike eesti, soome, rootsi, saksa ja prantsuse keeles.⁵ Nendes tutvustas ta eesti arheoloogiat rahvusvahelises ulatuses. Selleks aitas kaasa ka prof. Tallgreni osavõtt rahvusvahelisest muinasteaduslikust konverentsist 1923.a. aprillis Brüsselis, kus ta esines rootsikeelse ettekandega "Rahvuslised olud eelajaloolisel ajal Ida-Baltikumis ja põhjapoolses Ida-Euroopas". See oli kvintessents siin tehtud uurimistööst ja suundadest. Ettekanne leidis kõrget tunnustust, nagu märgivad konverentsi järelkajad ja annotatsioonid.⁶

Prof. A.M.Tallgreni loengud TÜ juures puudutasid Besti arheoloogiat aprobaturi, s.o. alamastme osas ning Euroopa ja Vahemeremaade arheoloogia üldkursust, cum laude e. keskastme osas ja ülemastme e. laudatur'i järgus tuli üliõpilastel kuulata temalt veel erikursusi Vene arheoloogiast, Uraali- ja Altai arheoloogiast ning Põhjamaade arheoloogiakursust.⁷ Tema õpilased (H.Moora, E.Parek) on märkinud professori suurt nõudlikkust nii proseminarides kui seminari aruteludel, kus üliõpilaste ettekanded pidid toimuma alati seoses vastava originaalmaterjali demonstreerimisega. Rangelt nõuti kuulajalt selle materjali tundmist ning aktiivset sõnavõttu, samal ajal ei tohtinud olla keelepiire professori poolt soovi-

---

⁵ A.M.Tallgreni tööd, mis ilmusid nii Bestis kui välismaal, on fikseeritud OES-i "Jahresbericht'is" alates 1920.a.

⁶ Besti Kirjandus. XVII. Tln., 1923, lk. 200-211.

⁷ Filosoofiateaduskonna lõpetamine toimus kolmes järgus, need pidid andma kokku 6 vajalikku punkti: I - aprobatur 1 p.; II - cum laude 2 p.; III - laudatur 3 p. Neis on eksamite sooritamiseks igaühes erinev ainevalik. Andmed pärinevad Tallgreni õpilaselt E.Parekilt.

tatud kirjanduse läbitöötamisel, keeli tuli õppida vähemalt niipalju, kui seda nõudis ühe või teise erialase küsimuse läbitöötamiseks võrkeelne kirjandus.

Huvituseta ei ole märkida siin, et Soome professorid tavaltesid Põhjamaade kombe kohaselt üliõpilasi eksamineerida kodus, neid selleks kohvile kutsudes. Laudatur'i eksam kujunenud sel puhul tavaliselt vähemasti paaritunniseks eksamineerimiseks-vestluseks, mille jooksul professor sai täieliku ettekujutuse mitte ainult üliõpilase teadmistest, vaid ka tema maailmavaatest, võimetest jne.

Prof. Tallgreni kunagised õpilased, samuti Eesti ajakirjandus, kõnelevad ka tema loengute köitvusest, mis meelitasid alati tulvil auditooriumi kuulajaid.

Eesti arheoloogia ettevalmistamisega loengukursuseks süstematiseeris prof. Tallgren Eesti kinnismuistised, millekohane käsitus ilmus talt ka trüki "Ajaloolises Ajakirjas" 1922.a. Seejärel, olles oma loenguis välja töötanud ka Eesti muinasaja periodiseeringu, valmis selle alusel esimene suurem Eesti arheoloogiat üldistav teos "Zur Archaeologie Estlands". I-II, Tartu, 1922-1925. See on esimene põhjanev töö, mis osutab muististele kui ajaloo allikatele suurt väärtust, ühtlasi annab mitmeti uut metoodiliselt, eeskätt võrdlevanalüütilise meetodi rakendamises.

Et mõista prof. Tallgreni kui teadlase kreedit, ei piisa vaid tema tööde äramärkimisest. Eesti rahvuslike teaduste - arheoloogia ja etnograafia edendamise huvides tegi ta palju. Tallgreni organiseerimisel ja soovitusel kutsuti ERM-i juhatajaks Tartusse 1922.a. suvel väljapaistev progressiivsete vaadetega noor soome teadlane dr. Ilmari Manninen, kes pidi muuseumi tegevusele andma kindla suuna. I. Mannise tegevus aga kujunes mitmeti uusi seisukohti rajavaks kogu soome-ugri etnograafias. Peale muuseumitöö meetodikindla juhtimise ja viljaka isikliku uurimistegevuse alustas ta peagi TÜ-s eesti etnograafide väljaõpetamist. Tema juures kuulasid etnograafiaalaseid loenguid ka tulevased eesti arheoloogid. A. Viires hindab oma Eesti etnograafia arengu historiograafilises ülevaates⁸ väga kõrgelt I. Mannise tegevust, kes Tartus viibitud

---

⁸ A. Viires. Etnograafilise mõtte arengu põhijooni. Leninlik etapp eesti ajaloo teaduses. Tln., 1970, lk. 232-35.

6 ja poole aasta jooksul pani aluse eesti etnograafia kui teadusliku distsipliini rajamisele, samuti eesti etnograafiade koolkonnale. Tema suur mõju siinse uurimistöö suunamisel avaldus mitmete viljakate põhimõtete rakendamisel nii uurimismetoodika kui ka metodoloogia alal, eeskätt soome-ugri rahvaste mineviku ajaloo ja nn. algkodu küsimuses. Viimane kajastub ilmekalt ühes tema põhitöös "Die Sachkultur Estlands" I-II (Tartu, 1931/32.) jm. käsitlustes, kus tema vaated ülalmainitud küsimustes Tallgreni seisukohtadega võrreldes mõnevõrra avaramaks osutusid. Siiski olid nii I. Manninen kui ka A.M. Tallgren mõnevõrra kaugemale läinud nn. traditsioonilistest soome rahvakultuuri uurimise koolkonna põhimõtetest, kus tollal piirduti Euroopas üldkasutusel oleva nn. formaal-tüpoloogilise meetodi rakendamisega soome-ugri eri arengutasemel olevate rahvaste materiaalse kultuuri üksiknähtuste uurimisel. Tüpoloogia rakendamine on olulisel kohal ka Mannise ja Tallgreni töös, kuid nii neis kui ka ERM-i ja TÜ tegevusprogrammis juhtis Manninen pidevalt tähelepanu selle meetodi piiratud võimalustele ja pidas oluliseks arvestada alati kohalikke konkreetseid tingimusi esemete valmistamisel ja rakendamisel - nõuded, mis evolutsionistide tüpoloogilises meetodis olid hoopis tagaplaanil või koguni puudusid. Samal ajal, nagu märgib A. Viies eelmainitud töös, ei figureeri Mannise programmis eesti rahvakultuuri uurimisel soome-ugri ühine kultuuripärand, kuigi ta ei eita teatavaid geneetilisi seoseid ja nende võimalusi ka eesti ja teiste "hõimurahvaste vanavaras". Olulisemaks aga pidas ta mujalt, eriti slaavlastelt saadud mõjustusi, millega ta seletab mitmeid sarnasusi soome-ugri rahvaste materiaalses kultuuris. Manninen arvestas eesti etnograafias põhiliselt difusionistlikku kultuuriajaloolist uurimismeetodit, mis tollal ka Euroopa progressiivsemas õpetlaskonnas oli laialt levinud. Selle positiivseks tulemuseks oli, et Manninen rõhutas oma töös ja esinemistes pidevalt eesti ja teiste naaberrahvaste kultuurisuhete uurimise vajadust. Põhimõtteliselt sama seisukohta jagas ka Tallgren oma töös. Kõik see oli diametraalselt erinev siin varem valitsenud baltisakslaste käsitlussuunast, aga ka hilisemast eesti kodanlik-natsiona-

listlike õpetlaste kultuuriajaloo programmist. Mannise vaa-
ted ei leidnud tollal tunnustust nn. soome traditsioonilise
etnograafia koolkonna poolt isegi kodumaal, neile pöörati
tähelepanu alles pärast Teist Maailmasõda.

Noorele eesti üliõpilaskonnale avaldas aga soome õpet-
laste tugev võrdlev-analüütiline meetod silmapaistvat mõju
ning A.Viirese sõnade kohaselt arenes Eestis uurimistöö al-
gusest peale kõnesolevas suunas. Eriti väärtuslikuks osutus
edasises etnograafilises kui ka arheoloogilises uurimistöös
juba Mannise poolt osutatud "laialdase geograafilise vald-
konna" mõiste arvestamine - "Ida-Euraasia - soome-ugri ja Si-
beri rahvaste kultuurikond", nagu ta seda nimetas. Sellega ju-
hiti tähelepanu asjaolule, et eestlaste varasemat ajalugu on
võimalik uurida vaid tihedas seoses idapoolse metsavööndiga.

Juba siit tulenes ka hilisemate eesti etnograafide ja
arheoloogide (H. ja A. Moora) suur tähelepanu eesti etno-
graafiliste kultuurivaldkondade väljaselgitamiseks.

Mõistagi ei ulatunud I. Mannise tegevuse alused, rääkima-
ta A.M. Tallgrenist, kes soome-ugri rahvaste kultuuri ja et-
nilise ajaloo uurimisel oli siiski mõjustatud tugevamini tol-
lal valitsevaist kodanlikest suundadest (migratsioonism, soo-
me kodanlike keeleteadlaste kontseptsioonid), kaugemale puht
mehhanistliku materialismi printsiipide rakendamisest. See-
tõttu ei jõudnud nad ühiskonna sotsiaalmajanduslike arengu-
tegurite igakülgse analüüsini. Viimane eeldanuks dialekti-
lis-materialistlike arenguprintsiipide tundmist. Nii I. Man-
ninen kui A.M. Tallgren olid siiski kodanliku kontseptsiooni,
ehkki selle progressiivsema osa esindajad ja seda ka eesti
rahvuslike teaduste suunamisel, kuid nende tohutu tööväime
ja teadmiste pagas, kriitiline meel teaduslike küsimuste
püstitamisel ja uurimisel suunas neid intuiitiivselt kõige
realistlikumate võimaluste otsimisele kõnesolevate teaduste
arendamisel. See mõjus viljastavalt ka mõlema soome teadlase
noorele õpilaskonnale, kellest said eesti rahvuslike teadus-
te edasiarendajad mitte ainult kodanlikus, vaid hiljem uutel
alustel ka Nõukogude Eestis.

FILOSOOFIA ÕPETAMINE TARTU ÜLIKOOLIS
(1919 - 1940)

R.Ruutsoo

Vaadeldaval perioodil õpetati filosoofiat Tartu ülikoolis eriainaena ainult Filosoofiateaduskonnas. Siin oli see üks kahekümnest erialast, milles võis peaaegu sooritada lõpu-eksami. Kogu ülejäänud õppetööga oli filosoofia stuudium seotud üsna orgaaniliselt, täites kompleksset eesmärki. Üliõpilase teoreetilise mõtlemise taseme tõstmise kõrval kujundas sellealane stuudium ka teatavaid üldisi maailmavaatelisi ja filosoofilisi töökspidamisi. Filosoofia õpetamist on vaja uurida, kuna tema eesmärgid erinesid teiste üksikdistsipliinide õpetamise eesmärkidest. Kasvava intelligentsi teoreetilise ja maailmavaatelise ettevalmistuse selgitamine on tähtsaks eelduseks terve selle perioodi ideoloogiliste protsesside mõistmiseks.

Käesoleva uurimuse ülesandeks ongi käsitleda ühelt poolt filosoofia õpetamise sisu, s.o. analüüsida tollal propageeritud seisukohti, ja teiselt poolt hinnata filosoofia õpetamisel kasutatud meetodeid ja võimalusi. Käesolevas töös käsitleme teist aspekti. Vaatleme kolme järgneva põhiprobleemi lahendamist õppetöö korraldamisel Tartu ülikoolis:

- 1) õppejõudude leidmine ja ettevalmistamine,
- 2) õppetöö sisuline korraldamine,
- 3) teadusliku töö suunamine.

1. Edasise töösuuna kujunemisel osutus kõige raskemaks, kuid ka kõige määravamaks muidugi vastavate õppejõudude leidmine. Teaduskonnale määratud 18 professori ja 5 dotsendi kohast eraldati filosoofiale üks professor ja üks dotsentuur. Neile kohtadele valiti 1919. aasta sügisel Irkutski

ülikooli professor A.Kaelas ja K.Ramul. Baltisakslasel W.Freymannil lubati ülikoolis õpetada eradotsendina.

Esialgu täitis professori koha sürja keele lektor ülikoolis teosoof K.Žakov. Ta vallandati aga peatselt, kuna ta ei pidanud 1920. aasta kevadsemestril ühtegi loengut (ja K.Ramuli hinnangu järgi oli ta täiesti sobimatu inimene selle ülesande täitmiseks).

Prof. A.Kaelase surma tõttu jäi õppetool ootamatult täitmata. Olude sunnil sõlmiti kiiresti leping kümnele aastale eradotsent W.Schmied-Kowaržikuga Viinis. Peale tema lubati ka W.Freymannil lugeda loenguid, esialgu saksa keeles, mistõttu 1920-ndail aastail õpetati filosoofiat Tartu ülikoolis valdavalt saksa keeles.¹

W.Schmied-Kowaržik osutus vaatamata väga headele soovitudele küllaltki keskpäraste võimetega õppejõuks.

Esimene samm eesti rahvusest kutseliste filosoofide ettevalmistamisel oli A.Koorti saatmine Saksamaale Göttingeni õppima (1924–1928).

W.Schmied-Kowaržiku ennetähtaegse lahkumise tõttu valiti 1927.a. professoriks K.Ramul.

Filosoofia-psühholoogia dotsentuur jäi aga täitmata pikemaks ajaks.Ülikooli valitsus ei kinnitanud W.Freymanni valimist dotsendiks teaduskonna poolt 1930.a. Keeldumise motiivid, milles on väljendatud ka filosoofia õpetamise eesmärk ja ülesanded Tartu ülikoolis, sõnastas kõige selgemini vast ülikooli endine kuraator prof. P.Pöld: "Silmas pidades käesoleva aja kibedat tarvet elu ja ilmavaatelistele küsimustele filosoofilise selgituse järele meie juures (hüüdsõnad: rohkem filosoofilist kultuuri!), peab dotsent isiklikult kaasa aitama meie elu problemaatika valgustamisel kõnede, kirjutiste,

---

¹ Ülikooli seadus 1925.a. nõudis, et eradotsent peab eesti keelt valdama kõnes ja kirjas. Vt. Riigi Teataja, 1925, nr. 122/123.

uurimuste kaudu ja äratama noori sarnastele püüetele".²

1934.a. valiti dotsendiks A. Koort.

Kolmekümnendatel aastatel toimus enamiku nende ülesannete realiseerimine, mis filosoofia õpetamisele rahvuslikus ülikoolis oli kavandatud. Lisaks eestikeelsele õppetööle hakkas filosoofiaalast kirjandust ilmuma õppejõudude endi sulest. Paremini komplekteeriti juba K. Ramuli 1922.a. rajatud eksperimentaalpsühholoogia laboratoorium. Seda võimaldas õppejõudude kvalifikatsiooni tõus. Kaitsti doktoritöid: W. Freymann 1929, A. Koort 1934, K. Ramul 1939. Teaduslike stipendiaatide ja diplomeeritud edasiõppijate näol hakati süstemaatiliselt ette valmistama õppejõudude kaadrit. E. Oissar 1929–1930 ja Th. Künnaps aastail 1930–1931 õppisid edasi psühholoogia alal. R. Kulpa (1936–1940) ja J. Tõnisson (1935–1939) valmistusid õppejõu ametiks filosoofia alal. Nad komandeeriti koguni välismaale. Kõrgema kvalifikatsiooni saamiseks oli see vajalik.

1939. aastal oli Tartu ülikoolis filosoofia alal juba kolm korralist õppejõudu. Filosoofia õpetamise programm ja loetavate tundide arv ei suurenenud. Filosoofia õppejõududel tuli lugeda ka pedagoogilisi aineid, mis seetõttu omandasid filosoofilisema sisu.

Filosoofia stuudiumi taseme edasist tõstmist raskendas mõnevõrra W. Freymanni lahkumine Saksamaale 1939.a. oktoobris ja doktoritööd viimistleva J. Tõnissoni mõrvamine. Kujunev koostöö filosoofia ja ajaloo õpetamise vahel katkes. Dotsentuur jäigi täitmata, kuna sellele kandideerinud R. Kulpat ei valitud.

Kokkuvõttes võib öelda, et 1930-ndate aastate lõpuks oli Tartu ülikoolil olemas oma rahvusest eriharidusega filosoofidest õppejõudude kaader, kelle kõrge filosoofiline kvali-

---

² Eesti NSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 135, lk. 113.

fikatsioon võimaldas anda filosoofia õppijaile küllalt hea üldettevalmistuse. Hea pedagoog ja teadlane oli neist küll vaid K.Ramul. A.Koorti soov anda maksimaalne hulk teadmisi ja pakkuda eelkõige probleeme, muutis tema õpetamismaneeeri pedagoogiliselt küllaltki raskepäraseks.³ W.Freymann kaldus probleeme liialt lihtsustama ja skematiseerima.⁴ Kuigi õppejõudude seisukohtades toimus 1930-ndate aastate lõpuks mõningane lähenemine üksteisele, ei saa me siiski nende erinevate vaadete tõttu rääkida üliõpilaste ühtsest kindlasuunalisest filosoofilisest ja maailmavaatelisest ettevalmistamisest.

2. Filosoofia professuur ja dotsentuur tagasid ülikooli seaduse järgi filosoofiliste ainete üldkursuse esitamise vähemalt kaheteistkümne tunni ulatuses nädalas. Vaadeldava perioodi õppekavade analüüsist selgub, et üliõpilane võis nädalas kuulata kokku 12-14 tundi teoreetilist kursust ja osaleda praktikumidest. Viimased moodustasid õppekoormusest liigi ühe kolmandiku, põhiliselt olid need eksperimentaalpsühholoogia praktikumid.

Kogu kodanliku perioodi vältel toimus õppetöö põhiliselt nende printsiipide alusel, mis juba 1920.a. oli esitanud K.Ramul. Eriainetena pidi kindlasti õpetatama psühholoogiat, loogikat, sissejuhatust filosoofiasse ja filosoofia ajalugu. 1925.a. lisandus veel seminar filosoofiliste ainete propeutikast metoodikas. Filosoofia ajaloo lugemine planeeriti kolmesemestrilise kursusena, psühholoogia, loogika ja sissejuhatust filosoofiasse olid semestrilised kursused, igaühte 2 tundi nädalas. Loenguid psühholoogias, loogikas ja sissejuhatuses filosoofiasse pidi korratama iga paari aasta, filosoofia ajaloo kursust aga iga 3-4 aasta järel, arvestusega, et igal üliõpilasel oleks võimalus filosoofiat õppida.⁵

1937.a. moodustatud komisjon filosoofiliste ainete õpe-

---

³ Eesti NSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 135, lk. 67.

⁴ Sealsamas, lk. 74.

⁵ Sealsamas, lk. 10.

tamise ja eksamineerimise kohuste jaotamiseks vaid fikseeris ja täpsustas juba 1930-ndate aastate alguses väljakujunenud tööjaotuse. K.Ramul pidas loenguid ja eksamineeris põhiliselt psühholoogias, loogikas ja tunnetusteoorias, A.Koort - filosoofia ajaloo, metafüüsikas, eetikas ja esteetikas (varem õpetas neid aineid W.Schmied-Kowarzik), W.Freymannile oli ette nähtud abistav osa vanaaja filosoofia ja loogika õpetamisel.⁶

Eksaminõuded ja -kord olid fikseeritud programmis, mis kogu vaadeldava perioodi jooksul jäi tegelikult samaks. Filosoofia oli eristuudiumi aineks, milles võis eksameid anda vabalt valitud alam-, kesk- või ülemastme ulatuses ning kaitsmata magistri või doktorikraadi. Eel- ja lõppeksamite süsteemis tähendas see peale aine mitmeastmelise omandamise kohustust veel osavõttu lisaseminaridest. Alamastmes olid nendeks harjutused loogikas ja proseminar, keskastmes lisandus eksperimentaalpsühholoogia praktikum ja seminar, ning ülemastmes veel osavõtt kahest seminarist (kirjalike töödega). Kokku tuli alam-, kesk- või ülemastmes lõppeksamitele pääsemiseks sooritada vastavalt 5, 7 ja 9 eeleksamit ja seminari. Eeleksami aineteks olid seejuures loogika, psühholoogia ja sissejuhatus filosoofiasse. Lõppeksamiks oli filosoofia ajaloo üldkursus, kesk- ja ülemastmel tuli spetsiaalselt uurida mõne koolkonna või filosoofi vaateid.

Eksamite suure arvu ja õppejõudude vähesuse tõttu oli viimastel küllalt suur koormus. K.Ramulil ja W.Freymannil tuli näit. 1930.a. II semestril eksamineerida 186 ja 1931.a. sügissemestril ligi 200 üliõpilast. Selle eest nõudsid nad ka lisatasu (Lisaks olid ju veel pedagoogiliste ainete eksamid!). 1930-ndate aastate algul, kui huvi filosoofia vastu oli kõige kõrgem, osales ainuüksi A.Koorti ja W.Freymanni loengutest kokku ca 100 üliõpilast⁷ ja seminaridest umbes 60 üliõpilast.⁸

---

⁶ Eesti NSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 135, lk. 85.

⁷ Eesti NSV RAKA, f. 135, nim. 4, s.-ü. 135.

⁸ Tartu Riikliku Ülikooli arhiiv, nim. 20, s.-ü. 15.

W.Freymanni loenguist oli seejuures osavõtt kaks-kolm korda suurem kui A.Koorti omadest ja suurem ka kui K.Ramuli loenguist. Huvi filosoofia vastu oli ilmselt suurem kui võimalused aine sügavamaks, ulatuslikumaks ja massilisemaks õpetamiseks. Osaliselt on huvi seletatav sellega, et pedagoogika ülemastme eksami sooritamiseks oli vajalik filosoofia eksami alamastme ulatuses. Pealegi oli see gümnaasiumi õppeaine, mida pidasid silmas pedagoogikutse taotlejad. Õppejõudude ülekoormatuse tõttu kannatas kindlasti õppetöö tase.

Omandatava materjali ulatuse poolest võib keskastme eksami nõudeid pidada ligikaudselt võrdseiks meie aja Ajaloo-Keleteaduskonna üliõpilase filosoofiaalase ettevalmistusega.

Lõpueksamite analüüsist selgub, et küllalt suur osa (ligi 37%) kõigist lõpetajatest sooritas filosoofia eksami ühe lõpueksamina.⁹ On aga põhjust arvata, et filosoofilistes ainetes mingisugusegi ettevalmistuse saanute protsent oli veelgi suurem. Sel perioodil valis 783-st lõpetajast 50 üliõpilast filosoofia endale peamiseks, mis on erialade läbilõikes poolteist korda kõrgem keskmisest.

Filosoofia õpetamise üks praktiline rakenduslik suund - seostamine pedagoogika ja psühholoogiaga, leidis vaadeldaval perioodil täielikku teostamist. Filosoofiaalaste teadmiste ühendamine ajaloo õpetamisega jäi aga veel juhuslikuks, kuigi selleski suunas tehti tõsiselt jõupingutusi.

Väga olulised olid süvendatud huvi tekitamisel filosoofia vastu ja filosoofiliste huvide suunamisel sellel perioodil auhinnatööd. Nende teemade põhjal võib järeldada, millist tähelepanu pühendati filosoofia õpetamisele üldse ja kuiads olid välja kujunenud õppejõudude endi uurimissuunad. Selles suhtes võiks võrrelda ajavahemikke 1920-1930 ja 1931-1940, mis mõneti moodustavad nagu kaks perioodi. Esimesel perioodil avaldusid need üldised jooned, mis tulenesid sellest, et töö ülikoolis oli alles tervikuna organiseerimisjärgus ja õppejõududest üle poole olid välismaalased. Filosoofia õpe-

---

⁹ Eesti NSV RAKA, f. 2100, nim. 9. s.-ü. 133.

tamine kannatas selle all rohkem kui teised teadused. Aastatel 1921, 1922, 1924, 1925, 1926 ja 1928 puudusid teaduskonna poolt esitatud auhinna teemad täiesti. Filosoofiaalased teemad "Die Unterschiede Naturwissenschaftlicher und Geistwissenschaftlicher Betrachtung" (1923) ja "Der Begriff der Annahme bei Meinong und Husserl" (1927) olid esitatud W.Schmied-Kowaržiku poolt ja need tuli kirjutada saksa keeles. Psühholoogia alalt oli vaid üks teema: "Eideetikud Eesti laste hulgas" (1929), lisaks Eesti Karskusliidu poolt esitatud teema: "Eksperimentaalne uurimus alkoholi läbi esile kutsutud jäädavaist muudatustest" (1926). Teemade vähesus (need olid aga rahaliselt auhinnatud), suhteline raskus ja keelebarjäär piirasid kindlasti sellel perioodil huvi filosoofia vastu.

Teisel perioodil (1931-1940) pilt oluliselt muutus. Auhinna teema esitati igal aastal (v.a. 1939), kusjuures 1937, ja 1938. aastal olid psühholoogia ja filosoofia küsimused koguni eraldi esitatud.

Teemad "Jumala mõiste Spinoza õpetuses" (1930), "Henry Bergsoni intuitsiooni mõiste võrdlev analüüs" (1934), "Emergent evolutioni" teooria C.Lloyd-Morgani ja S.Alexanderi filosoofias" (1937), "Materiaalse väärtuseetika ülevaatlik analüüs" (1938) on suunavad A.Koorti probleemideringile. Teemad "Binet-Simoni testide esialgne revisjon vastavalt Eesti oludele" (1931), "Eesti laste intelligentsi eksperimentaalne uurimus" (1932), "Kriitiline ülevaade neopositivismi katsest filosoofiat põhjendada logistika abil" (1936), "Eksperimentaalne uurimus eelkooliealiste laste musikaalsusest" (1937), "Filosoofiliste ainete õpetamine Eesti koolis" (1939-1940) olid esitatud K.Ramuli poolt. Teemad "Oleva probleem G.Teichmülleril" (1933) ja "Rudolf Kallase "System der Gedachtnislehre" filosoofilised ja psühholoogilised alused" (1935) peegeldavad rohkem respekti ainsa vähegi väljapaistva ja mõjuka Tartu ülikooli filosoofiaprofessori (Teichmülleri, 1871 - 1888) ning esimese eestlasest teadusliku filosoofialase teose autori vastu, kui viitavad personalistlike traditsioonide jätkamisele. Kokku esitati sellel perioodil 11

teemat, neist 7 filosoofiast ja 4 psühholoogiast.¹⁰ Kaitstud 13-st magistritööst olid 9 auhinnateemalised. Ajavahemikul 1920 - 1930 kaitstud 5-st magistritööst oli vaid üks auhin-
natöö.

Lisaks huvi kasvule filosoofia vastu võime teisel pe-
rioodil märgata ka kindlamat suunemist noorte magistrite
tööstemaatikas. Mingi kindla probleemideringi kujunemisest
uurimistemaatikas ei saa aga veel rääkida. Mitmekesisus te-
maatikas väljendab nii soovi üliõpilastele vastu tulla kui
ka endi kontsentreerimatust, kindla huvideringi puudumist ja
uurimusliku tegevuse allutamist populariseerivale, vahen-
davale tegevusele. Järjepidevus ideestikis ja vaadetes osu-
tub seetõttu vaid kaudseks.

Magistrikaadi kaitstes filosoofiateaduskonnas vaadelda-
vat perioodil üldse kokku 165 lõpetajat, neist 18 filosoo-
fia alal. Selle küllalt suure arvu filosoofiamagistreid saa-
me aga tänu eksperimentaalpsühholoogilise ja pedagoogilise
kallakuga tööde kaitsnutele, kes said kraadi filosoofia alal
(7 tööd 18-st).

K o k k u v ö t e

1. Vaadeldaval perioodil oli filosoofia Tartu ülikoolis
eraldi ainena kavas vaid filosoofia teaduskonnas. Kuigi teis-
te teaduskondade üliõpilastele peeti filosoofiast vaid üks
loengutsükkel (1930.a. I sem. A.Koort ja I.Kant).

2. Samal ajal aga ilmneb, et vähemalt Filosoofiateadus-
konnas õpiti filosoofiat suhteliselt paljude üliõpilaste

---

¹⁰ Teemad avaldati ka ülikooli toimetistes. Vt. Tartu
Ülikool, Toimetised, Seeria C: Annales 1 - 243. Tartu, 1929-
1939.

poolt. Kõigist sooritatud lõpueksameist moodustavad filosoofiaeksamid 9,3%, mis viitab statistilisest keskmisest huvist ligi kaks korda kõrgemale huvile!

3. Kuigi küllalt suur osa Filosoofiateaduskonna lõpetajaid (37%) omandas vähemalt minimaalsegi filosoofiaalase hariduse, jäi suurem osa neist ilma igasugusest süstemaatilise filosoofiaalasest ettevalmistusest. Kui kõrvale jätta usuteaduskond, siis moodustasid sel perioodil elementaarsegi filosoofiakursuse läbiteinud vaid 5% ülikooli lõpetanute koguarvust.

4. Huvi filosoofia vastu ja küllalt suure arvu üliõpilaste poolt stuudiumi läbitegemine seletub meie arvates sellega, et kursus oli koostatud mitte väga nõudliku programmi-
ga, omas küllaltki üldist, silmaringi avardavast iseloomu ja täitis üldteoreetilist mõtlemist avardavast osas. Osaliselt oli see tingitud ka pedagoogikutseks valmistujate vajadusest filosoofiat õppida. Õppejõudude arvu suurendamata ja õppesüsteemi muutmata oli meie arvates filosoofiateaduskonnaski võimatu oluliselt tõsta filosoofias ettevalmistuse saanute arvu.

5. Talle seatud ülesannete tõttu jäi filosoofia igal juhul paratamatult kõrvalaineks, millele Tartu ülikoolis spetsiaalselt pühenduda ei saanud (erinevalt ajalooliste ja filosoofiateaduste kompleksist). Õpetatavate filosoofiadistsipliinide stuudium moodustas ka selle maksimaalses ulatuses vaid 1/3 materjalist, mis tuli ülikooli lõpetamiseks üldse läbi võtta.

6. Isegi õppeprogrammide diferentseerituse juures ei kujunenud kodanlikus ülikoolis selle lõpuperioodilgi võimalusi kõrgesti kvalifitseeritud filosoofide ettevalmistamiseks. Seetõttu tuli tulevased õppejõud saata õpinguid jätkama Lääne-Euroopa ülikoolidesse.

7. Tartu ülikooli filosoofiaõppejõudude osa filosoofilise atmosfääri kujundamisel Eestis oli väga suur juba nende ülikoolivälise tegevuse tõttu. Süstemaatilise filosoofilise ettevalmistuse andmisega väga suurele osale Filosoofiateaduskonna lõpetajaist avaldas ülikool olulist mõju vähemalt humanitaarintelligentsi filosoofiliste töökspidamiste kujunemisele.

LEOPOLD VON SCHROEDERI TEGEVUSEST TARTU ÜLIKOO LIS L.Mäll

Indoloogia, XVIII sajandi lõpul tekkinud uus teadusharu orientalistikas, arenes XIX sajandi kestel eriti tormiliselt Inglismaal ja Saksamaal, kus sanskriti keel oli kohustusliku distsipliinina kõikide ülikoolide õppekavades. Venemaal kujunesid mitmetest indoloogia keskustest arvestatavamateks Peterburg ja Tartu. Kuigi indoloogia erakordselt kiire arengu juured peitusid mitte niivõrd tollal õigusteta koloonia seisundis olnud India kultuuri suuruse tunnetamises kui püüdes lahendada sanskriti keele abil indo-euroopa võrdleva keeleteaduse ees seisvaid probleeme, viis teaduse objektiivne areng selleni, et juba XIX sajandi lõpul võis haritud eurooplane lugeda india kultuuri väljapaistvate mälestusmärkide tõlkeid endale arusaadavas (põhiliselt kas inglise või saksa) keeles. Seni oma kultuurilises üleolekus infantiilselt veendunud lääne-eurooplaste mentaliteedis hakkas toimuma nihe kristlik-imperialistlikult kõrkuselt selle mõistmisele, et ühtses maailmas eksisteerivad kõrvuti ajaloo vältel üksteist suuresti mõjutanud erinevad kõrg-kultuuritraditsioonid ning järelikult pole hoopiski vaja "paganaid tsiviliseerida" kristliku kultuuri raamides tekkinud koodeksite kohaselt.

Indoloogia arenemisel pole just väike osa XIX saj. II poolel Tartu ülikoolis tegutsenud indoloogidel Leo Meyeril, Friedrich Knaueril, Dimitri Kudrjavskil ja eriti Leopold von Schroederil¹. 1893.a. Tartu ülikooli aulas peetud kõnes ei

---

¹ Indoloogia arengu kohta Tartu ülikoolis vt. Pent Nurmekundi artiklit "Краткий очерк истории востоковедения в Тартуском университете" kogumikus "Tõid orientalistika alalt". I. Tartu, 1968.

kõhelnud kristlane Schroeder väitmast järgmist:

"Ning lõpuks ei maksa arvata, nagu ei tohiks me budistidelt midagi õppida, kuna oleme kristlased. Vastupidi, me koh-tame seal palju, mis on otsekui loodud selleks, et me häbi tunneksime ja enese üle tõsiselt järele mõtleksime. Ma vii-tan vaid ühele: suurejoonelisele õilsale sallivusele, mis tõstab budismi kõigi teiste religioonide seast esile. Buddha õpetus on võidukalt levinud kaugelele maadele, kolmandik inimkonnast on ta omaks võtnud, aga mitte kusagil ja mitte kunagi pole budistid teisitiuskujaid alla surunud, jälitanud ja halvasti kõhelnud, olles seega ustavad oma usu rajaja lee-betele õpetustele. Kahjuks ei saa seda öelda kristlaste koh-ta."²

Schroederi väited ei vaja kommentaare, eriti kui neid võrrelda paarkümmend aastat varem ilmunud "tsaari, õigeusu ja isamaa" ustava teenri, Peterburi ülikooli professori V. Vassiljevi arvamusega: "Kas on inimkond kunagi tundnud jultunu-mat, jumalavallatumat mõtet, kui seda, mida on esitanud bu-dism, mis tahab jumaluse tasemele tõsta mitte üksnes inimese vaid üldse iga olevuse? ... "Saagu kõik olendid budadeks!" See on kõige tavalisem fraas budismi igas usuartiklis, igas palves, igas legendis."³

Leopold von Schroederi elu ja tegevuse esimesed aasta-kümned on suuremalt osalt seotud Tartuga. Tartus ta sündis (24. detsembril 1851), käis koolis ja ülikoolis (1870-1875), kus õppis võrdlevat keeleteadust Leo Meyeri, Ludwig Schwabe jt. juures. Pärast õppereisi Saksa ülikoolidesse, kus Schroeder jätkas sanskriti keele õpinguid selliste väljapaistvate indoloogide nagu H. Brockhausi, E. Kuhni, B. Delbrücki ja R. Rothi juhendamisel, hakkas ta 1877. a. vana-india kirjandu-se ja keele eradotsendina pidama loenguid Tartu ülikoolis.

---

² L.v. Schroeder. Buddhismus und Christentum, was sie ge-mein haben und was sie unterscheidet. Zweite, vermehrte Auf-lage. Reval, 1898, S. 43.

³ В. Васильев, Религии Востока: конфуцианство, буддизм и даосизм. СПб., 1873, стр. 107.

1883.a. sai ta korraliseks dotsendiks ning jätkas oma pedagoogilist ja teaduslikku tegevust Tartus kuni 1894.a., mil selleks ajaks juba suure rahvusvahelise tunnustuse võitnud indoloog oli reaktisiooni süvenemise ja venestamispoliitika tõttu sunnitud Tartust lahkuma Austriasse, kus töötas professorina Innsbrucki ülikoolis (1894-1899) ja kuni surmani Viini ülikoolis (1899-1920). 1900.a. valiti Schroeder Viini Teaduste Akadeemia liikmeks.

Kuigi L.v.Schroederi teadusliku tegevuse kõrgperiood langeb Austrias veedetud aastatele, pole ka Tartus tehtu sugugi väikese tähtsusega.

XIX sajandi indoloogias oli eriti olulisel kohal sanskritikeelsete käsikirjaliste materjalide publitseerimine eesmärgil teha säilinud käsikirjaline pärand kättesaadavaks uurijatele. Schroederi suureks teeneks oli vedade tsükklisse kuuluva "Maitrāyaṇī Samhitā" avaldamine (4 köidet, Leipzig, 1881-1886). See töö tõi Schroederile tolle aja väljapaistvate indoloogide tunnustuse.

India kirjanduse mälestusmärkide tõlkimisel väärib mainimist Schroederi töö kahe värsivormis kirjutatud teose - "Dhammapada" ja "Bhagavadgītā'ga". Tartus alustatud "Bhagavadgītā" tõlge ilmus küll tunduvalt hiljem⁴, paali keelest tõlgitud "Dhammapada" tuli aga trükist juba 1892.a.⁵ Ka luuletajana mõningase tunnustuse võitnud Schroeder⁶ suutis tõlgitavad teosed ümber panna küllaltki nauditavatesse originaalilähedastesse värssidesse. Siiski on "Dhammapada" tõlge praegu oluliselt vananenud. Pärast Rosenbergi, Štšerbatskoi, Conze jt. budoloogide uurimusi on budismi keske termi-

---

⁴ Bhagavadgītā, des Erhabenen Sang, übertragen und eingeleitet von L.v.Schroeder, Jena, 1912.

⁵ Worte der Wahrheit - Dhammapadam - Eine zum buddhistischen Canon gehörige Spruchsammlung in deutscher Übersetzung herausgegeben von L.v.Schroeder, Leipzig, 1892.

⁶ Tartu perioodil avaldas Schroeder luulekogusid. (Gedichte, Berlin, 1889; Mangoblüten. Stuttgart, 1892), värastraigöödiaid (König Sundara. Dorpat, 1887; Dara oder Schah Dschehan und seine Söhne. Mitau, 1891) ja poeemi (Der Tempel und das Kind der Berge. Mitau, 1892).

ni dharma (dhamma) tähendus niivõrd selgunud, et püüd leida budismis analoogiaid euroopa subjektiividealistlikule filosoofiale tunduks praegu mõnel määral kohatuna. Et aga Schroeder "manopubbaṅgamā dhammā, manosetthā manomayā" pidas vajalikuks tõlkida "Aus der Gesinnung spriesst das Sein, Gesinnung ist ihm Haupt und Kern"⁷, siis tuleb mõista, et see tõlge on tehtud üle 80 aasta tagasi.

India kultuuri ja kirjanduse uurimisega tegeles Schroeder juba üliõpilasena. Tema Tartus peetud loengute kokkuvõtteks ilmus 1887.a. mahukas india kultuuri- ja kirjanduse ajalugu⁸, mis oli XIX saj. indoloogias suursündmuseks. Mitmeks aastakümneks india kultuuri tutvustavaks heaks käsiraamatuks jäänud ligi 800 leheküljeline raamat jaguneb kolmeks osaks ja viiekümneks loenguks. Kahtlemata on parim raamatu I osa "India vanaaeg", milles käsitletakse vedade perioodi. II osa ("India keskaja algus. Ajalooline ülevaade. India keskaja üldine kultuuripilt") on pühendatud india ühiskondliku korralduse ja religioonide vaatlemisele umbes kahe tuhande aasta pikkuse ajaloo vältel. Schroeder paigutas keskaja alguse Indias 6. sajandisse e.m.a. Kuigi selle tähtsa momendi dateerimine on veel praegugi vaidlusobjektiks, on nüüd küsimus siiski meie ajaarvamise I aastatuhande erinevates sajandites. III osas ("India keskaegne kirjandus") vaatab autor india eeposi, ilukirjandust, filosoofiat ja teadust.

Erilise koha Schroederi teaduslikus pärandis moodustavad uurimused, milles võrreldakse vana-india kultuuri euroopa vana-aja kultuuridega. See joon läbib tervikuna tema suurt kultuuriajalugu, mõnele üksikküsimustele on Schroeder pööranud aga suuremat tähelepanu. Schroeder oli üks esimesi, kes viitas india filosoofia mõjude võimalusele kreeka filosoofidele. 1884.a. ilmus ta raamat "Pythagoras und Indien" (Leipzig), kus esitati rida huvitavaid paralleele Pythagorase ja

---

⁷ Worte der Wahrheit, S. 1.

⁸ L.v.Schroeder. Indiens Literatur und Cultur in historischer Entwicklung. Leipzig, 1887.

mitmete india filosoofia süsteemide vahel. Schroeder püstitas hüpoteesi, mille kohaselt Pythagorase filosoofia on vahetute india mõjude produkt. Tõsi küll, hiljem avaldas ta arvamust, et erinevad indo-euroopa kultuurid on oma loomulikus arengus võinud kanda sarnaseid vilju⁹. Hilisemad uurimused on näidanud ka otseste Ida mõjude olemasolu mitmetes vana-kreeka filosoofia süsteemides.¹⁰

Nii Tartus elades kui ka hiljem tundis Schroeder elavat huvi eesti rahva ajaloo, kommete ja folkloori vastu. Schroederil oli palju eestlastest sõpru ja veel aastaid hiljem meenutas ta soojalt, kuidas Tartust lahkumise eel, V üldlauupeo ajal, andis ta oma korteris peavarju mitmetele eestlastest laulupeolistele.¹¹ Õpetatud Eesti Seltsi liikmena võttis Schroeder osa mitmetest arheoloogilistest väljakaevamistest Eestimaal ja Lätimaal. Schroeder arvas, et ajaloo varasematel perioodidel on soome-ugri rahvad saanud mõjutusi germaani rahvastelt ning et kultuurilise mahajäämuse tõttu pakub soome-ugri rahvaste etnograafiline uurimine palju materjali ka germaani rahvaste kohta.¹²

---

⁹ L.v.Schroeder. Das Bohnenverbot bei Pythagoras und im Veda, - "Wiener Zeitschrift f.d. Kunde des Morgenlandes. Bd. XV. 1901, S. 187 jj.

¹⁰ Vt. näit. M.L.West. Early Greek Philosophy and the Orient. New York, 1971.

¹¹ L.v.Schroeder. Lebenserinnerungen. Leipzig, 1921, S. 147.

¹² Vt. L.v.Schroeder. Die Hochzeitsbräuche der Esten. Berlin, 1888; L.v.Schroeder. Ein estnisches Märchen und seine Parallelen in der indogermanischen Sagenwelt. - "Sitzungsberichte der Gelehrten estnischen Gesellschaft", 1889.

Aavik, J. 182
 Albertus Joannis 12
 Aleksander I 48, 52, 54, 58
 Aleksei Mihhailovits 106
 Ambrosius, Johannes 7
 Amelung, Arthur Heinrich 163, 164
 Andersen, E.E. 171
 Anderson, Walter 173, 174
 Annist, A. 182
 Annus, Valentin 174
 Anton 61
 Anvelt, Jaan 184
 Appelgren-Kivalo, H. 196
 Aquaviva, Claudio 6, 7, 10
 Aristoteles 29
 Aspelin, J.R. 196
 Aul, J. 182
 Auseen, Samuel 170

 Backmeister, H.L. 18
 Bacmeister 39
 Baer, K.E. von 56, 57
 Balk, D.G. 61, 62, 63, 65, 66
 Baranoff, C.G. von 83
 Barres, Louis Léopold Frédéric Vallet 171
 Bazancourt, Philippe 169
 Beise, Th. 18, 35, 36
 Bekker, H. 182
 Benfey, Th. 163
 Beresford, Benjamin 161, 172
 Bergman, J. 19
 Blumfeldt, E. 182
 Bock, Magnus Johann 79, 83
 Bogdziewicz, Justus 124
 Boierus, Laurentius 12
 Bopp, F. 163
 Borgogno, Luigi 175
 Boyle, Robert 161
 Bradke 99
 Braun, Stephanus 7
 Brenner, Elias 44
 Brenner, Sophia Elisabeth 44
 Brockhaus, H. 214
 Bröcker, G. 35
 Bröms, I. 37
 Buccius, Wilhelm 15
 Buch, Fr. 35
 Buchholtz, A. 18
 Buraschi, Amadeo 172
 Busaeus, Thomas 7

Galame, A. 94
 Campano, Giovanni Paolo 7, 8
 Caulenelis, Jacob 13
 Cimmerman, Johannes 15
 Clara, A. 92
 Collijn, I. 41, 46
 Conze 215
 Cordt, Benjamin 35
 Corvål Charles Pezet 171
 Curtius, G. 163

D'Albert 64
 Dede, John 161
 De la Gardie 23
 Delbrück, B. 214
 Dragendorff, Georg 88
 Dragendorff, J.G. 104
 Dreylich, Gillius 44
 Dringenberg, Otto Wilhelm 36
 Dulcius, Paulus 12
 Dyzewski, Anton 124

Ebert, Max 195
 Eisen, M. 198
 Elvering, Gabriel 42
 Ercke, Hermann Friedrich 83
 Erik XIV 23
 Eringson, L. 20
 Ernits, V. 190
 Eschscholz, J.F. 56
 Esser 77
 Esto, Johannes 15
 Europeus, A. 196

Faerber, Julius 161
 Felsberg, Ernst 167
 Fick, A. 163
 Fleri, Renato 175
 François, Charles 174
 Freymann, W. 205, 206, 207, 208, 209
 Friedländer, Eberhard David 108
 Fundell, Nicolaus 44

Gerngros, J. 37
 Gezelius, Johannes 29
 Glasenapp, Gregor von 175
 Glinka, G.A. 53
 Golitsön 52, 58
 Graffström, G. 68, 99
 Grass, Johann Theodor 108
 Green, Thomas 161
 Gregorius III 6
 Greim, Gottlieb 99
 Grewingk, C. 195
 Grimm, Jakob 160, 163
 Groblewski, Wilh. 124
 Guleke, Reinh. 86
 Gustav II Adolf 19, 23, 25, 168
 Gutmann, Rudolph 173
 Gyldenstolpe, Nils 42, 44, 45

Mackmann, A. 195, 196
 Hagen, A. 90, 92, 94, 96, 97, 98, 100, 101
 Hartmann, G.F. 98
 Haruzin, N.-N. 195
 Hausmann, R. 195
 Hehn, Viktor Amandus 159, 160
 Heikel, A.O. 196
 Heiss 173
 Helk, V. 8, 12, 13, 15, 16
 Herber, Hermann 82
 Hezel 58
 Hinnov, V. 97
 Hintelmann, Ludwig 42
 Hjärne (Hiärn), Thomas 31
 Hone, Arthur-Robert 175
 Hrehorowicz, Wladisl. 124
 Hungermannus, Valentinus 7

Ingman, I. 46

Jaanits, L. 194
 Jaanus, E. 105
 Jannau, H.G. von 56
 Jochmann, L. 52
 Johan III 5
 Jemerling, M. 42
 Jögever, J. 196
 Jürgenson-Vaxel, Ernst 76

Kaelas, A. 205
 Kaljot, Artur 110
 Kann, Kallista 175
 Kant, I. 211
 Kaplinski, Nora 175
 Karl IX 15, 23
 Karl XI 169
 Karling, Sten 20
 Kenkmaa, R. 20
 Keskküla /Kesküla/, Evi /Elvi/ 174, 175
 Kieckers, Ernst 173
 Kiel, Alexander Serenus von 161
 Kipper, A. 182
 Kivimäe, J. 5, 21
 Kjellin, Helge 75, 76
 Klärner, Jan 124
 Klein 85
 Klinger, Friedrich Maximilian 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67
 Knauer, Friedrich 165, 213
 Knorre, E.C.F. 90
 Kostecki, Cajetan 124
 Kogermann, P. 182
 Koort, A. 206, 208, 209, 210, 211
 Krause 86
 Kristina 106
 Kruse, F. 99
 Krus, H. 182
 Krüger, Woldemar 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104

Kudrjaski, Dimitri 166, 213
 Kudu, E. 48
 Kuhn, E. 214
 Kulpa, R. 206
 Kupfer, A. 56
 Kurnatowski, Titus 124
 Köhler 88
 Königsmann, F.A. 86
 Kügelgen, K. von 98, 99
 Künnap, Th. 206

 Laharp 48
 Lannerus, Jonas Jacobi 36
 Laos-Vilimaa, Tiit 175
 Lesmann, C. 66
 Leusden, Johannes 44
 Lieven, Karl von 59, 67
 Liiv, O. 182
 Liphart, Ernst von 101, 103
 Liphart, Karl Eduard von 72, 97, 98, 101, 102
 Liphart, K.G. von 97
 Liphart, R. von 74, 76
 Lipiński, Steph. 124
 Lippmaa, T. 182
 Ludenius, Laurentius 42
 Luha, A. 182
 Luigaleht, V. 111

 Malm, Friedrich-Leonhard 110
 Mancelius (Manzel), Georg 30, 31
 Mangini, Manlio 175
 Manninen, Ilmari 201, 202
 Mannsteuffel, A. 51, 79
 Maret, Pierre de 169
 Mark, I. 182
 Martinson, Ed. 20
 Maria Fjodorovna 49
 Masing, Karl Joann Voldemar 163, 173
 Masoviensis, Martinus 12
 Massot, Jacques 169
 Maydell, L. 92
 Mehner, J. 43
 Mengden 64
 Menius, Friedrich 31
 Mereste, Uno 111
 Meyer, C.F. 66
 Meyer, Leo 161, 162, 163, 213, 214
 Mercklin, L. 72
 Millet, F. 94
 Moeller, J.Ch. 172
 Moeller, Reinhold von 93, 102
 Moir, Chr. 56, 172
 Moliere 170
 Montague, John Alexander 161
 Montanelli, Indro 175
 Montelius, O. 195
 Moor, Karl 63

Moora, A. 203
 Moora, H. 182, 196, 200, 203
 Morelli, Pascal Ettore 172
 Morgenstern, Karl 35, 51, 52, 53, 57, 58, 67, 72, 84,
     86, 101, 172
 Mutli, Marie 175
 Mägiste, J. 182
 Mäll, L. 213
 Mühlmann, K. 77
 Müller, Fr. 39
 Müller, Johan Garlieb 170
 Müller, Karl Bernhard Joosep Rudolf 109
 Müller, Karl Emilevits 109
 Müller, M. 164

 Wapiersky, E. 56
 Nerman, B. 196
 Neue, F. 72
 Neumann, W. 93
 Nieroth, Magnus Wilhelm 170
 Nikolai I 68
 Nurk, T. 90, 97
 Nurmekund, P. 168
 Nöller, G.M. 43

 Olssar, E. 60, 206
 Ojamaa, Ott 175
 Okón, Jan 13
 Overbeck, F. 94
 Oxenstierna 23

 Pahlen, parun von der 69
 Paldrock, A. 182
 Pander, Chr.H. 56
 Parek, E. 200
 Parrot, G.F. 49, 50, 51, 52, 54, 62, 66
 Paul I 61, 62
 Peeter I 107
 Petersen, G. 66
 Petersen, Karl Friedrich Ludwig 159
 Petuhhov, E. 56, 57
 Piirimäe, H. 17
 Pistholkors 17
 Plau, Daniel 178
 Posset, Antoine 171
 Possevino, Antonio 10
 Pott, A.Fr. 163
 Pravdin, Boris 174
 Puksov-Puksoo, Friedrich 20, 41, 46
 Pöld, Peeter 54, 75, 180, 184, 185, 193, 205

 Raffael 94
 Raid, Niina 79
 Rambach, Friedrich Eberhard 52, 108
 Ramul, K. 205, 206, 207, 208, 209, 210

Ramus , Petrus (Pierre de la Remée) 29, 30
 Rastorgujev 104
 Razumov 67
 Rathlef , C. 72
 Ratnik, E. 96, 97
 Rauch, Georg von 41
 Raupach, Karl Eduard 159, 172
 Reczyński, Mart. 124
 Reder, Hans 82
 Reichenberg, V. 102
 Reimann, Paul 48
 Reni, A. 94
 Reuter (Reiters), Johann (Jānis) 31
 Richter 61
 Riemenschneider, August 160
 Rocher, Etienne 171
 Roostmäe, T. 182
 Rosenberg, V. 102, 215
 Rosenplänter, J.H. 56
 Rousseau, J.J. 48, 63, 64
 Roth, R. 214
 Rudrauf, Lucien 173, 174, 175
 Rummel, K.V. 99
 Rundthaler, Carl 61, 66
 Ruplenowitsch, Jak. 124
 Ruutsoo, R. 204
 Ruuvet, Ain 111

Saareste, A. 182
 Saget, Auguste 171
 Saget, Frédéric Auguste 171
 Sainio, Matti A. 29
 Sainteney Daniel Roboan de 169
 Sandhal, Nicolaus 44
 Sarv, Jaan 180, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 193
 Savonius, Michael Johannis 30
 Schelenius (Schelen), Joachim 30
 Schelenius, Joachimus M. 107
 Schiller 63
 Schilling, von 64
 Schilling-Senff, K. 93
 Schirren, C. 18
 Schlater, Fr. 92
 Schlater, G.F. 98
 Schleendorf 86
 Schleicher, A. 163, 164
 Schlideting, E.H. 98, 99
 Schlyter, Heinrich Ulrich 169, 170
 (ka Schluter, Sluther)
 Schlüter 104
 Schlüter, Wolfgang 165, 166
 Schmied-Kowarzik, W. 205, 208, 210
 Schomerus, Ericus 31
 Schrenck , Hermann von 93, 102
 Schroeder, Leopold von 164, 213, 214, 215, 216, 217
 Schultz, J.S. 99
 Schwabe, Ludwig 214
 Schwarz, J.G. 56

Schwengeln, Jakob Hinrich von 170
 Senff, K.A. 85, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 101
 Senff, Karl Julius 93
 Sepp, H. 19
 Siebold von 172
 Siilivask, K. 176
 Sild, O. 30
 Singelmann 82
 Singelmann (Röder), Maria 82
 Siivers, S. 174
 Skytte, Johan 23, 24, 25, 30, 32, 169
 Sommer, Michael 13
 Sonntag 35
 Stefan Batory 5, 6, 7
 Straethovius, Andreas 44
 Strubycz, Johannes 12
 Strunchius, Johannes 7
 Struve 53
 Struve, W. 56
 Strykowski, Joh. 124
 Suits, G. 13, 182
 Suworov 69

 Širinski-Šihmatov 69
 Šiškov, A. 68
 Štšerbatskoi 215

 Tacchella, Paul 171
 Tallgren, Aarne Michael 182, 196, 197, 198, 199, 200,
 201, 202, 203
 Tamme, E. 184
 Tammekann, A. 182
 Tarvel, E. 9, 12, 13
 Tasa, R. 159
 Teichmüller 216
 Tering, Arvo 21, 33
 Thörner, Johann Fr. 161
 Tivoli, Carlo 175
 Tobien, A. 72
 Transehe-Roseneck, A. von 18
 Treumuth-Loone, N. 6
 Trummal, V. 194
 Tönisson, E. 194
 Tönisson, J. 206

 Ulmann, C. Chr. 56
 Ungern-Sternberg 79, 83, 84
 Urbanus, Johannes 7
 Utter, O. 71

 Vaga, V. 97
 Vaganay, Leon Jules 174
 Vadi, V. 182
 Valk, Verner 110, 111
 Vallner, Artur 180, 184, 190
 Vasar, J. 15, 27, 38

Vassiljev, V. 214
 Veski, J.V. 182
 Vexionius, Olauz 42
 Viires, A. 201, 202, 203
 Virginius, Andreas 26, 42
 Vilip, J. 182
 Viskovatov, P.A. 195
 Vivo, Domenico de 173
 Vjazminitinov 67
 Vollgraaff, Carl 108
 Volpicelli, Alessandro 175
 Voltškov, S. 107
 Voluramus, Andreas 12
 Völcker, Johannes Andreas 11, 14

 Warnecke, Joachim 106
 Weiss, Roberto 175
 Wexionius-Gyldenstolpe, M.O. 169
 Weyrauch, Heinrich von 159
 Wiedemann, Oscar 165
 Wielekewicki, J. 9, 10
 Wieselgren, Per 31, 35
 Wilde, Jakob 170
 Williams, K. 57
 Winkler, K.A. 93
 Winkler, Karl von 102

 Zaleski, S. 11, 12
 Zavadovski, P. 48, 50, 54, 62, 65
 Zutis, J. 195

 Žakov, K. 205
 Žukovski, V.A. 92

 Öpik, A. 182

Александров, А. I35
 Ардашев, П.П. II9
 Аристе, П. I48, I56
 Арумаа, П. I40

Барановский, И. I27
 Барсов, Е.В. I48
 Белля, Делля I46
 Бендоев, Луис I46
 Бенфей I44
 Бидвелл I43
 Богородицкий, В. I42
 Бодуэн де Куртене, И.А. I34, I35, I36, I49, I50, I56
 Бодянский, О. I33
 Бонча-Куняцкий I30
 Бопп, Франц I46
 Браун I44
 Бречкевич, М.В. I20
 Брикнер, Александр II7
 Будмани I46
 Булатова, Р. I42
 Буслаев, Ф. I33

Вайц, Г. II4, I44
 Валицкий, Юлиан I27
 Вальтц, Отто II5
 Васильев, А.А. II9, I55
 Васильевский, В. II8, II9
 Вейсентгоф, Ю. I26
 Веске, М. I36
 Виноградов, В. I34
 Висковатов, П.А. I49
 Влаич, Мило I45
 Воейков, А. I33
 Востоков I52
 Вука I47

Ганзен, А. II4
 Гаспари, А.Хр. II5
 Гаусман, Р.Г. II4
 Георгов I49
 Глинка, Г. I33
 Гриневецкий, Б. I26
 Грунский, Н. I34, I36, I37

Даничич I46
 Джорджевич, Михайло I45

Домбровский, Лэон I29
Дыбовский, Бенедикт I23, I26, I27, I28, I29
Довернуа, А.Л. I48

Мелиговский, Эдвард I27

Залеман I55
Замятин, Г.А. I20, I22
Здродовский, Александр I27

Иванов, Н.А. II6
Ивич, П. I43
Ильинский, Г. I36, I37, I38
Исаков, С. I23
Исаченко, А. I42

Карамзин I47
Караджич, Вука I45
Карлыч, Люхард I57
Кайсаров, А. I33
Керсновский, Аполлоний I27
Ковачевич, Л. I42
Конарский, Ш. I27
Котляревский, А.А. II8, I33, I34
Краузе, Фридрих II3
Крашенинников I57
Крузе, Фр. II4
Кульбакин, С.М. I47
Кудрявский, Д.Н. I36, I38, I39, I54, I56, I57
Кун I44
Куник, А. I33
Курциус I40, I44
Куршат I46

Ламанский, В. I37
Лаппо, И.И. I2I, I22
Латышский, Генрих II4
Леонтьев, А. I35
Лепсиус I55
Лескин, А. I35, I40, I44, I45, I48, I49, I50, I56
Лесник, М. I30
Лехисте, Ильса I43
Лимановский, Б. I26, I28
Липп, Мартин I44
Ломоносов, М.И. II8
Лотце I44

Мазинг, Аделаида-Эльмира I44
Мазинг, Адольфина-Клара I57
Мазинг, Вендела I57
Мазинг, Генриетте-Вендела I57
Мазинг, Карл Иоганнес I44
Мазинг, Леонгард-Готтхильф I35, I40, I42, I43, I44, I45,
I46, I47, I48, I49, I5I, I52, I53, I54, I55, I56,
I57, I58

Маретич I42
Медовиков, П.Е. II6
Мейер, Л. I50
Миклошич I35, I37
Мицкевич, Адам I26
Миллер, В. I44

Наркевич-Модко, В. I30
Натансон, Якуб I27
Немоевский, А. I26, I30
Новакович, С. I47
Новиков I47
Ноневич, Э. I30

Остромиров I48

Павловские I23
Перевощиков, В. I33
Петр I I20
Петрович, Николай I45
Петухов, Е.В. I25
Пецо I43
Пейманн, Георг Фридрих II3
Попович, Стенция I47
Потебня I35, I37
Правдин, Б. I40
Прахов, М.В. I52

Радлов I55
Радосевич, Стефан I45
Ранке, Л. II7
Ратлеф, К.А. II4
Регель, В.Е. II8, I22
Розберг, М. I33

Савич, Ф. I27
Санкевич, А. I29
Сауппе I44
Сигалов, П. I23
Смирнов, С.В. I32, I50
Соболевский, А. I37
Соловьев I21
Срезневский I56
Стендер-Петерсен, А. I40
Стулли I46

Тарле, Е.В. II9, I22
Топеньшаров I49
Трубецкой, С. I42

Ульманн, Х.У. II4
Услар I55

Фасмер, Макс I39, I40
Фридлендер I29

Халубинский, Т. I26
Харузин, Н.П. II5
Хильдебранд, Карл I27
Ходге I45

Царнке I40

Чекановский, А. I26
Чернышевский, Н. I34

Шахматов, А.А. I42, I48, I56
Ширрен, Карл Христиан II6, II7
Шлейхер I46
Шмидт, Густав I56
Шмурло, Е.Ф. I20, I2I, I22
Шредер, Л. I50

Эверс, Иоганн-Филипп-Густав II5, II6
Эндзелин, И.М. I54, I55, I57
Эрингсон, Л. II2
Эркерт I55
Эрнитс, В. I40

Ягич, В. I48, I56
Ягич, И. I34, I37
Якобсон, Р. I42
Яковенко, П.А. I20
Ямбрешич I46
Ясинский, А.Н. II8, I2I, I22, I57

S I S U K O R D

Saateks

3

JESUIITIDE KOOLITEGEVUSEST TARTUS
J.Kivimäe

5

PROBLEEME ACADEMIA GUSTAVIANA AJALOOST
H.Piirimäe

17

ACADEMIA GUSTAVIANA JA ACADEMIA GUSTAVO-CAROLINA
KÄSIKIRJALISED ALLIKAD TRÜ TEADUSLIKUS RAAMATUKOGUS
A.Tering

33

ACADEMIA GUSTAVIANA JA ACADEMIA GUSTAVO-CAROLINA
RAAMATUKOGUST
O.Langsepp

41

FRIEDRICH MAXIMILIAN KLINGER TARTU ÜLIKOOI KURAAITOR
E.Kudu

48

F.M.KLINGER JA TEATRI KEELUSTAMINE TARTUS
19. s. ESIMESEL POOLEL
E.Oissar

60

TARTU ÜLIKOOI KUNSTIVARADE AJALOOST
O.Utter

71

VANA ÜLIKOOIIMAJA SUURTURU ÄÄRES
Niina Raid

79

TARTU ÜLIKOOLI JOONISTUSKOOI AASTAIL 1803-1891
T.Nurk

90

WOLDEMAR KRÜGER - TARTU ÜLIKOOLI JOONISTUSKOOI
KOLMAS ÕPPEJÕUD (1856-1891)

96

MAJANDUSLIKU ARVESTUSE ÕPETAMISEST TARTU ÜLIKOOLIS
E.Jaanus

105

AJALOO ÕPETAMISEST TARTU ÜLIKOOLIS
L.Eringson

112

POOLA ÜLIÕPILASORGANISATSIOONID TARTU ÜLIKOOLIS XIX saj.
S.Issakov, P.Sigalov

123

VEENE JA SLAAVI KEELETEADUS TARTU ÜLIKOOLIS
S.Smirnov

132

LEONHARD GOTTHILF MASING (1845-1936)
R.Bulatova

142

VÕÕRKEELTE ÕPETAMISEST JA GERMANISTIKA ARENGUST
TARTU ÜLIKOOLIS a-il 1802-1917
R.Tasa

159

ROMANISTIKA TARTU ÜLIKOOLIS
P.Nurmekund

168

OKTOOBRIREVOLUTSIOON JA TARTU ÜLIKOOLI KUJUNEMINE
RAHVAÜLIKOOLIS
K.Siilivask

176

JAAK SARV TARTU ÜLIKOOLI JUHATAJANA
EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUNI PERIOODIL
E.Tamme

184

TARTU ÜLIKOOLI ÕPETLASE OSAST EESTI
ARHEOLOOGIA RAJAMISEL (1920-ndail aastail)
V.Trummal

194

FILOSOOFIA ÕPETAMINE TARTU ÜLIKOOLIS (1919-1940)
R.Ruutsoo

204

LEOPOLD VON SCHROEDERI TEGEVUSEST TARTU ÜLIKOOLIS
L.Mäli

213

Isikunimede register

218

СОДЕРЖАНИЕ

От редактора

3

О ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИЕЗУИТОВ В ТАРТУ

Ю.Кивимяэ

5

ИЗ ИСТОРИИ ACADEMIA GUSTAVIANA

Х.Пийримяэ

17

РУКОПИСНЫЕ ИСТОЧНИКИ ACADEMIA GUSTAVIANA
И ACADEMIA GUSTAVO-CAROLINA В НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКЕ ТТУ

А.Теринг

33

О БИБЛИОТЕКЕ ACADEMIA GUSTAVIANA И GUSTAVO-CAROLINA

О.Лангсепп

41

ФРИДРИХ МАКСИМИЛИАН КЛИНГЕР - ПОПЕЧИТЕЛЬ
ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА (1803-1817)

Э.Куду

48

Ф.М.КЛИНГЕР И ЗАПРЕЩЕНИЕ ТЕАТРА В ТАРТУ

В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX в.

Э.Ойссар

60

ИЗ ИСТОРИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ФОНДА ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Н.Уттер

71

233

СТАРОЕ ЗДАНИЕ УНИВЕРСИТЕТА НА УГЛУ СУУРТУРГ
Нина Райд

79

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ШКОЛА ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
В 1803-1891 гг.
Т.Нурк

90

ВОЛЬДЕМАР КРЮГЕР - ТРЕТИЙ ПРЕПОДАВАТЕЛЬ
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ШКОЛЫ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
(1856-1891)
Э.Ратник

96

О ПРЕПОДАВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО УЧЁТА
В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ
Э.Яанус

105

О ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ В XIX ВЕКЕ
Л.Эрингсон

112

ПОЛЬСКИЕ СТУДЕНЧЕСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ
В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ В XIX ВЕКЕ
С.Исаков, П.Сигалов

123

РУССКОЕ И СЛАВЯНСКОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ
С.Смирнов

132

ЛЕОНГАРД ГОТТХИЛЬФ МАЗИНГ (1845-1936)
Р.Булагова

142

О ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ И РАЗВИТИИ
ГЕРМАНИСТИКИ В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ В 1802-1917
Р.Таса

159

РОМАНИСТИКА В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ
П.Нурмекунд

168

ОКТЕБРЬСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И ПРЕОБРАЖЕНИЕ ТАРТУСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА В НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
К.Сийлиласк

176

ЯАН САРВ КАК РУКОВОДИТЕЛЬ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
В ПЕРИОД ЭСТЛЯНДСКОЙ ТРУДОВОЙ КОММУНЫ
Э.Тамме

184

О РОЛИ УЧЕНЫХ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В СОЗДАНИИ
ЭСТОНСКОЙ АРХЕОЛОГИИ (1920-е гг.)
В.Трумал

194

О ПРЕПОДАВАНИИ ФИЛОСОФИИ В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ
(1919-1940)
Р.Руутсоо

204

О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛЕОПОЛЬДА ФОН ШРЕДЕРА
В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ
Л.Мялл

213

Указатель имен

218

DAS INHALTSVERZEICHNIS

Zur Einführung

3

DAS SCHULWESEN DER JESUITEN IN TARTU

J.Kivimäe

5

PROBLEME AUS DER GESCHICHTE DER ACADEMIA GUSTAVIANA

H.Piirimäe

17

DIE HANDSCHRIFTLICHEN QUELLEN DER ACADEMIA GUSTAVIANA
UND ACADEMIA GUSTAVO-CAROLINA IN DER WISSENSCHAFTLICHEN
BIBLIOTHEK DER TARTUER STAATLICHEN UNIVERSITÄT

A.Tering

33

DIE BIBLIOTHEK DER ACADEMIA GUSTAVIANA
UND ACADEMIA GUSTAVO-CAROLINA

O.Langsepp

41

FRIEDRICH MAXIMILIAN KLINGER ALS KURATOR
DER TARTUER UNIVERSITÄT VOM 1803 bis 1817

E.Kudu

48

F.M.KLINGER UND DAS THEATERVERBOT IN TARTU
IN DER ERSTEN HALBTE DES 19. JAHRHUNDERTS

E.Oissar

60

AUS DER GESCHICHTE DER KUNSTSCHÄTZE DER
TARTUER UNIVERSITÄT

O.Utter

71

DAS ALTE UNIVERSITÄTSGEBÄUDE AM GROSSMARKT
Niina Raid

79

DIE ZEICHENSCHULE DER TARTUER UNIVERSITÄT
IN DEN JAHREN 1803-1891
T.Nurk

90

WOLDEMAR KRÜGER ALS DRITTE LEHRKRAFT AN DER
ZEICHENSCHULE DER TARTUER UNIVERSITÄT (1856-1891)
E.Ratnik

96

ÜBER DEN UNTERRICHT DER ÖKONOMISCHEN BERECHNUNG
AN DER TARTUER UNIVERSITÄT
E.Jaanus

105

ÜBER DEN GESCHICHTSUNTERRICHT AN DER TARTUER UNIVERSITÄT
L.Eringson

112

DIE POLNISCHEN STUDENTENORGANISATIONEN AN DER
TARTUER UNIVERSITÄT IM NEUNZEHNTEN JAHRHUNDERT
S.Issakow, P.Sigalow

123

DIE RUSSISCHE UND SLAWISCHE SPRACHWISSENSCHAFT
AN DER TARTUER UNIVERSITÄT
S.Smirnow

132

LEONHARD GOTTHILF MASING (1845-1936)
R.Bulatova

142

DER FREMDSPRACHENUNTERRICHT UND DIE ENTWICKLUNG DER
GERMANISTIK AN DER TARTUER UNIVERSITÄT IN DEN
JAHREN 1802-1917
R.Tasa

159

DIE ROMANISTIK AN DER TARTUER UNIVERSITÄT
P.Nurmekund

168

DIE OKTOBERREVOLUTION UND DIE UMGESTALTUNG DER
TARTUER UNIVERSITÄT ZU EINER NATIONALUNIVERSITÄT
K.Siilivask

176

JAAN SARW ALS VORSTEHER DER TARTUER UNIVERSITÄT
ZUR ZEIT DER KOMMUNE DER ESTLÄNDISCHEN WERKTÄTIGEN
E.Tamme

184

ÜBER DEN ANTEIL DER GELEHRTEN DER TARTUER UNIVERSITÄT
AN DER GRÜNDUNG DER ESTNISCHEN ARCHÄOLOGIE
(IN DEN ZWANZIGER JAHREN DES ZWANZIGSTEN JAHRHUNDERTS)
V.Trummal

194

DER UNTERRICHT DER PHILOSOPHIE AN DER
TARTUER UNIVERSITÄT (1919-1940)
R.Ruutsoo

204

ÜBER DIE WIRKSAMKEIT LEOPOLD VON SCHROEDERS AN DER
TARTUER UNIVERSITÄT
L.Mäll

213

Register von Personennamen

218

ВОПРОСЫ ИСТОРИИ
ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

I

Материалы комиссии истории ТТУ
На эстонском и русском языках
Тартуский государственный университет
ЭССР, г.Тарту, ул.Юликооли, 18.
Vastutav toimetaja K. Siilivask

Korrektor E. Puusepp

Paljundamiselt antud 2.IV 75. Trükipaber nr.1,
30x45.1/4, Trükipoognaid 15,0. Arvestuspoognaid
13,54, Trükiarv 1000. MB 03751. Tell. nr. 719.
TRÜ trükikoda, ENSV, Tartu, Palseoni t.14.

Hind 95 kop.